

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 2, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновник – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2, 2023

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і включений до
Переліку наукових фахових
видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей
033. Філософія та
054. Соціологія відповідно
до Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 13
від 13.06.2023.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

*Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.*

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Атаманюк З. М. – заступник головного редактора, доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Балашенко І. В. – кандидат філософських наук, доцент, завідувачка наукового відділу (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», Одеса, Україна)

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Давід Шварц – Professor of Political Science (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Даніель Хасідім Ор-Шалон – Doctor of Philosophy in Economics (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Златіца Плашійенкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина)

Лісеєнко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Огорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Орленко І. М. – доктор філософії, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», Одеса, Україна)

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Романенко М. І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти, Дніпро, Україна)

Романенко С. С. – кандидат філософських наук, доктор економічних наук, доцент кафедри спортивних ігор і менеджменту фізичної культури (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна)

Шип С. В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна)

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті в науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їх скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи соціологічних досліджень
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	12. Соціальна структура, соціальні інститути та процеси
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	13. Спеціальні та галузеві соціології
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) × 2 см (верхнє), 3 см (ліве) × 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5–10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові елементи: актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється в порядку згадування з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (у квадратних дужках переклад англійською мовою), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями англійською мовою. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.) (1970). *Slovnýk ukraïnskoï movy [The Ukrainian language dictionary]* (in 11 vols.). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5–10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ГНОСЕОЛОГІЯ

УДК 165.24

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.1>**Мірошкіна Наталія Валеріївна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри економічної теорії і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету
вул. Георгія Гонганзе, 9, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0002-1255-0160

ПРИРОДНИЙ ФАКТОР ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ У КЛАСИЧНІЙ, НЕКЛАСИЧНІЙ ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Актуальність проблеми. Дослідження природного фактору історичного процесу розвивалися в межах загальних метапарадигм наукового знання, тобто знання про його сутність та функції формувалось під впливом загальнонаукової картини світу тієї чи іншої епохи та самі впливали на розвиток наукової картини світу. Це викликає необхідність оцінки методології та результатів дослідження з боку філософії науки, а також філософських підстав інтеграції наук при дослідженні природного фактору історичного процесу та впливу на такі дослідження інших форм суспільної свідомості. Філософське осмислення досліджень природного фактору історичного процесу є способом інтеграції знання про нього в культуру та форми суспільної свідомості, а також способом оцінки такого знання. Це визначає актуальність теми. Природний фактор історичного процесу досліджувався, в першу чергу, історичною наукою та філософією. Природознавчі науки в межах оказували свій вплив на такі дослідження, але міра і зміст такого впливу були різні. Так, в межах класичної метапарадигми сформувався географічний детермінізм як вчення про безпосередній вплив природо-географічних факторів на явища суспільства. Некласична метапарадигма проголосила самостійність законів соціального життя, значну міру незалежності суспільства від природи, вона розглядала природу та цивілізацію як самостійні об'єкти. Постнекласична метапарадигма надала вченим нові природничо-наукові можливості дослідження минулого та нові методологічні підходи: теорію самоорганізації, теорію складності, теорію мереж. В результаті природний фактор історичного процесу став сприйнятися як екологічний. Під впливом нових методологічних підходів мова йдеться про дослідження складних соціоприродних систем, що характеризуються цілісністю. Мета статті: виявити еволюцію теоретико-методологічних підходів до розуміння природного фактору історичного підходу в контексті загальнонаукових метапарадигм. Методи та результати. Історико-філософський та діалектичний методи дозволили розкрити динаміку розвитку уявлень про природний фактор історичного процесу в контексті зміни загальнонаукових метапарадигм та виявити їх певну приємственисть; метод структурного аналізу дозволив виявити складові методології парадигмальних підходів до дослідження природного фактору історичного процесу; метод синтезу дозволив виявити загальні гносеологічні одиниці в різних концептуальних підходах до вивчення природного фактору історичного процесу та узагальнити їх в контексті класичної, некласичної та постнекласичної мета парадигм.

Ключові слова: природний фактор, цивілізація, екологічна історія, екологічна криза.

Вступ. Еволюція уявлень про роль природного фактору історії розвивалась у межах загальнонаукових парадигм: класичної, некласичної та постнекласичної. Зміна цих парадигм викликана внутрішніми закономірностями розвитку науки, а також взаємодією науки з іншими формами суспільної свідомості. Природознавчі науки завжди здійснювали вплив на дослідження природи. В останні десятиліття дослідження природного фактору історичного процесу набрали

характер міждисциплінарності та здійснюються на принципах методології синергетики, теорії складності, теорії сітей та екологічного підходу. Об'єктом дослідження є вже не вплив природи та суспільства і не взаємодія цивілізації та природи, а складні соціоприродні системи, що розвиваються на підставі власних особливих закономірностей, які не можна дослідити методами традиційного аналізу, що передбачає розглядати системи через взаємодію їх окремих елементів. Природний фактор є одним із системотворчих для таких об'єктів. Це викликає необхідність оцінки методології та результатів дослідження таких об'єктів з боку філософії науки, а також філософських підстав інтеграції наук при дослідженні природного фактору історичного процесу та впливу на такі дослідження інших форм суспільної свідомості. Філософське осмислення досліджень природного фактору історичного процесу є способом інтеграції знання про нього в культуру та інші форми суспільної свідомості, а також способом епістемологічної оцінки саморозвитку наукового знання стосовно означеної проблеми.

Зміна уявлень про роль природного фактору історичного процесу досліджувалась багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими, однак на сучасному етапі ці дослідження набрали характер міждисциплінарності. Серед них географи, історики, екологи, філософи: Е. Реклю, А. Тойнбі, Ф. Бродель, Р. Саллерес, Й. Радкау, М. С. Дмитрієва, В. С. Крисаченко, М. В. Захарченко, О. І. Погорілий, Ю. М. Брило, О. В. Сминтина, О. В. Делія, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.

Мета статті – виявити еволюцію змісту теоретико-методологічних підходів до розуміння природного фактору історичного підходу в контексті загальнонаукових метапарадигм.

Методи дослідження. Стаття написана на підставі використання декількох загальнонаукових та філософських методів дослідження. Історико-філософський та діалектичний методи дозволили розкрити динаміку розвитку уявлень про природний фактор історичного процесу в контексті зміни загальнонаукових метапарадигм та виявити їхню певну наступність; метод структурного аналізу дозволив виявити складові методології парадигмальних підходів до дослідження природного фактору історичного процесу; метод синтезу дозволив виявити загальні гносеологічні одиниці в різних концептуальних підходах до вивчення природного фактору історичного процесу та узагальнити їх у контексті класичної, некласичної та постнекласичної метапарадигм.

Результати. Спроби осмислити значення природи для розвитку суспільства розпочато ще в часи античності у працях Гіппократа, Аристотеля, Страбона, Полібія. У середні віки панував провіденціалістський погляд на історію. Пошук зв'язків між розвитком людства та станом природи був неактуальним, оскільки всі події та процеси пояснювалися волею Бога. Тільки арабський філософ Ібн-Хальдун у ту епоху намагався знайти зв'язок між особливостями природи та характером і діяльністю народів, що живуть у певних природних та кліматичних умовах. Слід зазначити, що його погляди були близькими до поглядів представників школи фізіократів, що з'явилася в Європі в добу Просвітництва.

Розпочинаючи з наукової революції XVII–XVIII ст. і до нашого часу історики та філософи науки виділяють в історії наукового розвитку три метапарадигми: класичну, некласичну та постнекласичну. Розвиток уявлень про природний фактор історичного розвитку послідовно демонструє риси, які притаманні цим метапарадигмам.

Класичний підхід до взаємодії цивілізації та довкілля будувався на специфічній системі філософських основ, в яких домінуючу роль грали ідеї механіцизму. В якості епістемологічної основи такого підходу виступали уявлення про пізнання як про спостереження, яке розкриває свої тайни розуму, що пізнає. При цьому сам розум наділявся статусом суверенності – він трактувався як дистанційований від речей, що спостерігає, недетермінований нічим, крім властивостей та якостей об'єктів, що досліджуються. Можна сказати, що спочатку розгляд природного фактору історичного розвитку був редукацією уявлень класичної механіки, найбільш успішної серед наук того часу. Людину розуміли як силу, що протистоїть природі та перетворює її об'єкти в необхідні для себе предметні форми. Ціннісна система Просвітництва сприймала природу як поле для застосування людської сили, невичерпаний схрон, з якого можна

брати будь-які матеріали та засоби. Такий підхід до природи не підлягав сумніву до середини ХХ століття.

Історично першим методологічним підходом до дослідження ролі природного фактору в історичному розвитку був географічний детермінізм. Методологія географічного детермінізму є типовим прикладом методології класичної науки. Вона була сформована на основі природничо-наукової картини світу Нового часу, в якій провідну роль відіграла механіка Г. Галілея і І. Ньютона, що одночасно розглядалась як універсальний метод пізнання та еталон усякої науки. Це можна побачити в емпіричному та теоретичному базисі географічного детермінізму, а також у множині змістовних тверджень. Емпіричний базис географічного детермінізму містять знання про фізіологію людини та географічні характеристики територій, на якій розташована та чи інша цивілізація. Теоретичний базис географічного детермінізму склали закони й принципи класичної механіки, насамперед, принцип детермінізму, розуміння розвитку як прогресу через накопичення кількісних позитивних змін, що ведуть до ускладнення, лінійне розуміння суспільного руху та зв'язків між природними та соціальними явищами. Змістовні твердження географічного детермінізму будувалися на логіці природознавства та за своєю структурою збігалися зі змістовними твердженнями природничо-наукових теорій свого часу. Стрижневою ідеєю стало твердження про те, що розвиток суспільства зумовлений особливостями географічного середовища [5, с. 16].

В методології географічного детермінізму виявив себе субстрактний підхід: у полі його розгляду знаходилися найпростіші структури або утворення, які мислилися як сталі, незмінні за будь-яких перетвореннях та обумовлювали конкретні властивості об'єктів, що досліджувались. Такими компонентами природного фактору виступали клімат, характер поверхні, наявність річних систем, властивості ґрунтів. Саме вони мислилися як природні детермінанти цивілізації. Однак, із часом кількість досліджуваних природних детермінант збільшувалась.

Розвиток географічного детермінізму як провідної методології вивчення природного фактору розвитку людства охоплює великий період: ХVІІІ – поч. ХХ століття. За цей час в його межах зминалися декілька підходів до розуміння впливу природи на цивілізацію: школа фізіократів в добу Просвітництва (Ж. Б. Дюбо, Ш. Монтеск'є), а потім у ХІХ ст. – Т. Г. Бокль, будували свої концепції на уявленнях про людину як про природну істоту. З цього випливало, що вона підпорядкована природним закономірностям, саме вони визначають поведінку людини і навіть спосіб її мислення, а також устрій цивілізацій, які створюють люди в певних географічних та кліматичних умовах. Г. Гегель, К. Риттер, вважали, що людство в цілому пододало владу природи і на формування особливостей цивілізації впливає характер умоглядно сприйманої географічної поверхні, особливості розташування на Землі та можливості, які надає природа для конкретних видів господарювання. Е. Реклю наголошував на тому, що існує взаємозв'язок цивілізації та складного природного середовища, вони здатні впливати одне на одне.

Останнім великим втіленням класичного географічного детермінізму був енвіронменталізм американського географа та еколога першої половини ХХ ст. Е. Хантинтона, який вважав, що сприятливі природно-географічні умови помірного поясу дозволили білому населенню створити цивілізацію, яка стала панувати над небілими народами, що опинилися в природно-географічних умовах, несприятливих для цивілізаційного розвитку. Е. Хантинтон на великому матеріалі показав значення кліматичних коливань для розвитку цивілізацій.

У першій половині ХХ ст. розпочинається формування нового, некласичного підходу до природного фактора історичного процесу. Для цього були свої причини, серед яких методологічна вичерпаність попереднього підходу, неспроможність надавати пояснення динамічним історичним подіям, нездатність надати пояснення походженню цивілізацій.

У формуванні некласичних поглядів на роль природного фактору значну роль у першій половині ХХ ст. відіграв Г. В. Чайлд. Цікаву оцінку його наукової творчості надали К. Ламберг-Карловські та Дж. Саблов. Вони назвали його не творцем, а споживачем теорій, оскільки Г. В. Чайлд створив синтез теорії культурної еволюції Л. Моргана, матеріалістичної концепції К. Маркса, енвіронменталістських ідей Е. Хантинтона, соціологізм

Е. Дюркгейма, функціоналізм Б. Маліновського, за що зазнав серйозної критики. Однак, представлений їм синтез знань глибоко вплинув на перегляд історії доцивілізаційної доби та історії стародавніх цивілізацій. Г. В. Чайлд запропонував енвайронментально-детерміністську модель та започаткував розуміння зміни довкілля як причини виникнення цивілізацій, але все ж таки він вважав, що виробничі сили, які є потенційно в розпорядженні суспільства, більш важливі, ніж природний фактор [11].

Одним із проявів некласичного розуміння ролі природного фактору в історії проявів був пасибілізм (від фр. *possibilite* – можливість). Його представники виходили із того, що природа створює тільки умови на розвиток суспільства та її вплив є опосередкованим, але вони були проти статичного розгляду довкілля як єдино і назавжди встановленої реальності. Використання можливостей, які дає довкілля, залежить від людини [4, с.10]. Прикладом пасибілістської концепції може слугувати концепція еволюції культури Л. Уайта, створена в першій половині ХХ ст. Л. Уайт стверджував, що розвиток культури, що детермінуються самою культурою, форми мови, писемності, соціальної організації, технології, самостійно розвиваються із попередньої стадії або із попереднього стану. Одночасно будь-яка культура знаходиться під впливом земного та небесного середовища. Клімат, топографія, флора, фауна можуть впливати та дійсно впливають на культурні системи. Вплив природного середовища виявляється в тому, що те чи інше середовище просто дозволяє, або виключає існування певних елементів або властивостей культури. Воно не визначає самі ці елементи культури. Культура – це спосіб адаптації людини до певного природного середовища. Оскільки природні умови існування людства різноманітні, то й культури теж різноманітні. Л. Уайт вважав, що фактор середовища в цілому можна розглядати як константу і тому не можна його враховувати під час інтерпретації розвитку культури. Останнє твердження дослідника слід вважати помилковим, але тут треба розуміти, що Л. Уайт не володів тим матеріалом про зміни в природі та їх вплив на культури, яким володіє сучасна наука [14]. Погляди, близькі до позиції Л. Уайта висловив американський антрополог Дж. Стюард. Він теж був еволюціоністом та походив зі спенсерівського твердження про те, що розвиток – це адаптація до зовнішніх умов. Проблема взаємодії природи та суспільства знайшла відображення в його фундаментальній праці «Теорія культурних змін». Він став засновником такого напрямку досліджень, як екологія культури. Дж. Стюард вважав, що основні риси культури залежать від природного довкілля, але ця залежність детермінована культурними чинниками. Це не дозволяє говорити про єдині закономірності культурних змін у різних природних умовах культурна еволюція відбувається неоднаково [13].

К. Ламберг-Карловські та Дж. Саблов сформулювали думку про те, що довкілля відіграє основну роль у розвитку цивілізації, у тому числі й стародавньої, оскільки саме воно визначає характер господарської діяльності. Те, що великі цивілізації старого світу виникли на алювіальних рівнинах, не є випадковістю. Іригація сприяла розселенню людей у цих регіонах і призвела до появи додаткового продукту. Його поява породила ремісницьку спеціалізацію та соціальну диференціацію. Для вивчення еволюції цивілізацій необхідно, насамперед, усвідомити, на якому природному тлі відбувається цей процес. Однак, природне довкілля, будучи необхідним чинником у розвитку цивілізацій, не є достатнім. Крім нього для пояснення процесу розвитку цивілізацій треба використовувати й інші, серед яких найголовніші – демографічний чинник, технічні досягнення й соціальна організація. Ланцюг «природне середовище – господарська організація – соціальна організація» по відношенню до розвитку аграрних цивілізацій сформулював в середині минулого століття К. Віттфогель. Відчувається, що саме його погляди успадкували К. Ламберг-Карловські та Дж. Саблов [10].

Більш помірним підходом був пробабілізм (*probable* – імовірність). Він вбачав у довкіллі джерело територіальної диференціації, вказував, що природа дає різні можливості, які можуть бути використані з тією чи іншою імовірністю. Реалізація імовірності залежить від конкретних умов.

Особливу роль у дослідженні природного фактору історичного процесу зіграли представники школи «Анналів» М. Блок, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, Е. Ле Руа Ладюри та ін. Вони не просто

розвивали ідеї міждисциплінарності, а намагалися побудувати геоісторію. Уявлення представників школи «Анналів» про довкілля походили з праць французького географа П. Відаля де ла Блаша, який особливе місце придавав географії людини. Ф. Бродель указував на те, що географія допомагає знаходити структури повсякденності, рівновагу між людьми та елементами довкілля. За Ф. Броделем, історія людей – це історія безперервного діалогу людини з природою. Він вважав, що мова географії або екології в історичних дослідженнях дає змогу здійснити необхідну редукцію всіх соціальних явищ щодо займаного цивілізацією географічного простору [1, с. 40–43].

Обмеженість природничо-наукової ерудиції відчувається в поглядах найвидатнішого представника філософії історії ХХ ст. А. Тойнбі. Він справедливо вважав, що теорія довкілля, як чинник історичного процесу, не витримував критики, особливо слабкими є теорії «річкових цивілізацій», бо вона дає пояснення, чому цивілізації зародилися на рівнинах Нілу, Інду, Тигра та Євфрату, але не спроможна пояснити, чому вони не виникли в річних пампасах Аргентини? Історик, який вважав цивілізацію результатом творчості людини, не достатньо мав в ті часи емпіричного матеріалу про комплекси природних ресурсів, що необхідні для виникнення цивілізацій та недостатньо уваги приділяв саме природно-ресурсній базі генези цивілізаційного процесу. Разом із тим він стверджував, що причина криза географічного детермінізму в тому, що до вивчення взаємодії довкілля та суспільства підходили з позиції парадигми класичної фізики, тобто для дослідження історії застосовували метод, який був спеціально створений для дослідження неживої природи. Як відомо, для А. Тойнбі виникнення цивілізацій відповідали з боку людства на чисельні виклики. Серед цих викликів були й виклики з боку природи. За А. Тойнбі цивілізації породжуються труднощами, а не сприятливими умовами, а приходять до загибелі з внутрішніх причин. Він не бачив серед причин загибелі цивілізацій порушення їх сталості в результаті деградації довкілля під впливом діяльності людини [8].

Немало дослідників першої половини та середини ХХ століття з дивовижною наполегливістю виключали природний фактор з системи рушійних сил історичної еволюції. У своїй більшості вони виходили із дюркгеймівської то ортодоксально-марксистської парадигми, відповідно до яких соціальне потрібно пояснювати тільки соціальним. Виключення природного фактора з історичних досліджень звузило можливості інтерпретації історичного процесу. Часто нехтування ним пояснювалось тим, що історичний розвиток – це розвиток способів виробництва, вони розвиваються більш швидко, ніж змінюється природне середовище, до того ж, соціальні трансформації та революції не можуть бути пояснені через вплив природного середовища.

На процес пізнання природного фактору історичного процесу в неklasичних науках великий вплив має індивідуальна позиція вченого, а саме: які пізнавальні цілі він ставить, до якої наукової школи належить, який напрямок у розвитку науки він представляє. Допустимість плюралістичних поглядів в такому типі науки створює пізнавальну ситуацію, коли вчений не встановлює істину, а лише привідкриває її в певному аспекті. Погляди вчених формувалися не тільки в результаті дослідження реальності. На них впливали різні форми суспільної свідомості, а також спадщина класичної науки. Природі та суспільству, цивілізаціям приписувалися властивості та атрибути, встановлені класичною наукою, а також створені суспільною міфологією та повсякденними уявленнями про навколишню дійсність. Некласичне дослідження природного фактору історичного процесу спиралось на системи, пов'язаних між собою досягнень класичної науки та інших форм пізнання, які пройшли перевірку на достовірне зображення процесів та явищ реальності. Це природно, тому що будь-яка нова теорія, якою б нетрадиційною вона не була, виникає як результат розв'язання суперечностей у старій теорії і через те не може не використовувати деякі її положення та елементи категоріального апарату.

Із розвитком неklasичної науки знання продовжували суб'єктивізуватися. Вони складаються на підставі наукових даних та знаннях, які надають інших форм сприйняття дійсності (філософія, релігія, навіть, суспільна міфологія) [6, с. 38]. Концепція глобального еволюціонізму, яка пропонує побудувати загальну модель розвитку космосу та людини є підґрунтям їх синтезу. Такий синтез надав новий підхід до реальності, який отримав назву постнеklasичної

науки. Із розвитком класичного та некласичного знання науки становилися більш спеціалізованими, а області їх досліджень становилися більш вузькими. Внаслідок цього кількість наук зростала. Постнекласична наука створює образ реальності на протилежних принципах. Вона передбачає узагальнення всіх типів знання, створеного суспільною свідомістю, подолання розділу світу та світ живої та неживої природи та соціальності. Такий погляд на світ більш пригаманний міфології та філософії, ніж традиційній науці. При такому підході природний фактор історичного розвитку втрачає статус самостійного об'єкту дослідження, бо з'являється новий онтологічний об'єкт – соціоприродна система, яка утворює суспільство, його довкілля і навіть космічне оточення. Цей об'єкт може бути глобальним. Тоді йдеться про біосферу та ноосферу, частиною яких є людство, чи локальним – це конкретні культури і цивілізації та їх довкілля.

Формування нового вчення про соціоприродні системи – це не тільки процес внутрішньо-наукового характеру, але й процес відображення взаємодії науки з іншими формами суспільної свідомості. У 60-ті рр. ХХ століття людство усвідомило глибину екологічної кризи, в якій опинилася глобальна цивілізація. У той час найбільш впливову роль у її усвідомленні відіграли роботи Б. Уорд, Р. Дюбо, Г. Одума, Й. Дугласа. Для сучасної свідомості стало майже очевидним, що існування людини як частини природи і як істоти, що діє, знаходиться в діалектичному протиріччі з довкіллям, яке носить конфліктний характер. Екологічна криза сприймалася як результат нераціонального природокористування, на якому була заснована індустріальна цивілізація. У другий половині ХХ століття на підставі вчення про біосферу та ноосферу, яке започаткували Ле Руа, Тейяр де Шарден та В. І. Вернадський, формується некласична екологія – вчення про взаємодію екосистем, антропоцистем, техногенних систем та «асистем». Це зумовило появу такої спеціальної історичної дисципліни, як енвіроментальна історія (англ. *environment* — довкілля). Вона досліджує історію навколишнього середовища та історію взаємодії природи та суспільства та проходить зараз інституалізацію – у навчальних закладів Європи, Америки та України викладаються курси з енвіроментальної або екоісторії, виходять журнали «*Environmental History*» та «*Environment and History*», на міжнародних конгресах істориків створюються секції з екологічної історії, діють Американське товариство екологічної історії та Європейське товариство екологічної історії. Ініціатива створення нового напрямку досліджень належала географам, потім до нього приєдналися історики та соціологи.

Деякі дослідники висказують занепокоєння з того, що енвіроментальна історія перетворюється в історію довкілля та екологічних проблем, а не в дисципліну, яка має вивчати взаємодію цивілізацій та природи. Й. Радкау наголошував на тому, що екоісторія – це наука про процеси організації та самоорганізації в гібридних комбінаціях людини та природи. Сучасна екологічна свідомість призводить до того, що наші уявлення про екологічні проблеми сьогодення ми переносимо на минуле, часто вважаємо, що раніше вони були такими ж, але в менших масштабах. Це не вірно, оскільки екологічні проблеми первісних культур на доіндустріальних цивілізаціях були іншими, бо викликані іншими технологіями природокористування [11, с. 11–12].

Посткласичний підхід до розвитку соціоприродних систем формулює нову онтологічну модель цих систем, яка служить матрицею їх розуміння та нову епістемологічну модель їх дослідження, яка характеризує пізнавальну процедуру їх дослідження та результат (розуміння отриманого знання, методу його отримання, факту та ін.).

Екоісторія претендує на те, щоб стати універсальною історією, тобто такою, що вивчає сумісну еволюцію людства та природи. При цьому визначається, що у природи є своє власне життя, воно не є тільки компонентом людських дій, цитатою з дискурсу. Спроба будувати універсальну екологічну історію більшою мірою належить біологам та етнологам, ніж історикам. Дослідження цивілізацій як компонентів соціоприродних систем вимагає використання не тільки традиційних підходів історичної науки, але й підходів антропології та етнології. Постнекласичні дослідження генези цивілізацій використовують дані таких наук, як палеоботаніка, молекулярна біологія, біогеографія, біохеовіральна екологія свійських тварин та їх диких предків, епідеміологія людини та тварин, генетика людини, тварин та рослин, кріологія. Оскільки об'єктом дослідження є соціоприродна система, а не два пов'язаних

об'єкта «цивілізація – довкілля (оточуюче середовище), то від історика вимагається нова компетентність для того, щоб зробити синтез метода та знання. Дослідження генезису соціоприродних систем стирає межу між історією як гуманітарною наукою та природознавчими науками, вони стають взаємопов'язаними та формують загальнонаукову (універсальну) картину реальності, що досліджується. Результатом такого дослідження постає історична реконструкція, у створенні якої беруть участь представники різних наук. Об'єктом тут виступають не окремі явища навколишнього світу та соціальності, які раніше досліджувались як окремі речі, а історичні змінні системи об'єктів. Такими об'єктами і є соціоприродні системи. Дослідження таких систем спрямоване не тільки евристичними цілями наукового пізнання, але й ціннісно-вмотивованою позицією вченого, який відображає світоглядні парадигми суспільної свідомості.

Екологічна історія спрямована на подолання антропоцентризму як світоглядного принципу. Це досягається через включення історії людства в космічну, геологічну та біологічну історію. Історико-екологічний підхід до еволюції людства не поділяє телеологічного прогресистського погляду на розвиток людства. Вона пропанує нову систему оцінки цивілізацій. Класична та некласична науки оцінювали цивілізації за рівнем їх розвинутості. Як критерії розвинутості виступали стан господарства, релігії, мистецтва, науки, складність соціальної системи, активність політичного життя, наявність громадянського суспільства, рівень життя. Екологічна історія пропанує оцінювати розвиток цивілізації за рівнем її сталості, тобто адаптації до навколишнього середовища. Більш того, майбутнє світу вона пов'язує саме зі сталим розвитком, а не з рухом вперед до «прогресу». Такий підхід виглядає виправданим: ти, хто досліджував стародавні цивілізації Близького Сходу не могли не ставити питання про те, чому цивілізації регіону, які першими розпочали процес історичного розвитку, не тільки вичерпали свій потенціал та ще й стали колоніями держав, що розпочали свій історичний шлях набагато пізніше? Представники екоісторії бачать відповідь на це питання в вичерпаності природного ресурсу регіону та деградації ґрунтів, неможливістю подальшої успішної експлуатації регіону через використання традиційних ресурсів на підставі традиційних технологій. Як результат – цивілізації Близького Сходу передали лідерство на Захід вже багато віків тому. Це наводить на думку, що технологічно та економічно успішна цивілізація, тобто така, яка може бути звично названа прогресивною, може втратити можливості для розвитку через вичерпаність ресурсів та екологічні проблеми.

Екоісторія досліджує історію на різних рівнях: екологічних ніш, регіонів, глобального екологізму, ноосфери. У межах екоісторичного підходу сама постановка питання про подолання людиною та суспільством законів природи некоректна: закони соціального розвитку з необхідністю підпорядковані законам природи. У зв'язку з цим дуже доречно пригадати Геракліта Ефеського, який стверджував, що закони суспільства повинні бути продовженням космічних законів, інакше суспільство прийде до хаосу.

Зв'язок земних історичних подій та космічних процесів теж знаходить своє відображення в сучасних історичних дослідженнях. Б. Кембелл, видатний британський медієвіст та спеціаліст з історії економіки виступав першопрохідцем у дослідженні багатьох тем. У роботі «Великий перехід: клімат, хвороба та суспільство в пізніє Середньовіччя» він узагальнив величезний матеріал, який включає не тільки дані традиційних історичних джерел, але й палеоекологічні, дендрологічні та біологічні дані, що включають реконструкцію кліматичних умов минулого, генетичний матеріал померлих у той час, дані про арктичні та альпійські льодові ядра, слоїсті озерні та шельфові відклади, він розглядає економічний розвиток на фоні Середньовікової кліматичної аномалії та сонячних мінімумів Вольфа та Шпюрера [9]. Слід зазначити, що західні антикознавці задовго ще до Б. Кембелла звертали увагу на цикли сонячної активності досліджень коливань клімату, що виявилися на розвитку цивілізацій стародавнього світу [12]. Робота Б. Кембелла зараз розглядається критиками як зразок міждисциплінарного підходу, додамо до такого підходу постнекласичне розуміння об'єкту дослідження.

На сьогодні найбільш відомою працею по екологічній історії є книга Дж. Даймонда «Зброя, мікроби та сталь» [3]. Це науково-популярне видання, яке піддалося критиці зі сторони істориків,

географів, біологів, екологів, але воно стало важливим кроком не тільки в популяризації екоісторії, але й в формуванні її методології. Дж. Даймонд знов поставив питання про нерівномірність розвитку народів та цивілізацій, питання, яке вперше поставили вже в античності. Відповідь на нього він запропонував у контексті екологічної історії: можливості для розвитку цивілізації визначаються природними ресурсами: характером ґрунтів, кліматом, наявністю чи відсутністю придатних для доместикації рослин та тварин, якостями цих рослин та тварин, з яких є можливості для їх використання, характером ландшафтів, відстанню до моря, наявністю чи відсутністю географічних бар'єрів для дифузії культури та запозичень доместикатів.

Дж. Тейнтер розглядав цивілізацію в контексті теорії мереж та теорії складності. Він вбачав серед причин загибелі цивілізацій вичерпаність ресурсів та порушення адаптації до середовища. Крах складних цивілізаційних систем не завжди є катастрофа, інколи це повернення до рівноваги [2, с. 40].

У формуванні екоісторії проявила себе наукова інверсійність наукових об'єктів. Вона зумовила можливість появи та використання ідей, принципів, предметів пізнання в якісно різних і гносеологічно непорівняних системах знання. Методологічний аналіз екоісторичних концепцій дозволяє говорити про інверсійність таких понять, як «цивілізація», «культура», «антропологічний ландшафт», «природне середовище», «екологічна система», «космічне випромінювання», «екологічний процес». Інверсійність супроводжується новими асоціативними зв'язками, забезпечує введення нової природничої інформації в гуманітарні науки, що досліджують природний фактор історичного розвитку. Наприклад, така інверсійність проявилася в особливостях застосування та розвитку змісту поняття «адаптація». Про адаптацію цивілізацій до середовища почав говорити ще Й. Г. Гердер, а потім Г. Спенсер, але в їхньому розумінні це був стихійний процес, цілком визначений природою. Тепер адаптація розглядається як властивість усякого виду, у тому числі й *Homo sapiens*.

Екоісторія вивчає не історію суспільств або цивілізацій, а історію соціоприродних систем, що містять такі компоненти: природне довкілля та конкретне суспільство, що здійснює діяльність на основі технологій свого часу. Така діяльність визначена, з одного боку, потребами самого суспільства, а з іншого – умовами природного довкілля. Як результат формується певна система відносин між суспільством та довкіллям. Зміни, які відбуваються в одному компоненті системи, неминуче тягнуть зміни інших компонентів. У ході розвитку таких систем можуть відбутися зміни відношень між системними дескрипторами такого характеру, при якому система прийде до реляційного колапсу. Таким реляційним колапсом виступає екокриза – стан взаємовідносин між цивілізацією та природою, за умови яких розвиток технологій та соціально-економічних відносин не відповідає біосферним ресурсно-екологічним особливостям конкретного регіону. Соціоприродні системи в межах постнекласичної парадигми, розглядаються як такі, що розвиваються самостійно, складаються з термодинамічно відкритих сукупностей біотичних екологічних компонентів і небіотичних джерел речовини та енергії.

Нові пізнавальні можливості, що надає постнекласичний період розвитку науки дозволив сформулювати принципово нове онтологічне розуміння місця цивілізацій в соціоприродних системах. Згідно з ним, цивілізації в своєму розвитку проходять ряд етапів. На першому етапі відбувається перехід від людини, що привласнює дарунки природи, до людини, що виробляє необхідне для існування, тобто перехід від доаграрного суспільства до аграрного. Будь-які цивілізації використовували в більшості екстенсивні технології, ніж інтенсивні. Для екстенсивного господарства характерний конфронтаційний характер відношень між людиною та природою: природа розглядається як ворог, із котрим потрібно боротися (скоряти, змінювати). Можливості розвитку цивілізацій визначаються можливостями при певних технологіях використовувати ресурсну базу конкретного природно-географічного регіону із кількісними та якісними характеристиками цих ресурсів. Якщо на початкових етапах розвитку цивілізації природа здатна до рекреації, то в подальшому, за мірою вичерпання ресурсів, що можуть бути задіяні при даному розвитку технологій, настає криза. Для аграрних цивілізацій такі кризи, особливо якщо вони накладаються на несприятливі кліматичні зміни, інколи приводять до загибелі. Суспільство

під час таких криз стає перед завданням встановлювати нові стосунки між ним та природою: співробітництво замість конфронтації, замість руйнації екосистем – створення штучних екосистем, що живуть за законами екологічної рівноваги. Від спроможності суспільства замінити екстенсивні технології інтенсивними залежить подальша доля цивілізації: або деградація природи та суспільства, або їхній вступ у новий етап розвитку.

Виснаження ландшафтів викликає ланцюжок явищ на підставі причинно-наслідкових зв'язків. Спочатку виникає господарська (економічна) криза, вона провокує соціальну кризу, а за нею йдуть політична, культурна та світоглядні кризи. Сукупність екологічних, господарських, соціально-політичних та культурно-ідеологічних криз створює загальну кризу цивілізації як системи. Це своєрідна точка біфуркації. У цей період суспільство, щоб вижити, повинно змінити своє ставлення до довкілля, тобто знайти нову систему господарювання, нові технології, навіть, змінити уявлення про світ, про себе, про особистість (себто – знайти нову систему цінностей) [7].

Висновки. У філософії та історичної науки роль та функції природного фактора розвитку історичного розвитку людства визначалась по різному та пройшло ряд етапів. Починаючи з доби Просвітництва мислителями було представлено різноманіття підходів до його оцінки та інтерпретації. Вони базувалися на певній науковій та філософських картинах світу, розумінні природи самої людини, а також довкілля, які ці картини світу надавали. Пізнавальні установки, що створювали певні картини світу, поширювались й на розуміння природного чинника історичного процесу. Залежно від того, яка картина світу панувала, виник класичний, неklasичний та постнеklasичний вимір природного чинника історичного процесу. Класична картина світу, що сформувалася в Новий час на підґрунті класичної механіки характеризувалася однозначністю тлумачення явищ, субстанціональністю, принципами простоти, сталості, детермінованості та лінійності зв'язків, аналітизмом. Домінуючим підходом до природного чинника історичного процесу в такій картині світу став географічний детермінізм. Навіть ті мислителі, які бачили причини історичного розвитку поза природою, розгляди розвиток конкретних цивілізацій під його впливом.

Неklasична наука, яка стала формуватись на межі ХІХ–ХХ століть, створила новий погляд на роль природного чинника історичного процесу: розвиток суспільства визначається внутрішніми, властивими тільки йому законами, проте, не скасовує дію природних чинників; передумови виникнення цивілізацій створюються довкіллям, саме воно визначає тип господарювання, який може сформувати цивілізація, але й саме суспільство виявляє вплив на своє середовище. Цивілізації та природне довкілля, яке їх оточує, стали розглядатися в розвитку, взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Постнеklasичний підхід до вивчення природного фактору історичного процесу характеризується трансдисциплінарністю, яка шукає інтегральну парадигму, спрямовану на синтез гуманітарного та соціального знання з природничо-науковим в найширшому діапазоні. У її створенні суттєву роль зіграли вчення про біосферу та ноосферу. У межах постнеklasичного підходу змінився сам об'єкт дослідження: це вже не система «цивілізація-довкілля», або «культура-довкілля», а складна соціоприродна система, що має власні закономірності розвитку. Довкілля та цивілізація розглядаються як макроелементи цієї системи. Саме довкілля надає можливості для виникнення цивілізацій, детермінує можливості їх розвитку на підставі певної ресурсної бази за певних технологічних можливостях. На формування уявлень про природний фактор історичного розвитку суттєвий вплив виявила сучасна екологічна криза, що висунула тезу про подолання людиною та людством влади природи науково некоректною.

Подальшого дослідження з боку філософії науки потребує механізми взаємодії історичного та природничо-наукового пізнання з метою розкриття ролі природного фактора історичного процесу та включення знання про нього в загальнонаукову картину світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. К. : Основи, 1995. 543 с.
2. Брило Ю. М. Причини дискретності цивілізацій. *Грані*. 2014. Т. 1. №3. С. 40–45.
3. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і сталь: витоки нерівностей між народами. Київ : КМ-Букс, 2018. 512 с.
4. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Географічний детермінізм: класичні та посткласичні концепції. *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. (Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія)*. 2023. № 3 (56). С. 6–23.
5. Делія О. В. Становлення середовищної парадигми. *Вісник НАДУ при Президентові України (Серія: Державне управління)*. 2017. № 2. С. 6–18.
6. Манчул Б. Синтез наук як умова становлення системи сучасного наукового знання. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 653–654. С. 35–39.
7. Мірошкіна Н. В. Формування постнекласичного підходу до природного фактору історичного розвитку. *Ченоморські наукові студії : матеріали ІХ всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (12 травня 2023 року. Одеса)*. Львів-Торунь Lina-Pres, 2023. С. 195–198.
8. Тойнбі А. Дослідження історії. Київ: Основи, 1995. – 614 с.
9. Campbell B. M. S. The great transition : climate, disease and society in the late-medieval world. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 463 p.
10. Lamberg-Karlowksu C. C, Sabloff J. Ancient Civilization: The Near East and Mesoamerica: Long-Grove, 1995. 406 p.
11. Radkau J. Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt. München : Vtrlag CH. Beck. 2002. 469 p.
12. Sallarez R. The Ecology of the Ancient Greek World. Ithaca : Cornell University Press, 1991. 588 p.
13. Steward. Theory of Culture change: change: The methodology of multilinear Evolution, Urbana : Univrsary press, 1955. 159 p.
14. White L. The Scence of culture. New York : Word, 1949. 339 p.

REFERENCES

1. Brodel F.(2019) Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm XV-XVIII st. T. 1. Stukturny povsiakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve. [Material civilization, economy and capitalism of the XV-XVIII centuries. T. 1. Structures of everyday life: possible and impossible]. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
2. Brylo Yu.M. (2014) Prychyny dyskretnosti tsyvilizatsii. [Reasons for the discreteness of civilizations]. Hrani. T.1 №3. [in Ukrainian].
3. Daimond Dzh. (2018) Zbroia, mikroby i stal: Vytoky nerivnostei mizh narodamy. [Guns, Germs, and Steel: The Origins of Inequality Between Nations]. Kyiv: KM-Buks [in Ukrainian].
4. Danylian O.H., Dzoban O.P. (2023) Neohrafychnyi determinizm: klasychni ta postklasychni kontseptsii. [Geographical determinism: classical and post-classical concepts]. Visnyk natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. (Seriiia: “Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia”). 2023. № 3 (56). [in Ukrainian].
5. Deliiia O. V. (2017) Stanovlennia seredovyshechnoi paradyhmy. [Formation of the environmental paradigm]. Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy (Seriiia “Derzhavne upravlinnia”). № 2. [in Ukrainian].
6. Manchul B. (2011) Syntez nauk yak umova stanovlennia systemy suchasnoho naukovoho znannia. [Synthesis of sciences as a condition for the formation of a system of modern scientific knowledge]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Vyp .653-564. 35-39 s. [in Ukrainian]
7. Miroszkina N.V. (2023) Formuvannia postneklasychnoho pidkhodu do pryrodnoho faktoru istorychnoho rozvytku. [The formation of a post-nonclassical approach to the natural factor of historical development.] Materialy IKh vseukrainskoi multydystsyplinarnoi konferentsii «Chenomorski naukovy studii». 12 travnia 2023 roku. Odesa. Lviv-Torun Lina-Pres [in Ukrainian].
8. Toinbi A. (1995) Doslidzhennia istorii. [Study of history]. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
9. Lamberg-Karlowksu C.C. Sabloff J (1995). Ancient Civilization : The Near East and Mesoamerica: Long-Grove.

10. Radkau J. (2002) *Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt*. [Nature and power. A world history of the environment]. München : Vtrlag CH. Beck [in Germany].
11. Sallarez R. (1991) *The Ecology of the Ancient Greek World*. Ithaca : Cornell University Press.
12. Campbell B. M. S. (2016) *The great transition : climate, disease and society in the late-medieval world*. – Cambridge : Cambridge University Press.
13. Steward J. (1955) *Theory of Culture change: change: The methodology of multilinear Evolution*, Urbana : Univtrsay press [in USA].
14. White L. (1949) *The Science of culture*. – New York : Word [in USA].

Miroshkina Nataliia Valeriivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Economic Theory and Social Sciences
Mykolaiv National Agrarian University
9, Georgiy Gongadze str., Mykolaiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1255-0160

THE NATURAL FACTOR OF HISTORICAL DEVELOPMENT IN CLASSICAL, NON-CLASSICAL AND POST-CLASSICAL INTERPRETATION

Problem. Studies of the natural factor of the historical process developed within the general metaparadigms of scientific knowledge, that is, knowledge about its essence and functions was formed under the influence of the general scientific picture of the world of one or another era and itself influenced the development of the scientific picture of the world. This makes it necessary to evaluate the methodology and research results from the philosophy of science, as well as the philosophical foundations of the integration of sciences in the study of the natural factor of the historical process and the influence of other forms of social consciousness on such studies. Philosophical understanding of studies of the natural factor of the historical process is a way of integrating knowledge about it into culture and other forms of social consciousness, as well as a way of evaluating such knowledge. This determines the relevance of the topic. The natural factor of the historical process was studied primarily by historical science and philosophy. The natural sciences within limits exerted their influence on such studies, but the extent and content of such influence were different. Thus, within the classical metaparadigm, geographical determinism was formed as a doctrine about the direct influence of natural and geographical factors on the phenomena of society. The non-classical metaparadigm proclaimed the independence of the laws of social life, a significant degree of independence of society from nature, it considered nature and civilization as independent objects. The post-nonclassical metaparadigm provided scientists with new natural-scientific opportunities for studying the past and new methodological approaches: the theory of self-organization, the theory of complexity, and the theory of networks. As a result, the natural factor of the historical process began to be perceived as ecological. Under the influence of new methodological approaches, we are talking about the study of complex socio-natural systems characterized by integrity. The purpose of the article: to reveal the evolution of theoretical and methodological approaches to understanding the natural factor of the historical approach in the context of general scientific metaparadigms. Methods and results. Historical-philosophical and dialectical methods made it possible to reveal the dynamics of the development of ideas about the natural factor of the historical process in the context of changes in general scientific metaparadigms and to reveal their certain pleasantness; the method of structural analysis made it possible to reveal the components of the methodology of paradigmatic approaches to the study of the natural factor of the historical process; the method of synthesis allows to identify common epistemological units in various conceptual approaches to the study of the natural factor of the historical process and to generalize them in the context of classical, non-classical and post-classical meta paradigms.

Key words: natural factor, civilization, ecological history, ecological crisis.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 122

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.2>**Білоусова Кіра Олексіївна**

аспірантка кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0006-7171-8230

АНТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ФІЛОСОФІЮ ЛЮБОВІ ЧЕРЕЗ ДУМКИ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ

Актуальність проблеми. Філософія любові - це роздуми про природу та значення любові як одного з найбільш складних та загадкових емоцій людської душі. Любов є важливою частиною нашого життя, і вона може мати різні форми та виявлятися в різних відносинах, від родинних до романтичних. Любов відіграє величезну й неминучу роль у всіх культурах. У філософії природа любові з часів стародавніх греків була основою філософії, створюючи теорії, які варіюються від матеріалістичної концепції любові як суто фізичного явища – тваринного чи генетичного потягу, який диктує нашу поведінку – до теорій любові як інтенсивної духовної справи, яка в найвищому ступені дозволяє нам доторкнутися до божества. Часто твердження або аргументи, що стосуються любові, її природи та ролі в людському житті, наприклад, пов'язують з однією або всіма центральними теоріями філософії і часто порівнюються або розглядаються в контексті філософії статі а також тіла. Завдання філософії любові полягає в тому, щоб представити відповідні питання в переконливий спосіб, спираючись на відповідні теорії людської природи, бажання, етики тощо. Так, в античних філософських традиціях, які були винайдені у давній Греції та Римі, любов розглядалась як один з найважливіших аспектів людського життя. Філософи як Платон, Аристотель та Епікур розглядали любов з різних поглядів, відображаючи різні аспекти цього складного поняття. Мета роботи – виявити і проаналізувати погляди античних філософів на цінність бачення, становлення та розвитку філософії любові.

Зазначена мета обумовила необхідність вирішення такого кола завдань:

- розкрити етимологію поняття «любов»;
- проаналізувати погляди античних вчених на філософію любові;
- виявити функції та роль античної філософії любові;
- схарактеризувати особливості розвитку античної філософії любові.

Методи та результати дослідження. Результатами дослідження античної філософії любові є формування усталеного поняття етимології любові, через погляди античних філософів. Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань здійснено на базі комплексного підходу, в основі якого – описовий, структурний і зіставний методи дослідження. Підґрунтям для застосування названих дослідницьких методів слугували спостереження, систематизація й узагальнення матеріалів.

Ключові слова: філософія любові, любов, особистість, людина, цінності, менталітет, почуття, соціокультурне, етимологія.

Вступ. Актуальність теми любові завжди хвилювала людство з початку його розвитку. Споконвіку мислителі прагнули досягнути ті чи інші аспекти, що пов'язані з даним феноменом. Антична філософія любові є фундаментом рефлексій та сентенцій для європейської думки щодо неї. Однак здебільшого науковці наголошують на аналізі платонівської та аристотелівської концепцій любові, тоді як дослідження її в елліністичних школах є досить побіжним.

Так, у древній Греції любов називали різними словами: «ерос», «філія», «сторге», «агапе».

1. **«Ерос»** виражає сексуальну любов або почуття збудження між людьми, які відчують фізичний потяг одне до одного. Ерос - це первісна любов, яка є природним інстинктом для більшості людей. Це пристрасна любов, яка проявляється через фізичну прихильність (тяжіння). Ця романтична поведінка включає, але не обмежується цим, поцілунками, обіймами та триманням за руки. Ця любов є бажанням фізичного тіла іншої людини [1].

Якщо любов-ерос присутня між чоловіком і дружиною, то вона може бути прекрасною, проте через нашу гріховну природу «порнея» занадто часто замінює «ерос». Коли це відбувається, люди бувають схильні до крайнощів, стаючи або аскетами, або гедоністами. Аскет – це людина, яка повністю уникає сексуальної любові, вважаючи, що зв'язок зі статевою аморальністю робить її гріховною. Гедоніст вважає абсолютно природною сексуальну любов без будь-яких обмежень. Як і завжди, біблійний погляд полягає в балансі між цими двома гріховними крайнощами.

У межах гетеросексуального шлюбу Бог радіє красі сексуальної любові: «Хай коханий мій прийде до саду свого, і нехай споживе плід найкращий його!... Прийшов я до саду свого, о сестро моя, наречена! Збираю я мирру свою із бальзамом своїм, споживаю свого стільника разом із медом своїм, п'ю вино я своє зі своїм молоком!... Споживайте, співдрузі, – пийте досхочу, кохані!» (Пісня над піснями 4:16–5:1). Але за межами біблійного шлюбу любов-ерос стає спотвореною та гріховною.

2. **Філія** це – дружба або «братерська любов», коли двоє учасників (зазвичай обидва повинні бути чоловіками) цінують і поважають один одного, отримують задоволення від товариства один одного. Філія це, звичайно, ідея, що лежить в основі сучасного виразу «платонічна любов», що означає просто любов без інтимної близькості. Хоча це і не обов'язково, у таких стосунках існує неявне відчуття рівності між партнерами [1].

3. **Агапе.** У ранніх грецьких текстах «агапе» означало прихильність до сім'ї, подружжя або до певної діяльності. Це слово не було широко вживаним і не цікавило б нас, якби не його динамічне використання в християнському Новому Завіті. Висловлюючись біблійною мовою, «агапе» – це любов, яку Бог виявив до людей, пославши Свого Сина, Ісуса, померти за їхні гріхи. Ця любов зосереджена на волі, а не на емоціях чи фізичному потязі. Цю любов Ісус вказує Своїм учням виявляти до їхніх ворогів (Луки 6:35) [2].

4. **Сторге.** Це прихильність до когось, що зростає через спільні цінності, досвід або розвиток взаємовідносин між людьми. Це відбувається природним шляхом. Це також природна любов, яку батьки відчувають до своїх дітей [1].

Тому, рухаючись від базового до піднесеного, в нас є «ерос», «філія» та «агапе». Це не означає, що любов-ерос є гріховною чи нечистою. Це радше Божий дар подружжю для виявлення їхньої любові одне до одного, зміцнення зв'язку між ними та забезпечення продовження людського роду. Біблія присвячує цілу книгу благословенням любові-еросу чи сексуальної любові – «Пісня над піснями» Соломона. Любов між чоловіком і дружиною має бути, крім усього іншого, любов'ю-еросом. Однак довготривалі стосунки, засновані виключно на ній, приречені на невдачу. Її «гострі відчуття» швидко слабіють, якщо вона не супроводжується любов'ю-філією чи агапе.

Таким чином ми можемо споглядати так званий менталітет любові у всіх її проявах.

Мета роботи – виявити і проаналізувати погляди античних філософів на цінність бачення, становлення та розвитку філософії любові.

Зазначена мета обумовила необхідність вирішення такого кола завдань:

- розкрити етимологію поняття «любов»;
- проаналізувати погляди античних вчених на філософію любові;
- виявити функції та роль античної філософії любові;
- схарактеризувати особливості розвитку античної філософії любові.

Методи та результати дослідження.

Результатами дослідження античної філософії любові є формування усталеного поняття етимології любові, через погляди античних філософів.

Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань здійснено на базі комплексного підходу, в основі якого – описовий, структурний і зіставний методи дослідження. Підґрунтям для застосування названих дослідницьких методів слугували спостереження, систематизація й узагальнення матеріалів.

Результати дослідження. Відомий давньогрецький філософ Платон вважав, що любов - це не просто почуття, а вища форма людської духовності, що має своїм джерелом Божественну красу. Він розглядав любов як духовне прагнення до ідеального і високого, яке веде до духовного розвитку людини. Цей погляд відображений у його творі «Симпозіон», де Платон описує любов як спосіб пошуку Бога [3].

Платонівська любов є цінністю та одним із понять, які найчастіше неправильно тлумачиться у філософії Платона. Дане поняття вийшло за рамки філософії, ставши широко вживаним у всій культурі та відхиляючись від свого первісного значення протягом усього процесу вживання. Платон вважав, що любов є мотивацією, яка спонукає людину намагатися пізнати й споглядати красу саму по собі. Це відбувається через поступовий процес, який починається з оцінки зовнішності фізичної краси, а потім переходить до оцінки духовної краси.

Тобто, цінності любові для Платона полягали у красі любові як явища а не саме філософського поняття.

Структура поняття Платонівської любові тісно пов'язана з алегорією Платона про печеру. До ідеї краси приходять той, хто зумів вибратися з печери і подивитися на сонячне світло. Ця особа пройшла шлях від початкового досвіду фізичної любові, який можна порівняти з життям у печері, до досягнення досвіду істини краси, еквівалента виходу з печери [3].

Під час симпозіуму, що відбувся в домі трагічного поета Агатона, кілька найважливіших людей Афін, у тому числі Сократ, Павсаній, Арістофан і наймогутніший герой того часу Алківіад, почали філософську дискусію щодо справжньої природи любові. Причому кожен філософ наводив власний аргумент. Вислухавши всіх присутніх, Сократ бере слово і розповідає те, що відкрила йому жриця Аполлона Діотіма про значення платонічної любові: що це була драбина, по якій любов піднімається вгору, щоб досягти вершини «вищої ідеї» [3].

Для Платона любов була самоціллю і соціокультурним явищем, а лише засобом для досягнення цієї найвищої мети.

Перший крок – фізичний; почуття дають волю еросу (любові, яка проникає через очі і змушує наблизитися до когось). На цьому етапі любов фізична. Це фундаментальний етап і необхідний для досягнення вищої ідеї.

На другому кроці ми переходимо від пошуку краси в окремому тілі до пошуку краси в кількох тілах, таким чином формуючи категоричне поняття краси та спонукаючи до пошуку ідеї, що стоїть за цим поняттям.

Третя сходинка – це та, що проходить від фізичного тіла до краси душі. У цьому стані людина вчиться любити душею, попри фізичний аспект краси.

На четвертому етапі Сократ підносить любов до зовсім іншого масштабу, оскільки вона входить у світ етики. Любов до прекрасних душ збільшує моральну красу.

На п'ятому етапі Сократ переходить від правил поведінки до прекрасного знання, що стосується інститутів і любові до уряду.

Шостий крок починається з прекрасного знання і використовує науку, щоб досягти красою знання та розуміння.

У сьомому кроці, ідея краси вступає в гармонію зі Всесвітом. Вона переходить від світу до космічної категорії (до самої краси). На цій фазі краса набуває відтінку бачення або одкровення, пережитого через призму філософії [3].

Також, Платон пропагував ідею ідеальної любові. Ідеальна любов Платона пов'язана з його уявленням про ідеальний світ (світ, де все ідеально, а наша матеріальна реальність є копією його образу). Ось чому цей ідеал платонівської любові стосується не недосяжної любові, а любові в сенсі, який є вічним і зрозумілим: ідеальна любов.

Таким чином, можна стверджувати, що в розумінні Платона поняття «любов» поєднує декілька аспектів. Це:

- а) любов «земна», в основі якої лежить втіха, пристрасть, жадоба до тілесної насолоди;
- б) любов «небесна», що споріднена з поняттями дружби, щирості, відвертості;
- в) «платонічна любов», в основі якої лежить ідея божественної краси, блага, безсмертя.

По-іншому постає роль любові у праці Платона «Держава», де її підпорядковано загальним полісним інтересам. Розглядаючи питання шлюбних стосунків та відтворення людського роду, Платон враховує природність людського почуття один до одного, а тому шлюб розглядає як винагороду за доблесть. Проте священним є не шлюб, заснований на приватних прихильностях та вподобаннях, а шлюб, укладений в інтересах держави, безпосередньо за її втручання. Священний шлюбний союз – поєднання кращих із кращими, здорових із здоровими з метою забезпечення найкращого потомства.

Якщо говорити про іншого видатного давньогрецького філософа та його поглядів на любов, то Аристотель вважав, що любов – це не тільки емоції, але й діяльність, пов'язана зі здійсненням добра. Він відзначав, що любов до себе може перетворитися на безкорисливу любов до інших, коли людина віддає перевагу загальному благу. Аристотель вважав, що любов може бути корисною і для індивіда, і для суспільства.

У своїй праці «Етика до Нікомаха» Аристотель говорить про добродетельність й зачіпає тему любові й дружби, тобто таку любов, яка в древній Греції іменувалася як «філія». Аристотель говорить, що в душі є три речі – пристрасті, здібності і засади. «Пристрастями, або переживання, Аристотель називав потяг, гнів, страх, відвагу, злобу, радість, ненависть, жалість, а також любов – взагалі все, що супроводжується задоволеннями або стражданнями». Значить, любов викликає або страждання, або задоволення, але ніяк не може викликати ці два почуття відразу, оскільки ці два почуття протилежні за своєю природою і є такими, що взаємно виключаються.

Ще одну думку Аристотель висловлює саме про походження любові. Він говорить, що «філія» закладена в людині спочатку її народження, що вона є витвором природи. Перша любов в житті людини, це любов до голови сім'ї, говорить Аристотель. У сім'ї, всі відносини повинні будуватися на принципах любові, для гармонійного існування, особливо по відношенню до голови сім'ї.

Також, Аристотель різко розводить поняття «ерос» і «філія», вони протилежні по своєму значенню. «Філія» це духовний спокій, а «ерос» це швидше пристрасть, чим спокій. «Філія» дуже цінитися Аристотелем, «це саме необхідне для життя». Він її ставить навіть вище ніж справедливість.

Не засуджує подібних стосунків і Ксенофонт. У праці «Пір» він високо цінує інтимність почуттів між чоловіками, бо вважає, що в основі їх лежить не жадоба насолоди, а душевний потяг, прагнення спорідненості душ. Ксенофонт підтверджує існування двох Афродит – Небесної та Земної – припускаючи, що любов до тіла надсилає Земна, а до душі, дружби, благородних вчинків – Небесна. У будь-якому випадку прагнення людей один до одного, потреба один в одному – це природні потреби, які закладені в кожного з народженням.

Поряд із творчістю Аристотеля, Ксенофонта зароджувалися та розвивалися цілі філософські течії зі своїми естетичними переконаннями та ідеалами. Серед них представники давньогрецької філософської школи, що отримали назву «кініки». Ця школа – плід грецьких протиріч, вона виникла на протипагу загальноприйнятим суспільним нормам і законам, вкладаючи в основу своєї естетики прагнення щастя, свободи, звільненої від суспільної регламентації, від сліпого поклоніння багатству та чуттєвим задоволенням. Для кініків ідеалом була природа, порядність, добродетельність, а шлюб вони сприймали лише як засіб продовження роду. На думку найвідомішого представника цієї школи Діогена Синопського, основою шлюбу має бути взаємна згода, любов і симпатії подружжя, а не договір. По суті, він виступав за емансипацію жінок, за її рівність у правах з чоловіками.

Для стоїків, які представили ще один напрямок філософської думки античності, «любов – це прагнення зближення, викликане видимістю прекрасного, і спрямована вона не на злиття, а на дружбу: саме часткою дружби є любов». Цінуючи її як високу морально-естетичну категорію,

як своєрідну ідею вищого порядку, стоїки визнавали любов важливим почуттям, що має вплив на поведінку людей, тим фактором, що часто керує людськими вчинками, а тому радили стати володарями любові, а не її рабами. У баченні стоїка життя розгортається як постійний мінливий перебіг подій, який намагається затягнути людину у свій вир, та стійкість, розсудливість, впевненість допомагають їй зберегти свою моральну сутність.

Такий давньогрецький філософ як Епікур підкреслював, що любов – це почуття задоволення і насолоди, яке виникає зі співпереживання з іншою людиною. Він вірив, що любов – це одне з найважливіших джерел щастя в житті людини. Проте Епікур попереджав, що любов може бути небезпечною, якщо вона стає надто сильною і веде до залежності.

Епікурейська школа в особі її засновника дотримувалась схожих думок зі скептиками про неприпустимість ототожнення любові із пристрастю та насолодами: «Слід зазначити, що теорія пристрастей, що розвивалася епікуреїзмом, ґрунтувалася багато в чому на висновках і приписах медицини. У будь-якому разі медичні трактати досить багато уваги приділяли опису сексуальної фізіології. Правда, медицина того часу включала в себе і натурфілософські ідеї, і етичні приписи, і психологічні спостереження. Все це дає можливість розглядати античні медичні трактати в загальному контексті античного еросу» [4, с. 30]. Зокрема, до нас дійшли дві думки Епікура щодо цього.

1) Якби те, що виробляє задоволення для розпусників, розсіювало страхи розуму щодо небесних явищ, смерті і її страждань, а також навчало, де межі пристрастей і страждань, то ми ніколи не мали б причини засуджувати їх, оскільки б вони звідусіль наповнювали себе задоволеннями і нізвідки не мали б ні страждання, ні печалі, що і є злом [Еріс.КDох.X]. Доречним буде також сказати, що Епікур взагалі виділяв три типи задоволення: задоволення від їжі, від любові і задоволення зору і слуху, причому любов займає середнє положення між занадто грубими задоволеннями від їжі і досить одухотвореними задоволеннями від споглядання краси, у тому числі і творів мистецтва.

2) Епікур «Коли ти не порушуєш законів, не змінюєш добрих звичаїв, не засмучуєш нікого з близьких людей, не шкодиштілу, не витрачаєш надміру, задовольняй свої бажання, як хочеш». Однак неможливо не зіткнутися з будь-яким із вищезазначених явищ: адже любовні насолоди ніколи не приносять користі, досить того, якщо вони просто не зашкодять [Еріс.КDох.LI].

Сократ, наприклад зазначав, що кожен чоловік в житті має різну точку зору на питання любові. Теорії любові Сократа трохи відрізняються від усіх інших. Оскільки Сократ був великим філософом, він мав зовсім інше ставлення до питання любові. В першу чергу Сократ прагнув знайти істину в любові. Він був «ідеальним прихильником мудрості», ніколи не дозволяючи собі відволіктися від справжнього прагнення до краси: оскільки краса є однією з істинних і кінцевих цілей любові. Сократ стверджував, що «Любов – це усвідомлення потреби в благах, які ще не здобуті чи не ними ще володіють». Іншими словами, ми хочемо того, чого не маємо, а іноді й не можемо мати. Сократівська любов – це поверхнєве явище і засноване лише на речах у житті, які здаються приємними для ока.

Любов для Сократа не прекрасна, бо, як він це говорить, логічно не впливає, що любов прекрасна і без зайвих матеріальних речей. Іншими словами, навіть якщо руці хотіти руки, коли вона сама є рукою. Ви не можете отримати те, що вже маєте, або, як казали буддисти, меч не може розрізати себе. Любов, як виявилось в історії любові Сократа зустрічається потім з іншою любов'ю: його раціональним прагненням до послідовності та зрозумілості; його бажання вміти розповісти і прожити зв'язну історію; його бажання – інакше кажучи – не бути нескінченно розчарованим і конфліктним, тому що він постійно намагається прожити історію любові.

Особливо відома промова комічного драматурга Арістофана, який припускає, що колись люди мали тіла, які склалися з того, що тепер було б двома людьми, з чотирма руками та ногами та двома обличчями, які дивляться в протилежні сторони.

Зевс розділив цих первісних людей надвоє як покарання за їх гордість, і Арістофан стверджує, що людська любов є результатом цього розколу та відображає бажання знайти свою «другу половину». Майже невідомі в середньовічній Європі твори Платона були знову представлені

в Західній Європі грецьким оригінальним перекладом у 15 столітті, але саме переклад Марсіліо Фічіно на латинь зробив Платона доступним для широкої аудиторії.

Філософ-стоїк Сенека обговорює багато видів любові у своїх творах – любов до своєї сім'ї, любов до своєї країни, любов до самого себе – але це зв'язок між любов'ю та дружбою, що особливо цікавить його. Любов, каже він, – це «збожеволіла дружба». Це видання повного зібрання творів Сенеки було відредаговано відомим фламандським гуманістом Юстусом Ліпсіусом, який отримує чудовий портрет на фронтисписі.

Як і попередні мислителі, такі як Емпедокл і Лукрецій, філософ-неоплатонік Плотін мав космічний погляд на любов. Хоча Плотін тісно пов'язує любов із красою, Плотін робить любов такою ж частиною своєї метафізики та епістемології, як і своєї естетичної теорії. Справжня любов є кінцевою точкою подорожі через сприйняття та споглядання краси. Краса сама по собі є властивістю форм, вічних і незмінних сутностей, які лежать в основі всього, що є інтелектуальним у Всесвіті.

Щодо поглядів християнства на поняття любові варто зазначити наступне. Любов терпляча, любов добра. Вона не заздрить, не вихваляється, не пишається. Вона не груба, не корислива, її нелегко розгнівити, вона не веде записів про помилки. Любов не тішиться злом, а радіє правдою. Любов завжди захищає, завжди довіряє, завжди сподівається і завжди витримує. ... І тепер залишається ці три: віра, надія і любов. Але найбільше з них – любов. (Коринфянам 13).

У своєму листі до Галатів святий Павло вводить ідею, що «плоть» і «дух» протилежні одне одному, одне грішне і одне добродісне, одне мирське і одне богоподібне, і ця дихотомія забарвить церковне сприйняття любові. аж до нашого часу.

Св. Августин (354–430 рр. н. е.) намагався примирити дух із плоттю, вказуючи, що кожна дія має благо (свою мету) і задоволення, яке пов'язане з ним і яке відрізняється від добра. Так, наприклад, коли я їм, тоді користь від їжі полягає в їжі, яку дає їжа; а якщо я їм смачно і смачно, то й задоволення отримаю. Але ці дві речі справді різні й іноді протилежні одна одній: я можу їсти їжу, яка мені подобається, але яка мені не підходить (наприклад, шоколадне печиво).

Постулат християнства в його відношенні до любові – любов до Бога. Земна ж любов – «великий гріх», що з'явився після гріхопадіння Адама і Єви в Едемі. До негативних приписів «не люби мирського світу», біблійна етика додає два позитивних: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять» [5].

З вчинків та оцінок Христа стають зрозумілими якості тієї любові, про яку йде мова: це не ерос, не філія, а «агапе» – любов як духовне єднання, що розповсюджується на всіх людей. «Якщо Ви Мене любите, – Мої заповіді зберігайте!» [6].

У першому посланні до коринфян апостол Павло так характеризує любов: «Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!» [7].

Ця любов покірлива, діяльна, безкорислива – оскільки має за мету служіння іншим людям, виключаючи будь-яке підвищення над іншими та право морального осуду інших, оскільки немає безгрішної людини; потребує органічного зв'язку слова та справ, вимагає діяльного відношення до життя; вважаючи, що кожна людина гідна любові, але пропачі та ті, що оступилися – більше за інших: звідси – прощення грішників, що розкаялися.

Августин Блаженний у трактаті «Про град Божий» розглядає два града, що створені двома родами любові: земною, любов'ю до себе, мінливою, що дійшла до зневаги до Бога та небесною – любов'ю до Бога, святою, вічною, що дійшла до нехтування собою. Перший має славу свою в самому собі, а другий – у Господі. Тому що один шукає славу від людей, а для іншого найвища слава Бог, свідок сумління. Тим править похоть володарювання, а в цьому слугують один одному по любові. Добре мати в серці любов, але не до себе самого, що є вірною ознакою гордості, а до Господа, що є ознакою покори, що є тільки у смиренних, лагідних.

Отже, узагальнюючи, в античній філософії любов розглядалася як важливий елемент людського життя, який може відображати як духовні, так і емоційні аспекти людської природи. Таким чином, можна стверджувати, що у давньогрецькій літературі представлені два різновиди любові: любов-дружба та любов-пристрасть. Ці поняття збірні, а тому кожне з них поєднує в собі широку гаму значень та відтінків.

Так, тема любові зустрічається в різних контекстах у грецькій і римській думці. Від космологічних міркувань про структуру Всесвіту до медичних теорій емоцій, від філософських досліджень природи дружби до поетичних розповідей про народження богів, любов відіграє центральну роль.

Аналіз джерел дає змогу стверджувати, що любов, як і інші етичні поняття та норми, пройшла певні етапи свого становлення не лише у зв'язку зі зміною епох, але й протягом самої доби античності та її періодів. У ліриці давньогрецьких поетів вона не виступає абстрактним почуттям, а пов'язана з певною особою, до якої виникає інтимна прихильність. Любов – не образ споглядання, а конкретна дія стосовно конкретної людини. У класичний період любовне почуття абстрагується, його починають цінувати як окрему морально-естетичну категорію, що цінна сама по собі, незалежно від об'єкта, стосовно якого вона виникла. З часом підкреслюється значення любові у сфері соціальних зв'язків, її роль, як основи сімейно-шлюбної моралі.

Любов – це найскладніша таємнича і парадоксальна реальність, з якою зустрічається людина. І це не тому, як вважається, що від любові до ненависті тільки один крок. А тому, що «ні вирахувати», «ні вичислити» любов не можливо! В ній не можна бути ошадливим – природа легко відкине будь-які розрахунки! – в ній можна бути тільки чуйним, щоб слідкувати за її течією і вчасно душею вгадати всі її повороти та невлікоми для очей зміщення. В любові не можна бути скупим і бездарним – тут потребуються щедрість і талановитість, пильність серця, широка душа, добрий, тонкий розум і багато іншого, чим обдарувала нас природа.

Тема розумності та мудрості любові була в центрі уваги філософів протягом усього розвитку античної філософії. Ключовими етапами в цій проблематиці були постать Платона і його діалог «Бенкет», а також спадщина елліністичних шкіл (Грецької Стої, «другої софістики» та неоплатонізму). Платон в «Бенкеті» розглядаючи онтологію любові (Ерота) в контексті трьох промов – Федра, Агафона та Діотіми – виводить розумність її на основі того, що вона є вчителем, мудрецем, генієм та філософом. Елліністична традиція також дуже активно рецепіювала цю проблематику, але саме в неоплатонічній школі вона набула особливих рис, оскільки лише в ній розумність любові розглядається в контексті віри, а також для спасіння людини.

Висновки. Отже, розглянувши феномен любові у філософських концепціях мислителів та в історії її творення, ми приходимо до висновку, що істинна любов є діалогічною у своїй сутності та знаходить свій вияв через форму стосунку «Я – Ти». Любов – це щось містичне, сакральне та певним чином ірраціональне явище в житті кожної людини. Явище котре постійно розвивається, потребує дослідження зі сторони не тільки філософії, а й соціології, психології, тощо. Любов – це визнання індивідуалістичної природи коханого та оцінка цих індивідуалістичних якостей без жодного питання порівняння. Таким чином, любов передбачає розум, тому що вона реагує на щось зовнішнє, універсальні властивості коханого. Але любов також стосується того, як закоханий тепер бачить світ. Закоханий не просто бачить кохану по-новому, але також прагне побачити кохану по-новому. Так, любов є вираженням особистості закоханого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Wikipedia entry «Greek words for love» is an informative overview. See, Wikipedia contributors, «Greek words for love,» Wikipedia, The Free Encyclopedia, accessed March 5, 2018, URL:https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_words_for_love
2. New World Encyclopedia contributors, «Agape,» New World Encyclopedia, accessed March, 2018, URL:<http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Agape>
3. Франко І. Передмова / Платон. Симпозіон (Бенкет) / пер. І. Франка / Додаткові томи до збір. творів у 50 т. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912. Київ.
4. Матв. 22: 37–40.

5. Ів. 14:15.
6. 1Кор. 13: 4–7.

REFERENCES

1. The Wikipedia entry 2018 [Greek words for love] is an informative overview. See, Wikipedia contributors, "Greek words for love," Wikipedia, The Free Encyclopedia, accessed March 5, URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_words_for_love.
2. New World Encyclopedia contributors, "Agape," New World Encyclopedia, accessed March, 2018, URL: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Agape>.
3. Franko I. Peredmova 1876–1912 / [Plato. Symposium (Banquet)] / Per. I. Franka / Dodatkovy tomy do zibr. tvoriv u 50 t. T. 51. Prozovi pereklady Kyiv.
4. Matv. 22: 37-40.
5. Ів. 14:15.
6. 1Кор. 13: 4-7.

Bilousova Kira Oleksiivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0006-7171-8230

ANCIENT VIEW OF LOVE PHILOSOPHY THROUGH THE THOUGHTS OF ANCIENT PHILOSOPHERS

Relevance of the topic. The philosophy of love is a reflection on the nature and meaning of love as one of the most complex and mysterious emotions of the human soul. Love is an important part of our lives, and it can take many forms and manifest itself in a variety of relationships, from family to romantic.

Love plays a huge and inevitable role in all cultures. In philosophy, the nature of love has been at the heart of philosophy since the time of the ancient Greeks, producing theories that range from a materialistic conception of love as a purely physical phenomenon - an animal or genetic drive that dictates our behavior - to theories of love as an intensely spiritual affair that allows us to the highest degree to touch the deity. Often statements or arguments concerning love, its nature and role in human life, for example, are linked to one or all of the central theories of philosophy and are often compared or considered in the context of the philosophy of gender as well as the body. The task of the philosophy of love is to present relevant questions in a convincing way, based on relevant theories of human nature, desire, ethics, etc. Thus, in ancient philosophical traditions, which were invented in ancient Greece and Rome, love was considered one of the most important and most honorable aspects of human life. Philosophers like Plato, Aristotle, and Epicurus looked at love from different perspectives, reflecting different aspects of this complex concept. The purpose of the work is to reveal and analyze the views of ancient philosophers on the value of vision, formation and development of the philosophy of love.

The specified goal determined the need to solve the following range of tasks:

1. reveal the etymology of the concept of «love»;
2. analyze the views of ancient scientists on the philosophy of love;
3. to reveal the functions and role of the ancient philosophy of love;
4. characterize the features of the development of the ancient philosophy of love.

Research methods and results. The results of the study of the ancient philosophy of love are the formation of an established concept of the etymology of love, through the views of ancient philosophers.

Achieving the set goal and solving specific tasks was carried out on the basis of a comprehensive approach, which is based on descriptive, structural and comparative research methods. Observation, systematization and generalization of materials served as the basis for the application of the mentioned research methods.

Key words: *philosophy of love, love, personality, person, feelings, etymology.*

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 101+130.1+122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2>**Агаманюк Зоя Миколаївна**

доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7299-409X

КУЛЬТУРА ТОЛЕРАНТНОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Докладний аналіз вітчизняних і закордонних видань, присвячених дослідженню проблем толерантності, однозначно свідчить про те, що єдиної точки зору щодо сутності даної дефініції немає і бути не може, оскільки поняття «толерантності» охоплює надзвичайно широкий спектр людських відносин. Толерантність є особливим інструментом примирення непримиренного, унікальною за своїм характером, всеосяжною за масштабами використання. Сучасне суспільне буття характеризується прискоренням міжнародних, у тому числі, міжрасових міграційних процесів, тісним співіснуванням етносів з різним менталітетом, релігією і культурою. Саме тому у численній групі дослідників даного феномена працюють не тільки філософи, соціологи, психологи, педагоги, але й ієрархи різних церков, економісти, медики, письменники, представники численної армії мас-медіа, відомі політики. Метою даної статті є дослідження культури толерантності в соціальному просторі сучасної України. Реалізація мети передбачає аналіз поняття «толерантність», його етимологію та змістовне наповнення; зв'язку між культурою та толерантністю. У контексті утворення нової системи соціально-модальних відносин між різними етнічними групами з культурною компонентом, притаманною їм, завданням культурно-філософського розуміння стратегії толерантності в суспільстві в контексті розвитку полі- та мультикультуралізму, визначення ролі соціокультурних ініціатив, а також релігійних організацій у позиціонуванні нових форм міжкультурного та міжконфесійного спілкування. Толерантність сьогодні, на думку багатьох дослідників, політичних, релігійних діячів – це незамінна умова виживання та розвитку сучасної цивілізації, регулювання відносин на державному рівні та рівні повсякденних взаємодій та практик. Все це актуалізує необхідність проведення культурного філософського аналізу проблеми протиріччя між зростаючою потребою суспільства в утвердженні толерантності як стратегії і взаємодії між людьми та соціальними групами. Толерантність є цінністю суспільства та культури, однак не для всіх є достатньо привабливим стандарт толерантності та відповідної поведінки, що існує нині в суспільстві.

Ключові слова: толерантність, культура, культура толерантність, соціальний простір, суспільство.

Вступ. Сьогодні ми спостерігаємо, як в наслідок глобалізації відбувається справжнє змішання народів і культур. Толерантність є одним із способів пом'якшення і поступового подолання протиріччя ідентичності. Вона актуальна там і тоді, де для неї є відповідні соціальні передумови. При цьому багато дослідників, заглиблюючись у суть проблеми, ставлять перед собою закономірним запитання, чи є толерантність тим магічним прийомом, що здатний істотно перетворити світ, чи цей бум навколо толерантності – черговий теоретичний міф?

Поняття «толерантність» в силу своєї змістовної об'ємності і широкого практичного застосування до цих пір не має чіткого наукового визначення. Етимологічно дане поняття виходить

із багатозначного латинського терміну *tolerancia* – стійкість, витривалість; терпимість; допущення, припустиме відхилення [4, с. 173–182].

Різноманітні теоретико-філософські та прикладні підходи представлені у роботах наступних дослідників: В. Лекторського, Л. Скворцова, А. Перцева, В. Тишкова, В. Ядова, Е. Алексєєвої, І. Петгай, О. Скрябіної, Т. Стефаненко, А. Асмолова, М. Бахтіна, М. Ліпмана, В. Ляха, Б. Юдіна, І. Ашмаріна, У. Шаліна, С. Братченко, Д. Кіна, Ю. Шайгородського, А. Погодиної, Т. Лешкевича, А. Орлова, А. Шапіро, а також Г. Маркузе, Т. Адорно, Ю. Хабермаса, К. Сітарама, Р. Когделла, К. Роджерса, К. Узіна, М. Уолцера, Дж. Бюнджентала і багатьох інших. Таке коло дослідників свідчить про якісне різноманіття видів і форм толерантності і, відповідно, підходів, способів і методик її опису [1, р. 29].

Мета та завдання. Метою даної статті є дослідження культури толерантності в соціальному просторі сучасної України. Реалізація мети передбачає аналіз поняття «толерантність», його етимологію та змістовне наповнення; зв'язку між культурою та толерантністю та їх функціонування в соціальному просторі сучасної України.

Методи дослідження. Під час роботи над статтею було використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз і синтез, дедукція та індукція. Зокрема, аналіз – під час розгляду теоретичних засад поняття толерантності в філософії ХХ століття; синтез – з метою узагальнення світового досвіду соціально-філософських досліджень можливостей культури для формування толерантного середовища; порівняння – для визначення сутнісних ознак культури толерантності; системний метод – під час розгляду толерантності як складового компоненту соціального простору.

Результати дослідження. У більшості робіт, як правило, перевага віддається емпіричним дослідженням. В той же час недостатньо вивчені механізми формування толерантності, способи оптимізації соціальної взаємодії з урахуванням нерівномірності економічного розвитку, збереження ідентичності в умовах розширення границь толерантності.

В українській мові подібний термін був відсутній, оскільки в національних традиціях міжетнічного спілкування не спостерігалось відповідних реалій. Толерантність в українському ментальності ототожнюється з терпимістю, категорія вузького призначення, що означає наявність негативної чи нейтральної реакції на іншого (зовнішня стриманість при внутрішньому неприйнятті іншого, «вимушене» співіснування з «чужим») і відсутність традицій сприйняття соціальної цінності різниці [4, с. 173–182].

Сьогодні найбільш показовим прикладом толерантності в культурі є масова культура, яка синтезує в собі культурні традиції та форми великої кількості народів. Масова культура, поширена по всьому світу через електронні засоби масової інформації по всьому світу, в контексті активації традиціоналізму в кризовому суспільстві, відіграє значну роль у опозиції національного шовінізму та релігійного фундаменталізму.

Потреба в толерантності в будь-яку історичну епоху виникає через присутність у суспільстві протилежних, споконвічно антагоністично структурованих соціальних інтересів.

В процесі формування демократичних цінностей та різних демократичних інститутів поступово виникає і продовжує безупинно розвиватися відповідна політична і правова культура толерантності. Знадобилися фактично століття спільного існування у безупинному діалозі, перш ніж людство навчилося терпимо відноситися до іншої раси, іншої релігії, мови, кольору шкіри, культури.

Сприйняття чужої культури відбувається на основі порівняння попереднього досвіду та нового, порівняння з подібними елементами власної культур, одночасно на кількох рівнях: раціональному та чуттєво-емоційному. Почуття людини сприяють розумінню іншого або запобігають цьому, встановлюють його межі. У процесі цього порівняння у середовищі іноземної культури формується спільнота іноземної культури.

Соціальна напруженість усередині різних суспільних груп вимагає нових методів їхнього психологічного перезавантаження для переходу від агресивного до спокійного і внутрішньо зацікавленого розуміння значимості «іншого», з його незвичними думками, традиціями, переконаннями, поведінкою і т. п.

Довкола розуміння культури існує низка стереотипів, які уявляють культуру як щось статичне й абстрактне, і таке розуміння домінує серед численних поціновувачів культури, журналістів, політиків, звичайних людей. Культура, як і суспільство, ґрунтується на системі цінностей. Із раннього дитинства кожен з нас опанує рідну мову і засвоює культуру нації, до якої належить. Це відбувається в процесі спілкування з близькими людьми, в домашньому середовищі за допомогою вербальних і невербальних засобів. Категорія цінності формується в людській свідомості через порівняння різних явищ. Осмислюючи світ, людина вирішує для себе, що для неї важливе в житті, а що – ні, що істотне, а що несуттєве, без чого вона може обійтися, а без чого ні. Внаслідок цього формується її ціннісне ставлення до світу, згідно з яким усі предмети і явища розглядаються нею виходячи з критерію важливості і придатності для життя. Формується загальне ціннісне ставлення людини до світу, при якому ті чи інші явища мають для людей визначений зміст і значимість. Цінності мають величезне значення в будь-якій культурі, оскільки визначають стосунки людини з природою, соціумом, найближчим оточенням і самим собою.

Тобто це уявлення про норми життя суспільства, які соціально схвалені і прийняті більшістю людей. Цінності не піддаються сумніву, вони і є еталоном та ідеалом для всіх людей. У людській свідомості існує одночасно безліч цінностей. Цінності існують не хаотично, вони певним чином упорядковані одні щодо інших. Система цінностей являє собою ієрархію. Завдяки цій системі забезпечуються цілісність даної культури, її неповторний вигляд, необхідний ступінь порядку і передбачуваності [3].

«Останні дослідження показують, що терпимість як спосіб взаємодії і спроба розуміння іншого, себе вичерпала і повинна бути замінена більш широким принципом спілкування – толерантністю» [1, р. 28].

Та варто враховувати, що толерантність не скасовує встановлення (чи визнання наявності) моральних і політико-правових стандартів і відповідних їм демократичних інститутів, що гарантують поступальний розвиток фундаментальних цінностей волі.

В процесі розвитку сучасного суспільства основні принципи толерантності, поступово переходять з розряду морально-етичних принципів людського співіснування в юридичні, закріплюючись в цілому ряді міжнародних правових документів, серед яких Загальна Декларація прав людини. За останні півстоліття прийняті наступні документи єднального-толерантного характеру: Міжнародний пакт про цивільні та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього, Декларація про права людей, що належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, Конвенція про права дитини, Конвенція 1951 року про статус біженців, Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок, Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських і принижуючих достоїнство видів поведінки і покарання, Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігійних переконань і інші міжнародно-правові документи та угоди. Визнання, ратифікація, повага і виконання викладених у них вимог кожною конкретною державою складає одну з головних сторін законності, іншою стороною якої є респективна погодженість з усім, що не суперечить названим правам і свободам [5, с. 62–68].

В умовах формування мультикультурного світу ми намагаємось наблизитися до розуміння глибоких основ цінності людства як природного та планетарного, космічного явища, культивувати у сучасних суспільствах шанобливе та цінне ставлення до іншого, іншої культури та людини. Толерантність – це необхідний момент міжкультурного спілкування; це здатність розуміти головне не тільки по-своєму, але й в іншій культурі, бачити в іншій, чужій вірі, ціннісні принципи, а також здатність ізолювати ідеологічні виправдання, які не суперечать духовним та моральним цінностям. Звернення до культурнофілософського дослідження толерантності має глибокі цивілізаційні причини, оскільки це важливо не лише для збереження людства як унікального космічного явища, але й як культурного явища, яке відображає глибокі гуманістичні та морально-духовні мотиви.

На нашу думку формування, розвиток толерантності відбувається в процесі міжкультурного спілкування, коли зароджується почуття поваги до інших народів, їхніх традицій, цінностей та досягнень, усвідомлення несхожості та прийняття всього етнічного та культурного різноманіття яке має місце у світі.

Вплив культури на особистість суперечливий. З одного боку, він здійснюється як соціалізація через залучення особистості до існуючих у суспільстві цінностей, норм, знань, азіншого – через індивідуалізацію людини, розвиток її неповторних христаздібностей. Таким чином, духовний і культурний розвиток особистості – це складна й водночас дуже важлива справа. Процес засвоєння культури продовжується протягом усього життя.

У сенсі цінностей культури, толерантність передбачає досвід культурного розподілу, яка проявляється там, коли спілкування визнається неможливим. Культура, тим самим, створює умови не лише для взаємодії, спілкування, але і залишає «право на несумісність», захищаючи людську індивідуальність. Це право на невідповідність захищає свободу та ідентичність людини, є проявом поваги до чужої культури та іншої ціннісної системи. Різноманітність культурних цінностей також виробляє моральний релятивізм, що виправдовується з точки зору індивідуального існування. З іншого боку, він породжує іронію (Р. Рорті) або «цинічний розум» (П. Слатердік) стосовно соціокультурної реальності, в якій є девальвація ціннісних основ людського життя та «деантрологізація» самої людини. Значення визначають імпульс, відносність, сумісність/несумісність культур та людський «життєвий світ», що виникають на їх основі. Але вони також дають підстави для виявлення природи універсальних, загальнолюдських цінностей, коли мова йде про людину та людство. Сучасна соціокультурна реальність рухається в напрямку посилення складності, різноманітності, а отже, аксіологічний та моральний релятивізм. Різні його варіанти представлені в «гносеологічному етичному релятивізмі» Ю. Хабермаса, у працях Дж. Дерріда, М. Фуко, С. Тулміна. Здавалося б, сама мультикультурна реальність дає основу для теоретичного обґрунтування толерантності, в якій, як уже зазначалося, існує широка мінливість значення цього терміну. Цінності завжди є контекстуальними в тому сенсі, що вони виникають у конкретній культурній цілісності, семантичному просторі. Однак вивчення динаміки цінностей часто вказує на те, що ми маємо справу з новими ціннісними контекстами та ставленнями, з новою інтерпретацією вже відомого. Більше того, однакові аксіологічні ставлення можуть використовуватися як для творчих, так і для руйнівних цілей. Невизначеність та складність аксіологічного існування особи, яка займається спільним часом, вимагає координації протилежних позицій – плюралістично-релятивістською та універсалістською. У цьому контексті толерантність стає процесом пошуку цієї послідовності як в теоретичному, так і в практичному сенсі.

У толерантному культурному просторі суперечності між учасниками діалогу стають не перешкодою, а можливістю створення нового змісту людського життя, досягнення консенсусу. Культура створює можливість «м'якої» кореляції багаторазових міжіндивідуальних взаємодій, підтримуючи свою самооцінку. У цьому випадку толерантність виражає узгодженість, орієнтовану на цінність, в якій «Я» та «Інше» – це можливість взаємодії через самообміну, утворюючи нову «ми». Толерантності притаманна динаміка, здатність до самостійного оновлення та самостворення через побудову когерентних людських взаємодій. Вона містить вираження глибокої взаємозалежності людини та культури, що, надаючи їй можливість бути вільною та креативною істотою у формі моральних регуляторів фактично, необхідність самовизначення, встановлення претензій на власну свободу і творчість, за якою вони переробляються в чисте руйнування. Ю. Хабермас вказує: «На основі взаємного визнання правил толерантних відносин, можливе вирішення уявного парадоксу, який, як відомо, заохочував Гете, також відхилити толерантність як образливу поблажливість і богохульство. Цей парадокс, мабуть, полягав у тому, що з будь-яким актом толерантності слід вводити характеристики того, що потрібно прийняти та терпіти, і тим самим толерантність повинна мати свої обмеження. Немає приєднання без винятку. Поки призначення цих обмежень здійснюється авторитарно, тобто в односторонньому порядку, толерантне ставлення підтримує ганебне місце довільного виключення. Тільки таке визначення

області толерантності, яка однаково переконує всіх учасників, які беруть участь, можна сприймати точку нетерпимості» [9, с. 6–7].

Висновки. Таким чином, говорити про толерантність як про основну цінність культури не зовсім правильно. Швидше, це спосіб збереження, захисту людьми своїх цінностей, але які самі по собі можуть отримати аксіологічний статус. Толерантність – це постійний пошук форм спільного існування, спільного настільки, настільки це можливо. Саме толерантність дозволяє найбільш демократично вирішити суперечки, що виникають у конфлікті.

Ще одним важливим завданням у формуванні толерантності як соціальної цінності є створення духовної та культурної реальності, основою якої є позиціонування раціонального світогляду у формі української науки, філософії, мистецтва, нової системи освіти в контексті Болонського процесу, розвиток інформаційних технологій тощо. На нашу думку, система вищої освіти може і її слід розглядати як фактор формування толерантності, відповідних цінностей, норм поведінки, соціальних та культурних пріоритетів. Система освіти – це канал, який активно ініціює та підтримує діалог культур та моделей толерантної поведінки. Він повинен бути зосереджений не лише на диференціації різних культурних компонентів, а й на їх інтеграції в цілісний культурний простір сучасної цивілізації та універсальний освітній простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Atamaniuk Z. The globalization and freedom of personality: the socio-philosophical aspect. Колективна монографія SENSE Philosophical and methodological challenges of the study of modern society. Lviv-Torum : Liha-Pres, 2019. P. 22–44.,
2. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
3. Бокань В. Культурологія : навчальний посібник для студентів вуз. Київ : МАУП, 2000. 134 с.
4. Гречко П. К. О границах толерантности. *Свободная мысль*. 2005. № 10. С. 173–182.
5. Декларація принципів толерантності. Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>
6. Кримський С. Б. Толерантність як цивілізаційна стратегія XXI століття. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 20–28.
7. Левінас Е. Між нами: дослідження. Думки – про – іншого. Київ : Дух і Літера ; Задруга, 1999. С. 119–139.
8. Малахов В. А. Проблема несумісності культурних цінностей. Толерантність та діалог в сучасному світі. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 29–40.
9. Хабермас Ю. Коли ми повинні бути толерантними? Про конкуренцію бачення світу, цінності та теорії. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 5–19.
10. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XX століття). Харків : Основа, 2001. 520 с.

REFERENCES

1. Atamaniuk Z. (2019) The globalization and freedom of personality: the socio-philosophical aspect. Kolektyvna monohrafiya SENSE Philosophical and methodological challenges of the study of modern society. Lviv-Torum : Liha-Pres., P.22–44. [in Polish].
2. Atamanyuk Z. M. (2020) Svoboda yak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva : monohrafiya [Svoboda as a factor of socio -cultural transformations of modern Ukrainian society: monograph.]. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». 316 s. [in Ukrainian].
3. Bokan' V. (2000) Kul'turolohiya: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vuz [Cultural Studies: A Textbook for Students of the University]. Kyiv : MAUP. 134 s. [in Ukrainian].
4. Hrechko P. K. (2005) O hranysakh tolerantnoste. Svobodnaya mysl' [O Borders tolerance. Freedom thought]. №10. S. 173–182. [in Ukrainian].

5. Deklaratsyya pryntsyrov tolerantnosti <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf> [in Ukrainian].
6. Kryms'kyi S. B. (2013) Tolerantnist' yak tsyvilizatsiyna stratehiya XXI stolittya [Tolerance as a civilization strategy of the XXI century] *Filosofs'ki dialohy*"2013. Tolerantnist' ta dialoh v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats'. Vyp. 7. K. S. 20–28. [in Ukrainian].
7. Levinas E. (1999) Mizh namy: Doslidzhennya. Dumky – pro – inshoho [Between us: research. Thoughts - about - another]. Kyiv : Dukh i Litera ; Zadruha. S. 119–139. [in Ukrainian].
8. Malakhov V. A. (2013) Problema nesumisnosti kul'turnykh tsinnostey [The problem of incompatibility of cultural values]. *Tolerantnist' ta dialoh v suchasnomu sviti. Filososfs'ki dialohy*". *Tolerantnist' ta dialoh v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats'. Vyp. 7. K. S. 29–40.* [in Ukrainian].
9. Khabermas Yu. (2013) Koly my povynni buty tolerantnymy? Pro konkurentsiiu bachennia svitu, tsinnosti ta teorii [We're tolerant? The competition has been displayed, theory and theory]. *Filosofski dialohy*'2013. Tolerantnist ta dialoh v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats. Vyp. 7. K. S. 5–19. [in Ukrainian].
10. Sheyko V.M. (2001) Kul'tura. Tsyvilizatsiya. Hlobalizatsiya (kinets' KHIKH – pochatok KHKH stolittya) [Culture. Civilization. Globalization (end of XIX - beginning of XX century)]. Kharkiv : Osnova. 520 s. [in Ukrainian].

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

Doctor of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Sociocultural Activities

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7299-409X

CULTURE OF TOLERANCE IN THE SOCIAL SPACE OF MODERN UKRAINE

A detailed analysis of domestic and foreign publications devoted to the study of tolerance issues clearly indicates that there is no single point of view on the essence of this definition and cannot be, since the concept of "tolerance" covers an extremely wide range of human relations. Tolerance is a special tool for reconciliation of irreconcilable, unique in nature, comprehensive in size. Modern social existence is characterized by the acceleration of international, including interraion migration processes, close coexistence of ethnic groups with different mentality, religion and culture. That is why in a numerous group of researchers of this phenomenon not only philosophers, sociologists, psychologists, educators, but also hierarchs of different churches, economists, doctors, writers, representatives of a numerous army of mass media, well-known politicians work. The purpose of this article is to study the culture of tolerance in the social space of modern Ukraine. The realization of the goal involves the analysis of the concept of "tolerance", its etymology and meaningful content; the link between culture and tolerance. In the context of the formation of a new system of socio-modal relations between different ethnic groups with the cultural component inherent in them, the task of a cultural and philosophical understanding intercultural and inter-denominational communication. Today, according to many researchers, political, religious figures, tolerance is an indispensable condition for the survival and development of modern civilization, regulation of relations at the state level and the level of daily interactions and practices. All this actualizes the need for cultural philosophical analysis of the problem of contradiction between the growing need of society in establishing tolerance as a strategy and interaction between people and social groups. Tolerance is the value of society and culture, but not everyone is sufficiently attractive to the standard of tolerance and appropriate behavior that exists in society now.

Key words: *tolerance, culture, culture tolerance, social space, society.*

УДК 17.023.36+101.9+111.84+316.62
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.4>

Борінштейн Євген Руславович
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

ДЕВІАНТОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО КРИЗЬ ПРИЗМУ АГАПЕЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства девіантна поведінка (поведінка, що відхиляється від соціальних норм) набула широкого поширення як альтернативний спосіб адаптації окремих індивідів і соціальних груп до стресогенного характеру життя. В кінці ХХ століття сформувалися та в даний час зберігаються кілька негативних тенденцій: 1) зростання рівня індивідуальних девіацій; 2) реструктуризація соціальних відхилень; 3) поява нових форм поведінкових девіацій; 4) моральний нігілізм, що веде до аномії; 5) розширення проявів колективної девіації.

За останні роки кількість масових злочинів, винуватцем яких часто є не тільки окремі особистості, а й групи людей і навіть окремі держави (росія, Іран, Сирія...) значно зростає. При цьому тяжкість наслідків девіацій для людей також багаторазово збільшилася, проявляючись в масових вбивствах, знущаннях, проявах геноциду, ксенофобії. Чітко висвітлюється глобалізація девіантних процесів у формі: криміналізації політики і світової економіки, міжнародного нелегального ринку наркотиків, тероризму на ґрунті деструктивних конфліктів етно-центрованих ціннісних систем.

Перераховані негативні тенденції супроводжуються зниженням ефективності соціального контролю і звично-репресивних заходів впливу, які досягли рівня системної «кризи покарання» навіть на рівні держав (санкції проти росії, Північної Кореї, Ірану).

Висока наукова і суспільна значимість проблеми девіантної поведінки знаходить підтвердження в теоретичних і прикладних дослідженнях, присвячених різним аспектам соціальних девіацій: правовому, культурологічному, соціологічному, психологічному, психопатологічному та іншим. На тлі уявного різноманіття підходів і триваючої структурної диференціації всередині окремих напрямків відзначається виражена міждисциплінарна розрізненість досліджень. Суттєвою проблемою, що утрудняє розвиток девіантологічного знання, є відсутність загальної теорії девіантності, яка включає єдиний методолого-теоретичний апарат і специфічний методичний інструментарій.

При цьому випали з поля зору можливості соціально-філософського аналізу як системної стратегії до дослідження девіантної поведінки. Важливим також представляється розуміння девіантної поведінки, його витоків і причин не як окремо взятої особливості флуктуації сучасного суспільства, а в плані залежності девіації від правової культури особистості, системи соціалізації.

Уявляється можливим в рамках освіти і виховання внести зміни в розвиток особистості, ґрунтуючись на масовому впровадженні агапелогічного підходу, що ґрунтується на любові і емпатії як основі формування та існування особистості.

Ключові слова: особистість, культура, правова культура особистості, девіація, девіантна поведінка, цінності, агапе, агапелогічний підхід, людяність, цінності, мораль.

Вступ. Феномен девіантної поведінки виводить дослідника на одну з соціальних і культурних універсалій, існування якої корелюється з нормами, пануючими в мультикультурному суспільстві. З нашої точки зору справедливим є визначення девіантної поведінки не тільки як типу «соціальної поведінки, який суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим,

моральним, соціальним нормам і стереотипам» [4], але й як соціокультурного вираження принципу ентропії та носить в силу цього носить деструктивний характер, що проявляється у флуктуаційній динаміці соціокультурного розвитку будь-якого суспільства.

Оскільки сучасне суспільство є дуже багатограним, то сучасна світова культура постійно демонструє нові форми девіації, в тому числі такі, що не мали раніше місце форми екстремального ставлення і з боку суспільства, і з боку соціальних структур. Дане явище вимагає наукового обґрунтування, прогнозування і проєктування.

Історично склалося, що пояснювальні теорії девіантності розвивалися в рамках кримінології соціології, частково – демографії, наркології та суїцидології. Тому є й закономірним, що в оцінці девіантності переважає негативна інтонація. Тим більше, коли автори наполягають на значущості нейтральної термінології, вони можуть використовувати термін «соціальні відхилення». Але не все так однозначно, бо при використанні поняття «соціальні відхилення» ми можемо продовжити категоріальний ряд термінами «соціокультурні відхилення», «соціо-психологічні відхилення», «соціоекономічні відхилення» і тому подібне. До того ж «девіантність» як поняття підкреслює більш широке поле розгляду проблеми та дозволяє розглядати більш широкі можливості функціонування різноманітних відхилень у суспільстві.

Саме тому наполягаємо на розгляді цього явища у соціально-філософській площині.

Немає єдності також в періодизації історії девіантності та класифікації різних девіантологічних напрямків, шкіл, концепцій. Нерідко погляди одного і того ж автора розглядаються численними дослідниками в рамках різних шкіл, напрямків і під відповідним їм кутом зору.

Разом з тим, девіантність має здатність мутувати в соціально-прийнятні форми, поставати як негативним, так і позитивним феноменом в перспективі суспільного розвитку.

Не дивно, що більшість сучасних вчених відмовляється від обґрунтування комплексу причин девіантності (у тому числі, злочинності) та її примноження, обмежуючись завданням обґрунтувати «кореляції проти причинності» (correlation versus causation). Разом з тим, по-перше, виявлення факторів, що впливають на рівень, структуру, динаміку окремих видів девіації, дійсно, являє собою важливу дослідницьку задачу. По-друге, вся історія девіантології (і кримінології як найбільш розвинуеного її елемента) є пошуком причин, факторів, обставин, що обумовлюють виникнення та багаточисельні трансформації девіантності і її видів. По-третє, саме в процесі такого пошуку народжуються девіантологічні концепції і теорії, добувається величезний фактографічний матеріал, що підтверджує або ж спростовує ті чи інші наукові гіпотези. По-четверте, без знання факторів, так чи інакше впливають на «девіантність» і її окремі види, неможлива адекватна соціальна реакція суспільства, більш-менш ефективний соціальний контроль.

Але нас цікавить девіантність не сама по собі, а з точки зору її впливу та її залежності від правової культури суспільства.

Проведена правова реформа в українському суспільстві повинна забезпечити верховенство закону в усіх сферах життя держави і суспільства, створити умови для ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина, усунення свавілля і правового нігілізму з життя соціуму.

Результати правової реформи та рівень правової культури взаємозалежні. Вони не з'являються самі собою. Потрібні величезні спільні зусилля держави і суспільства, сім'ї, засобів масової інформації, громадян для просування правової реформи і розвитку правової культури.

Сьогодні стає особливо очевидним, що успішне вирішення економічних, політичних і соціальних завдань неможливе без підвищення правової культури суспільства, виховання у кожного громадянина глибокої поваги до закону, формування готовності безпосередньо і активно брати участь у втіленні його положень у повсякденне життя. У зв'язку з цим правову культуру можна розглядати як одну з найважливіших передумов і необхідна умова формування правової держави.

Стан правової культури будь-якої держави є важливим показником ступеня зрілості конкретно-історичної правової системи України В її правовій системі відображається досягнутий на протязі століть і тисячоліть рівень прогресивно-правового розвитку європейського

суспільства. Правова культура опосередковує всі основні сфери правового життя суспільства: правотворчість і законодавство, правосвідомість і реалізацію права, суб'єктивні права, свободи і обов'язки громадян, політико-юридичні інститути, установи суспільства і держави, визначаючи їх особливий якісний стан, який можна виразити поняттям правокультурності. Це рівень і ступінь прогресивно-правових досягнень, втілених у людській діяльності та її результатах. Правокультурність визначає міру юридичної цивілізованості держави і суспільства, їх правовий прогрес.

Але всі правові колізії не будуть потрібними, коли ми не будемо використовувати за час існування людства агапелогічний підхід до кожної конкретної особистості та до соціуму в цілому, що надасть нам можливості впровадження людяності у повсякденне буття.

Мета дослідження. Виявити девіантологічну специфіку правової культури особистості з урахуванням агапелогічного підходу до буття людини.

Завдання дослідження:

- представити комплексний аналіз наявних підходів до вивчення і характеристика девіантної поведінки;
- виявити сутнісно-універсальні риси феномену правової культури в девіантологічному ракурсі;
- здійснити аналіз понять «девіантологія», «девіантна поведінка» з точки зору соціальної філософії;
- розглянути історико-культурні особливості девіантної поведінки в контексті розвитку правової культури суспільства;
- проаналізувати особливості здійснення і функціонування девіації в умовах агапелогічного підходу до життя людини;
- запропонувати способи управління девіацією в сучасних умовах з урахуванням розвитку правової культури суспільства.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступає правова культура особистості як специфічне, складне і постійно розвивається суспільне явище, що має велике значення для функціонування демократичної, правової держави. Предметом нашого дослідження є девіантологічна специфіка правової культури особистості в контексті застосування агапелогічного підходу в усіх сферах буття.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали системний метод, що дозволив вирішити досліджувану проблему в умовах цілісного процесу розвитку правової культури; метод сходження від абстрактного до конкретного, який надав можливості розуміння перемоги української правової культури над російським правовим нігілізмом завдяки розвитку агапелогічних почуттів; ідеї соціокультурної обумовленості процесів правосвідомості особистості та формування особистості в європейському суспільстві; особистісний підхід, який стверджує уявлення про соціальну, діяльну і творчу сутність людини як особистості; діяльній підхід, що дозволяє досліджувати реальний процес взаємодії людини з навколишнім світом; агапелогічний підхід як основа прояву людяності в контексті існування людства.

Результати дослідження. Девіантна поведінка (від лат. *deviatio* – відхилення) завжди пов'язана з будь-яким невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності поширеним в суспільстві або його групах цінностям, правилам (нормам) і стереотипам поведінки, очікуванням, установкам. Це може бути не тільки порушення формальних (правових) або неформальних (мораль, звичаї, традиції, мода) норм, але і девіантний спосіб життя, девіантний стиль поведінки, які є не відповідними прийнятим в даному суспільстві, середовищі, групі нормам. Незліченна кількість проявів девіантної поведінки, залежність оцінки поведінки як нормальної або такої, що відхиляється від цінностей, норм, очікувань (експектацій) суспільства, групи, субкультури, мінливість оцінок з часом, конфлікт оцінок різних груп, в які входять люди, нарешті, суб'єктивні уявлення вчених – все це вкрай ускладнює вироблення більш-менш стійких і однотипних визначень девіантної поведінки.

Зазначимо класичні точки зору. Так, на думку А. Коена (A. Cohen), девіантна поведінка це «така поведінка, яка йде врозріз з інституціоналізованими очікуваннями, тобто з очікуваннями, що розділяються і визнаються законними всередині соціальної системи» [10, р.26–27]. Е. Good вважає, що девіантність – це «поведінка, яку деякі люди в суспільстві вважають образливою (неприємною) і яка викликає – або може викликати у разі виявлення – несхвалення, покарання або ворожість по відношенню до суб'єктів такої поведінки» [11, р. 17].

Через деякий час вчені називають девіантною поведінку, яка не відповідає нормам і ролям. При цьому одні науковці в якості точки відліку («норми») використовують очікування (експектацій) відповідної поведінки, а інші – еталони, зразки поведінки [13, р. 3]. А деякі з дослідників вважають, що девіантними можуть бути не тільки дії, а й ідеї, погляди [12, р. 22]. Девіантну поведінку нерідко пов'язують з реакцією суспільства на неї і тоді визначають девіацію як «відхилення від групової норми, яке тягне за собою ізоляцію, лікування, тюремне ув'язнення або інше покарання порушника».

В сучасній українській науці соціальна девіантність розглядається значною кількістю вчених: Л. Вольною, В. Кащенко, Н. Коношенко, В. Лютим, Н. Максимовою, С. Немченко та іншими [3, с. 5–9]. Треба відзначити напрям досліджень сучасних науковців в області девіантології саме у напрямку молодого покоління. На наш погляд це звужує проблему. Тому будемо з соціально-філософської точки зору розглядати девіантологію більш об'ємно.

Тому є необхідним виділення нового наукового напрямку у формі загальної теорії девіантності, що сприяло б вирішенню наукових і прикладних завдань на якісно іншому – інтегрованому рівні.

Загальна теорія девіантності повинна, як нам видається, зосередити свою увагу на: активно діючих, особистостях, що саморозвиваються; соціальних взаємодіях в суспільстві між усіма його (суспільства) частинами (індивіди, групи, соціуми, субкультури і так далі...); різних формах девіантної поведінки різномасової етіології.

Основна увага в соціально-філософському ракурсі девіантології зосереджується на соціальних девіаціях і девіантності як багаторівневого понятті, а також на формі проявів девіації і девіацій. Тому вивченню підлягають: девіантна поведінка і девіантна особистість, групові девіації і девіантна субкультура, масові девіації і девіантна культура.

Отже, загальну теорію девіантності (девіантологію) слід розглядати як новий науковий напрям поза окремими науками, що має різні міждисциплінарні зв'язки та певну структуру.

Девіантність розглядається нами як неузгодженість елементів в системі взаємовідносин «особистість-соціально-правові норми-суспільство», основними ознаками якого є: 1) розбіжність між індивідуальною лінією розвитку індивіда (групи), і домінуючими цінностями/тенденціями суспільного життя; 2) об'єктивно-негативні наслідки даного розбіжності для суспільства або самої особистості (групи); 3) негативна суспільна оцінка даного розбіжності як соціально небажаного і аномального; 4) прагнення суспільства контролювати і усувати небажані прояви та їх носіїв у формі стигматизації, покарання, ізоляції, знищення в крайніх випадках; 5) обмеження прав носіїв девіації, обмеження їх соціальних можливостей, їх соціальна дезадаптація і зниження якості життя.

Необхідно відзначити суб'єктивно-об'єктивний характер девіантності – з одного боку вона виступає у формі штучного соціального, культурного і мовного конструкту, з іншого-містить об'єктивні передумови і несе реальну загрозу для життя індивіда, групи, суспільства.

Оскільки правові норми є системними для розуміння девіантної поведінки як такої, то її основним предметом нашої уваги є девіантологічна специфіка правової культури особистості.

Взагалі культура як ми її уявляємо з урахуванням теми та предмету дослідження, є результатом людської творчості з метою виключення травмуючих особистість зовнішніх факторів соціального середовища. В цьому відношенні можливо виділити два традиційних аспекти в культурі – матеріальний і духовний. І різновиди культури: адаптивну, правову, професійну, інформаційну, колективну і так далі.

Слід зауважити, що зміни в одній частині правокультурної системи суспільства, наприклад, зміна законодавства, вимагає відповідної зміни інших її систем і, перш за все, правової культури особистості.

У широкому сенсі слова, правова культура показує залежність права від культури суспільства і ступінь відображення цієї культури в правовій системі даного суспільства. Правова культура у вузькому сенсі – це сума накопичених в ході історичного розвитку і відтворюваних правових цінностей (принципів, норм, категорій, знань і так далі).

При розумінні культури як всього створеного людиною на противагу тому, що дано природою, в культуру включаються практично всі без винятку сфери людської діяльності (економіка, політика, право, наука і багато-багато іншого). Тому, як ми бачимо, є прямий зв'язок між культурою (рівнем культури) і суспільством (рівнем розвитку суспільства, його морально-етичними пріоритетами), цінностями суспільства, людини, особистості. Тому при визначенні правової культури важливо включати в неї всі без винятку компоненти правового життя – право, правосвідомість, правовідносини, законність, правопорядок і правову діяльність, тощо.

Правова культура передбачає високий рівень інтелектуального розвитку, вміння мислити. Отже, правова культура особистості передбачає розвиток творчих здібностей особистості у напрямку правосвідомості та праворозуміння на основі морально-етичних пріоритетів вільного, демократичного суспільства, спрямованих на самодетермінації правової особистості у напрямку культури її відповідальності.

Потреба людини у відповідальній поведінці тривалий час руйнувалася зрівняльністю у сфері розподілу матеріальних благ та інших сферах. Але в сучасних умовах проблема відповідальності набуває особливо гостре значення.

Під культурою відповідальності розуміють систему норм, навичок і санкцій у здійсненні управлінських рішень, що задовольняють суспільні, колективні та особисті інтереси.

Саме виконання ж норм права є справою, яка стосується всіх. При цьому виконання, що враховує наслідки цих самих дій. У цьому сенсі культура відповідальності спонукає до культури правової. Культура відповідальності особистості, разом з тим, означає усвідомлення нею необхідності творити своє життя, не пристосовуючись до обстановки, а розвиваючи свої родові та індивідуальні здібності. Іншими словами, вона означає відповідальність особистості перед суспільством, сім'єю за розвиток своїх здібностей. Цьому повинна сприяти культура відповідальності суспільства, що полягає в створенні максимально сприятливих умов для продуктивного розвитку і застосування соціальних і особистісно значущих здібностей і задатків особистості.

Саме у такому напрямку відбувається культурний прогрес суспільства завдяки створюваній ним людської особистості, і розуміння культури, як міри гуманізації суспільства, його людяності в найширшому сенсі цього слова, як показник того, наскільки людина стала суспільною істотою, а суспільство – людським суспільством.

То ми органічно підійшли до розуміння вирішального значення людяності у сучасному суспільстві. Саме розвиток людяності у творчій особистості в українському суспільстві, де заохочується свобода та винахідливість як основа буття, і дозволяє нам перемагати російську орду бездуховних особин. Але як розвивати людяність?

На наш погляд, це можливо завдяки широкому введенню у науково-практичну площину агапелогічного підходу до людини взагалі. Агапе (грец. *ἀγάπη*) – це «давньогрецька назва безумовної, некорисливої і жертвовної любові. До різновидів любові, крім агапе, належали також сторге, філію, ерос та ін. В агапе поєднуються пристрасть і ніжність, надійність і безмежна відданість» [1].

То коли ми говоримо про агапелогічний підхід, мається на увазі, по-перше, морально-етичне ставлення до людини взагалі, по-друге, соціалізація особистості у напрямку виховання людяності як категоричного імперативу існування людини.

Агапелогічний підхід в широкому розумінні терміну являє собою розвиток калліпедії («виховання, що ґрунтується на розвитку почуття прекрасного» [2]) як якості людини, яке включає

в себе повагу до оточуючих, любов до людей і всього навколишнього світу, толерантність до інших рас і віросповіданням, мультикультуралізм.

Необхідна певна сума відповідальності як результат виховання і розвитку особистості в правовій, політичній, моральній та інших сферах. Основи правової культури особистості на фундаменті агапелогічного походу повинні закладаються в сім'ї і різнопланових освітніх закладах, коли особистістю пізнаються основи життя, держави і права, Основи управління державою, формування владних структур, права і обов'язки громадян і уряду, значення і значимість моралі, засвоюється сприйняття любові як однієї з основних цінностей суспільства.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє підкреслити універсальність девіантної поведінки і, як наслідок, значущість соціально-філософського підходу до вивчення девіантної поведінки. Девіація має асоціальні, деструктивні форми і наслідки і є об'єктом викорінення, нейтралізації і корекції. Девіантологія як наукова дисципліна розвивається, власне, як відповіді на виклики, що кидаються суспільству і його стабільності з боку яскраво виражених девіантів. Разом з тим, визначення змісту і характеру наслідків девіантної поведінки двоїсте. З одного боку, увага вчених, державних структур і суспільства звернена до традиційних форм деструктивної девіантності, з іншого – визнається її контекстуальний і історично відносний характер.

Соціокультурний підхід до вивчення девіантної поведінки показує постійну зміну уявлень про девіантну поведінку, її часткову легалізацію. Саме тому необхідним є дослідження правової культури особистості, що дозволяє контролювати і нормувати девіантні прояви.

Безперервно розвиваючись і вдосконалюючись, правова культура особистості випереджає часом діючі правові норми, вимагає підлаштування, покращення їх до свого рівня з урахуванням універсуму морально-етичних складових. Слід мати на увазі, що правова культура особистості на певному етапі свого розвитку починає існування як відокремлене, самостійне, поряд з тією правовою культурою, яка була виражена в законах. У даній ситуації, правова культура особистості викликає до життя нову, прогресивну юридичну практику і стимулює вдосконалення законодавства, підтягуючи його до рівня вимог об'єктивних закономірностей суспільного розвитку. Правова культура особистості сприяє тим самим вдосконаленню правової системи, виявляється передумовою правотворчої діяльності. Вона збігається з новою, що формується правовою культурою суспільства.

Формування та розвиток правової культури особистості в сучасному суспільстві не може бути здійснений у повній мірі без застосування агапелогічного підходу до буття людини, коли любов до всього живого, людяність пропагуються як морально-етичні імперативи існування особистості в якійсній державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапе. Агапе – ВУЕ – Велика українська енциклопедія : веб-сайт. URL: <http://www.vue.gov.ua> Агапе (дата звернення: 15.07.2023).
2. Вінкельман Й. Про художній ідеал прекрасного. Київ : Мистецтво, 1990. 307 с.
3. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова., 2016. 193 с.
4. Девіантна поведінка. Девіантна поведінка – Енциклопедія Сучасної України : веб-сайт. URL: <http://www.esu.com.ua/article-2...> (дата звернення: 14.07.2023).
5. Кащенко В. П. Асоціальна поведінка школяра. Питання психології. 2003. № 5. С. 43.
6. Коношенко Н. А. Соціально-педагогічна реабілітація девіантних молодших школярів в умовах реабілітаційних центрів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ : Луганський Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка., 2012. 20 с.
7. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.
8. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки: підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 439 с.
9. Немченко С. Г. Портрети девіантних підлітків. Психологічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: методичні рекомендації для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл. Запоріжжя: «Прем'єр», 2005. 84 с.

10. Cohen Albert. Deviance and Control. Prentice Hall, 1966. FRN. 105 p.
11. Goode E. Deviant Behavior. Second Edition. New York : Routledge, 2014. 400 p.
12. Higgins John C. Drama and popular politics in early modern England. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. University of California, San Diego, 2011. 333 p.
13. Palmer S., Humphery J. Deviant Behavior: Patterns, Source and Control. NY-L, 1990. 316 p.

REFERENCES

1. Ahape. Ahape – VUE – Velyka ukrainska entsyklopediia [Agape. Agape – GUE – Great Ukrainian Encyclopedia]: veb-sait. URL: <http://www.vue.gov.ua> Ahape (data zvernennia: 15.07.2023).
2. Vinkelmann Y. Pro khudozhnii ideal prekrasnoho [About the artistic ideal of the beautiful]. Kyiv : Mystetstvo, 1990. 307 s.
3. Volnova L. M. Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of deviant behavior of adolescents]: navch.-metod. posibnyk do spetskursu «Psykhologhiia deviatsii» dlia studentiv spetsialnosti «Sotsialna pedahohika» u dvokh chastynakh. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova., 2016. 193 s.
4. Deviantna povedinka. Deviantna povedinka – Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Deviant behavior. Deviant behavior – Encyclopedia of Modern Ukraine]: veb-sait. URL: <http://www.esu.com.ua/article-2...> (data zvernennia: 14.07.2023).
5. Kashchenko V. P. Asotsialna povedinka shkoliara [Asocial behavior of a schoolboy]. Pytannia psykholohii. 2003. № 5. S. 43.
6. Konoshenko N. A. Sotsialno-pedahohichna rehabilitatsiia deviantnykh molodshykh shkoliariv v umovakh rehabilitatsiinykh tsentriv [Social-pedagogical rehabilitation of deviant younger schoolchildren in the conditions of rehabilitation centers]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05. Luhansk: Luhanskyi Nats. un-t im. T. H. Shevchenka., 2012. 20 s.
7. Liutyi V. P. Sotsialna robota z hrupamy deviantnoi povedinky [Social work with groups of deviant behavior]: navch. posib. Kyiv: Akademiia pratsi i sotsialnykh vidnosyn, 2000. 50 s.
8. Maksymova N. Yu. Osnovy psykholohii deviantnoi povedinky [Fundamentals of the psychology of deviant behavior]: pidruchnyk. Kyiv : VPTs «Kyivskyi universytet», 2008. 439 s.
9. Nemchenko S. H. Portrety deviantnykh pidlitkiv. Psykhologichna korektsiia deviantnoi povedinky starshoklasnykiv zahalnoosvitnoi shkoly [Portraits of deviant teenagers. Psychological correction of deviant behavior of secondary school students]: metodychni rekomendatsii dlia vchyteliv, psykholohiv zahalnoosvitnikh shkil. Zaporizhzhia: "Premier", 2005. 84 s.
10. Cohen Albert. Deviance and Control. Prentice Hall, 1966. FRN. 105 p.
11. Goode E. Deviant Behavior. Second Edition. New York: Routledge, 2014. 400 p.
12. Higgins John C. Drama and popular politics in early modern England. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. University of California, San Diego, 2011. 333 p.
13. Palmer S., Humphery J. Deviant Behavior: Patterns, Source and Control. NY-L, 1990. 316 p.

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Sociocultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0323-4457

DEVIANTOLOGICAL SPECIFICS OF THE LEGAL CULTURE OF THE INDIVIDUAL: MODERN SOCIETY THROUGH THE PRISM OF AN AGAPELOGICAL APPROACH TO HUMAN EXISTENCE

Relevance of the problem. At the present stage of development of society, deviant behavior (behavior that deviates from social norms) has become widespread as an alternative way of adapting

individuals and social groups to the stressful nature of life. At the end of the XX century, several negative trends were formed and currently persist: 1) an increase in the level of individual deviations; 2) restructuring of social deviations; 3) the emergence of new forms of behavioral deviations; 4) moral nihilism leading to anomie; 5) expansion of manifestations of collective deviation.

In recent years, the number of mass crimes, the culprit of which is often not only individuals, but also groups of people and even individual states (russia, Iran, Syria...) has grown significantly. At the same time, the severity of the consequences of deviations for people has also increased many times, manifested in mass murder, bullying, genocide, and xenophobia. The globalization of deviant processes in the form of criminalization of politics and the world economy, the International illegal drug market, and terrorism based on destructive conflicts of ethno-centered value systems is clearly highlighted.

These negative trends are accompanied by a decrease in the effectiveness of social control and habitual repressive measures of influence, which have reached the level of a systemic "crisis of punishment" even at the state level (sanctions against russia, North Korea, Iran).

The high scientific and social significance of the problem of deviant behavior is confirmed in theoretical and applied studies devoted to various aspects of social deviations: legal, cultural, sociological, psychological, psychopathological and others. Against the background of the apparent diversity of approaches and the ongoing structural differentiation within individual areas, there is a pronounced interdisciplinary disparity in research. A significant problem that complicates the development of deviantological knowledge is the lack of a general theory of deviation, which includes a single methodological and theoretical apparatus and specific methodological tools.

At the same time, the possibilities of socio-philosophical analysis as a systemic strategy for the study of deviant behavior fell out of sight. It is also important to understand deviant behavior, its origins and causes not as a single feature of the fluctuation of modern society, but in terms of the dependence of deviation on the legal culture of the individual, the socialization system.

It seems possible to make changes in the development of the individual within the framework of education and upbringing, based on the mass introduction of an agapelological approach based on Love and empathy as the basis for the formation and existence of the individual.

Key words: *personality, culture, legal culture of the individual, deviation, deviant behavior, values, agape, agapelological approach, humanity, values, morality.*

УДК 145.5:17.023.31:17.026.4:179.9+316.614 (045)
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.5>

Васильєва Лариса Юрївна
аспірантка кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-1578-9505

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ В АКсіОЛОГІЧНОМУ ПОЛІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена проблемам аксіологічного поля соціалізації особистості, а саме аналізу таких категорій як: щастя, кохання, сенс життя.

Метою статті – є розкриття проблеми формування етичних імперативів в аксіологічному полі соціалізації особистості. Основними завданнями статті є: розгляд категорії «сенс життя», «кохання», «щастя» з точки зору етичних імперативів, дослідження шляхів формування світоглядних цінностей та виявити їх взаємозв'язки з етичними імперативами, визначення основних факторів формування етичних і моральних норм. Методологічна основа дослідження визначається метою та завданнями статті та характеризується застосуванням теоретичних засад діалектичного поєднання аналізу та синтезу, використанням логічного підходу та структурно-функціонального методу. У філософії етичні норми розглядаються як частина етики – як самостійної філософської науки, предметом якої є мораль, а об'єктом – моральні цінності. Сенс людського життя тісно пов'язаний з свідомим моральним вибором та самовизначенням людини і її моральною відповідальністю, що в кінцевому результаті повинно орієнтувати людину не тільки на досягнення мети заради себе самої, а й на прогнозування можливих результатів і значення втілення задуму в реальність стосовно інших. Особливу увагу в статті приділено етичній думці, яка являє собою своєрідний систематизований іспит взаємовідносин між людьми, їх уявлень, ідеалів, з яких виростають форми людського співжиття, а також аналіз ціннісних систем, якими визначаються цілі людського життя. Результатом статті є дослідження та розкриття ролі етичних імперативів у процесі становлення аксіологічного поля людського буття.

Ключові слова: особистість, сенс життя, цінності, мораль, етичний імператив, життєдіяльність, кохання, щастя, соціалізація, чеснота.

Актуальність. Питання етичних імперативів, категорій: щастя, любов, сенс життя, будучи фундаментальними поняттями людського життя, тісно переплітаються з розумінням людської сутності. На сьогоднішній день, в епоху кризи старих понять і цінностей, проблеми пошуку більш відповідних оточуючій реальності змістів, набули неабиякого значення. Ціннісні трансформації суспільства ставлять перед особистістю нові виклики і випробування на шляху соціалізації в мінливому світі 21 століття. Важливу роль у цьому процесі відіграють активні моральні пошуки, багатоманітність думок, полярність поглядів, переосмислення свого місця і ролі в циклі життя.

Проблема пошуку сенсу життя, щастя, любові і етичних взаємовідносин є невід'ємною частиною процесу адаптації особистості на шляху соціалізації. Після усвідомлення своєї самості, осмислення себе як індивіда, людину починають турбувати причини і мета, наслідки свого існування. Це завдання для вирішення якого людина має проміжок часу довжиною в життя, але не можна стверджувати що є вірне або хибне вирішення цього питання, кожен приймає рішення в залежності від свого внутрішнього розуміння речей. Пошук сенсу життя витікає з усвідомлення складеної системи цінностей особистості та її оточуючих, що невідворотно веде за собою формування етичних імперативів, своєрідного мірила якісних відносин між людьми. Розмірковуючи над протиріччями сенсу життя неможливо обійти стороною

буденність – екосистему в якій вони зароджуються і досягають свого апогею. Людина сама обирає напрямок свого життя, будує власну систему цінностей, визначає своє призначення й сенс життя. Але неможливо жити в соціумі і бути відокремленим від нього, тож безглуздо відкидати вплив середовища в якому людина зростає і формується як особистість, збагачуючи, чи навпаки завдаючи шкоди своєму внутрішньому світові.

Мета статті – розкрити проблему Формування етичних імперативів в аксіологічному полі соціалізації особистості

Завдання – розглянути категорії «сенс життя», «любов» «щастя» з точки зору етичних імперативів. Дослідити шлях формування світоглядних цінностей виявити її взаємозв'язки з етичними імперативами. Виявити основні фактори формування етичних та моральних норм.

Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою і завданнями статті та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу та синтезу, використанням логічного підходу та структурно-функціонального методу.

Словосполучення «етичні норми», «моральні цінності», «людська чеснотність» часто підсвідомо асоціюють між собою, але у філософії їх прийнято розрізняти. Етичні норми вважаються частиною етики – як самостійної філософської науки, предметом вивчення якої є мораль а об'єктом – моральні цінності. Через те, що етика є формотворчим елементом морального стану суб'єкта, її розуміють в якості інструменту для освоєння моральної дійсності, дійсності, відображенням теоретичних знань людської свідомості про саму себе.

Кожна окрема людина самостійно регулює свою поведінку і судить про моральне значення того, що відбувається навколо неї, спираючись на вироблені суспільством моральні уявлення та засвоюючи їх. Тому вона виступає не тільки як об'єкт громадського контролю, а й як самостійна особистість, що володіє своєю власною моральною самосвідомістю – переконаннями, схильністю, почуттями, совістю. А моральність людини, як основоположна і невіддільна інстанція внутрішнього світу людини, визначає її розвиток і взаємини з суспільством. Це еквівалент моральної свідомості, яка представляє складне соціальне явище, що відбиває суспільне буття крізь призму загальних, особливих і особистих інтересів людей у вигляді моральних ідеалів і уявлень, норм і оцінок поведінки [1, с. 59].

«Етика» (з грец. «звичай», «моральний характер») як термін вперше використав Аристотель для позначення особливої області дослідження – «практичної філософії», у якій головною задачею було навчити людину гідного і правильного життя. У своїх студіях з етики Аристотель прагнув з'ясувати предмет цієї науки, природу щастя, сутність і види блага, здатність людини досягти його. Та найбільше філософ переймався сутністю доброчесності, досліджував види та можливості її виховання, сутність і видами справедливості.

Попередниками Аристотеля у цих дослідженнях є Платон і Сократ, завдяки працям яких вже у V столітті до нашої ери проблематика моралі посіла провідні шаблі в питаннях духовного розвитку. Це відбулося безпосередньо за впливу соціально-економічного і духовного розвитку людства. Починаючи з первісних часів в процесі життя люди накопичувати позитивний і негативний досвід взаємозв'язків між людьми, шляхів пошуку себе, законів виживання у тогочасному суспільстві, і виливали його у переказах, міфах і легендах. Заслугою існування етики як самостійної науки, у вигляді відомому нам зараз є видатний німецький філософ Іммануїл Кант. Головною відмінністю його поглядів від міркувань попередників є твердження про те що етика є самостійним вченням, на противагу думці що моральні проблеми вирішуються зверненням до таких наук як: психологія, антропологія, богослів'я. Він вважав, що етика нічого не запозичає з інших наук про людину, а закони, принципи моралі істотно відрізняються від емпіричного знання і до всякого досвіду (аргіогі) закладені в нашому розумі.

Головним прагненням Канта є відкриття «чистої моральної філософії» як цілком самостійної науки. Він був схильний думати що моральна поведінка не має бути наслідком вигоди, сліпого наслідування, чи виявом прихильності, але має право на існування лише з мотиву глибокої поваги до морального закону, з прагнень досягнення найвищих людських ідеалів чеснотності. Не схилиючись до наявного, але досягаючи того, як має бути. Філософія моральних цінностей

досліджує головним чином внутрішній світ людини, світ особистісної свободи. Фізика є втіленням законів природи, а етика – відображає закони свободи. На сьогоднішній день знання в області етики не є остаточними, вони збагачуються по мірі того як змінюється світ, навколишні обставини. Етика прогне виявити витoki і фундамент моралі, критерії вияву моральних цінностей, основи загальнолюдських чеснот. Головною проблематикою є вияв моральної волі і морального вибору (що стосується співвідношення цілей, засобів і результатів які або виправдовують вчинки, або засуджують).

Морально-етичні цінності, як і інші суспільні явища, мають як кількісні, так і якісні характеристики. Якісний показник знаходить своє вираження через зміст комплексу морально-етичних цінностей як складної ієрархічної структури. Він вказує, які саме цінності утворюють типовий комплекс для даного суспільства. Зміст цього комплексу морально-етичних цінностей всебічно відображає ситуацію в тому чи іншому суспільстві, виходячи також з тих економічних, політичних і релігійних чинників, які визначають його формування. [2, с. 152]

Невід'ємним компонентом етичного вчення є ряд вищих моральних цінностей, часом життєвонеобхідних, часом недосяжних в силу своїх високих ідеалів. До найвищих моральних цінностей можна віднести такі поняття як щастя, любов, свобода, дружба, сім'я.

Арістотель вважав щастя головним сенсом і призначенням людського життя і єдиною метою людського існування [3, с. 185]

Сама по собі ідея щастя має особистісне значення яке різниться для кожного, але в той самий час щастя можна приписати до заслуг суспільства в цілому, бо якщо переважна більшість людей вважає себе щасливими, то таким є все суспільство. Щасливе суспільство характеризується гармонійними відносинами всередині нього, де кожен бажає ближньому блага. Що стає можливим лише за дотримання правил «Категоричного імперативу Канта»

Згідно якому є лише один фундаментальний моральний принцип: чинити так, аби завжди розглядати інших людей як цілі, а не як засоби. Цей принцип є імперативом (командою), і він є категоричним (застосовується без винятків, у всіх випадках, місцях і обставинах). Він є класичним прикладом етичних теорій, систем моралі, що зосереджуються радше на істинному характері поведінки (і намірах особи), аніж на наслідках цих дій.

Одне з формулювань категоричного імперативу Іммануїла Канта: «Дій лише за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу» [4, с. 152].

Далеко не кожна людина за свого життя досягає щастя, але чи не кожна ставить перед собою таку ціль. Щастя прагне кожна особистість незалежно від віку, раси, статі і статусу. Навіть приречені, невиліковно хворі люди бажають бути щасливими, і розглядають це як вищу потребу життя. Відчуття щастя є індивідуальним, і здебільшого не піддається уніфікованому поясненню, щастя можна відчутти, але важко пояснити логічно, усвідомити як слід. Частково через те, що це відчуття не є сталим, і коливається в залежності від навколишніх обставин, віку, статі, світогляду. Те що для одних має неабияку цінність, для інших – ніщо і вважається непотребом. Щастя є однією з «одвічних» моральних проблем. Найголовніше питання полягає у його реалізації, втіленні в життя прагнень кожної особистості. З давніх-давен розуміння щастя істало предметом полеміки філософів як між собою, так і з Творцем Всесвіту. Переважно, для більшості щастя залежить від почуття задоволення, яке переживає людина, життя якої складається згідно з її прагненнями та реалізованими бажаннями. Як поводитись, чим керуватися у свої вчинках, як обирати оточення, аби гарантовано ошчасливити інших, і самому бути щасливим?

Такими питаннями задавалися Будда і Арістотель, Епікур та Спіноза, Микола Реріх та Бертран Рассел. Одні відповіді приходили на зміну іншим Ідеали змінюються в залежності від настроїв людей, але щастя як моральна цінність завжди займатиме особливе місце та залишатиметься найважливішим об'єктом (суб'єктом) прагнень людини і всього суспільства.

Жодна людина у світі не уявляє свого життя без любові, безперечно, вона є невід'ємною складовою, елементом людського щастя. Потреба в любові в деяких приходить з віком, в інших – в юних роках, всі так чи інакше бажають любити і бути тими кого люблять.

Емпедокл, давньогрецький мислитель (485–425 рр. до н.е.) вважав любов і ненависть об'єктивними началами які відіграють фундаментальну роль в становленні людини та буття. Започаткував античні міркування щодо філософії кохання. Платоном (428–347 рр. до н. е.), вважав кохання двобічною медаллю, з одного боку – чисте натхнення, звільнене від почуттів і направлене на пізнання вищих ідей – ідеї добра, з іншої сторони любов являє собою – пристрасний чуттєвий потяг. Послідовник Платона Аристотель, хоча й не займаючись детальним вивченням сутності любові, бачить у русі небесних сфер прояв якогось всесвітнього кохання до духовного принципу руху, що розлитий в космосі як нерухомий першодвигун.

Християнство стверджується на ідеї про те що любов є найголовнішою людською чеснотою. Любов є містком що поєднує людину і Бога. Апостол Павло у посланні до Коринтян стверджує, що : «Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається; не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; все зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить. Любов ніколи не переминає...» (1 Кор. 13,4-7). Любов до Бога виражається в любові до ближніх, здатності приймати їх такими як є, особливою відмінністю християнської любові є здатність відповідати на зло добром, на зневагу – прощенням, що є виявленням зрілої християнської позиції. Власне, не можна зазнати справжньої любові, якщо не підняти себе до відповідного морального щабля висоти духу. Всі інші утровані прояви споживацької любові залишають людину на стадії тваринного інстинкту [5]/

Одним з найважливіших питань філософії є питання сенсу життя як етичної проблеми. Мета життя передбачає щось свідомо обране, тобто імовірно, що єдино розумний шлях той, коли людина діє у відповідності зі своєю природою, коли цей шлях буде обрано вільно, а не задано зі сторони. Це важлива думка, оскільки вона показує відмінність між заданим способом життя і обраним. Таким чином, задану мету людина має лише в тому випадку, коли вона – істота розумна, мисляча.

Незалежно від того, що людина визнає: мету або просто спосіб життя, що відповідає її природі та усвідомленим прагненням, за умови погодження щодо необхідності аналізу своєї природи людина проживе своє життя відповідно до обраної мети.

Невідворотні колізії суспільного життя постійно ставили перед людиною і, відповідно, наукою так звані «вічні» або «роковані» питання. Серед тих питань одне з чільних місць займали пошуки сенсу життя.

Демокріт дає визначення сенсу життя як стану для досягнення щастя. «Мета життя – хороший настрій», не тотожний із задоволенням, але такий стан, коли душа живе безтурботно і спокійно, не втомлена ніякою іншою пристрастю.

Сократ одним з перших висвітлив різницю між загально визначеними нормами життя тогочасних людей та між моральними нормами життя. З цього випливає висновок про особливу роль знання, правильного вибору в житті, що коректує сенс (мету) життя. Дотримання добродійностей (добропорядності) і є, за Сократом, сенсом життя.

В історії етики склалося багато думок, які утворюють деякі спільні лінії міркування з приводу сенсу людського життя.

1. Природно почати пошук сенсу життя в самому житті, в сфері основних людських бажань і інтересів. Хто, наприклад, не хоче отримати від життя масу задоволень? Цього прагнуть всі. Але, хіба це буде життя, коли людина в постійній гонитві за задоволеннями перетвориться на маріонетку пристрастей? І хто насправді може все життя тільки насолоджуватися, не відчуваючи страждання та не знаходячи виходу з тих проблемних ситуацій, які диктує життя?

2. Людина, в той же час, завжди прагне до власної вигоди і користі, в чому і полягає зміст її життєвих зусиль. Пізніше таку позицію з виправданням егоїстичної орієнтації філософи назвали утилітаризмом. Втілюючи таку модель на практиці, можна і справді виявитися закінченим егоїстом. В той же час моральність і корисність ототожнювати аж ніяк не слід!

3. Нарешті, людина намагається бути щасливою. Реальне щастя кожного індивіда могло б стверджувати: жити варто!

Підсумовуючи такі погляди-варіанти, напрошується думка, що життя повинне отримувати обґрунтування з точки зору чогось вищого порівняно з природними потребами людини (користю, задоволенням, щастям). Загалом такі варіантні погляди на пошук сенсу життя відображають натуралістичні обґрунтування.

Зрештою, корисно пошукати сенс життя в самому житті, але, напевно не варто прирівнювати прояви життя і його зміст (суть). З точки зору філософії життя – це буття. Життя цінне само по собі, можна навіть сказати, що це – абсолютна цінність. Однак ця цінність теж може втратити ціну, коли життя просто перетвориться на «суету сует» (як сказав у свій час Г. Скворода) і не отримає морального виправдання.

Для релігії пошук «вищого» змісту складності взагалі не має: людське життя має сенс, якщо воно орієнтується на божественні заповіді і цінності, які освячені Священним письмом. Але ж і поза релігією ідеї добра і справедливості завжди впливають і відбиваються у людині дуже істотно. Краща частина нашої душі і є те «інше» (почасти непізнане), на яке і варто орієнтуватися? Ми можемо стати кращими, ніж ми є, а тому є сенс жити по-людськи.

Стає зрозумілим, що сенс життя не можна ототожнювати ні з якою конкретною метою. Адже навіть досягнувши мети, людина кожен раз була б змушена знову шукати собі життєвий орієнтир. Не тільки матеріальна, а й духовна мета, навіть найбільш висока – шляхетна, не утворює мети. Коли кажуть, що сенс життя в «їжі», «в праці», «любві», «служінні людям», то слід мати на увазі, що це твердження (судження) тільки одного гатунку, тобто такі, які діють в одній площині.

Проблема розуміння сенсу життя складна як з точки зору філософії, коли головний чинник – розум, не знаходить простої і аргументованої відповіді на запитання, так і з точки зору фізіології, а тим більше – психології.

Напрошується ще один варіант можливості пізнання – практичний. Суть буття слід пізнавати через реальне життя; його треба пережити, тобто створити самим життям, добитися його, утвердити, винайти, випробувати на практиці свій спосіб життя як такий, що має зміст (сенс). Це значить, що власною долею необхідно заплатити за вибір, підтвердити його правильність, тобто, все-таки не знайти, а «прокласти» маршрут і ним крокувати. І однозначно, що при тому чи іншому виборі вся відповідальність покладається на саму людину. В цьому, імовірно за все, полягає сенс людського буття: це шлях творення, осмислення того, що без зусилля залишилось би тільки сліпою необхідністю, безглуздя існування.

Так, В. Г. Немировський виділяє кілька основних, в залежності від об'єктивного значення, концепцій, які об'єднують, в свою чергу, в групи:

1. Сукупність коцепцій, орієнтованих на прогресивний розвиток суспільства. І основна з них – творчо-альтруїстична, зміст якої полягає в безкорисливому служінні загальному благу.

2. Соціально-демографічна, яка відображає мету життя, пов'язану з народженням та вихованням дітей і внуків, – нащадків, що мають «продовжити життя».

3. Престижна концепція сенсу життя узагальнює практику різних способів свого соціального статусу, своєї значущості в очах оточення від професійної кар'єри до гонитви за багатством.

4. Гедоністична концепція визначає життя заради насолод і керується принципом «після нас – хоч потоп».

5. Конформістська модель життя відображає прагнення «жити як усі», нічим не вирізняючись з натовпу, і означає певною мірою спосіб пристосування до будь-якого оточення.

6. Теологічна відображає релігійні погляди на мету життя, що спрямована на служіння Богові в тій чи іншій формі.

Така спрямованість представлена двома рівнями: світоглядним та соціальним. На першому формується уявлення особистості про сенс життя і є результатом роздумів про життя і смерть. На другому відбувається конкретизація концепцій сенсу життя стосовно життєвих орієнтацій [6].

В історії соціально-філософської думки залежно від того, які цілі ставить перед собою людина, виділялися дві різних установки в знаходженні індивідом сенсу життя – «бути» або «мати». Сенсо життєва установка «мати» іде своїми коріннями в давню давнину людства, де дана вимога була необхідною умовою виживання людського роду. Присутність даної установки є нормальним станом душі сучасної людини, тому що життя вимагає володіння деякими речами. Але в той же час установка «мати» не повинна стати самоціллю, володіння деякими речами, об'єктами, предметами повинна служити лише засобом досягнення сенсо життєвих завдань. Як відомо, перевага даної установки в остаточному підсумку приводить до гіпертрофованого утилітаризму, бажанню до безмірного збагачення, що стирає всі кращі людські якості.

Наступна установка «бути» означає реалізацію більш високої програми, що відповідає духовним потребам людини, її щирої сутності. При здійсненні сенсо життєвої установки «бути» людина розкривається й розвиває свої здатності, збагачуючи навколишній світ й затверджується як необхідна, корисна ланка соціального світу. У різних людей різне розуміння сенсу життя – одне з них підносить індивіда й надихає на подвиги, допомагає переборювати життєві труднощі, інше – принижує й перетворює людини в соціальну істоту. Звідси, проблема сенсу життя, це спочатку проблема вибору. Саме від вибору цілей, цінностей й ідеалів залежить, чи вдасться життя людини або просто пройде повз, прогорить [7, с. 115–123].

Висновки. Отож, сенс людського життя тісно пов'язаний з свідомим моральним вибором та самовизначенням людини і її моральною відповідальністю, що в кінцевому результаті повинно орієнтувати людину не тільки на досягнення мети заради себе самої, а й на прогнозування можливих результатів і значення втілення задуму в реальність стосовно інших. Тобто вибір життєвих шляхів повинен узгоджуватися з «золотим правилом етики».

І поки існуватиме людська цивілізація, сенс життя завжди буде об'єктом духовного пошуку як у філософії, так і в художній літературі.

Етична думка являє собою своєрідний систематизований іспит взаємовідносин між людьми, їх уявлень, ідеалів, з яких виростають форми людського співжиття, а також аналіз ціннісних систем, якими визначаються цілі людського життя. Уявлення про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, і те, що вони повинні робити та як, складають предмети моральної свідомості.

Сенс життя залишиться для кожної людини, яка усвідомлює саму себе і своє призначення, стрижнем і віссю, які й визначатимуть її життєвий шлях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семенов І. С. Роль категоричного імперативу Канта у психіці людини. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2021. № 2(48). С. 56.
2. Боріншттейн Є. Р, Юшкевич Ю. С. Трансформація аксіосфери моралі сучасного українського суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2014. № 1(32).
3. Арістотель. Нікомахова етика / пер. В. Ставнюк. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
4. Категоричний імператив і загальна світова іронія. І. Кант, Г. Гегель. Київ : Видавництво Батьківщина. Серія : Філософський поєдинок. 272 с. ,
5. Sollier, Joseph. Love (Theological Virtue). *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 9. New York : Robert Appleton Company, 1910.
6. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Етика та естетика" URL: http://sites.znu.edu.ua/bank/public_files/2014/09/9364_1411029985_konspekt_lektsij_etika_ta_estetika.pdf
7. Володін П. В. Сенс життя людини як філософська проблема. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 51. С. 115-123.

REFERENCES

1. Semenov I.S. Rol' katehorychnoho imperatyvu Kanta u psykhitsi lyudyny/ [The role of Kant's categorical imperative in the human psyche]/ *Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya* 2(48) 2021 p. 56 [In Ukrainian]
2. Borinshteyn YE. R, Yushkevych YU. S. Transformatsiya aksiosfery morali suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva/[Transformation of the axiosphere of morality of modern Ukrainian society] *Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya* 1(32) 2014 [In Ukrainian]

3. Aristotel. Nikomakhova etyka [Nicomachean ethics]/ Per. V. Stavnyuk. K.: Avilon-Plyus, 2002. 480 s. [In Ukrainian]

4. Katehorychnyy imperatyv i zahal'na svitova ironiya / [Categorical imperative and universal world irony] Author: Kant I., Hehel' H., Vydavnytstvo: Bat'kivshchyna, Seriya: Filosofs'kyy poyedynok, Storinok: 272, [In Ukrainian]

5. Solyer, Joseph. Lyubov (teolohichna chesnota) [Love (theological virtue)]// Katolyts'ka entsyklopediya. volume 9. New York: Robert Appleton Company, 1910 [In English]

6. Konspekt lektsiy z navchal'noyi dystsypliny «Etyka ta estetyka [Synopsis of lectures on the academic disciplines "ethics and aesthetics"] [http://sites.znu.edu.ua/bank/public_files/2014/09/9364_1411029985_konspekt_lektsij_etika_ta_estetika.pdf] [In Ukrainian]

7. Volodin P. V. Sens zhyttya lyudyny yak filosofs'ka problema [The meaning of human life as a philosophical problem] / Humanitarnyy visnyk ZDIA, 2012. No. 51. С. 115–123 [In Ukrainian]

Vasylieva Larysa Yuriivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Sociocultural Activities

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1578-9505

THE FORMATION OF ETHICAL IMPERATIVES IN THE AXIOLOGICAL FIELD OF PERSONALITY SOCIALIZATION

The article is devoted to the problems of the axiological field of personality socialization, namely the analysis of such categories as: happiness, love, meaning of life. The purpose of the article is to reveal the problem of the formation of ethical imperatives in the axiological field of personality socialization. The task is to consider the categories "meaning of life", "love", "happiness" from the point of view of ethical imperatives. To investigate the ways of formation of worldview values and to reveal their interrelationships with ethical imperatives. Identify the main factors in the formation of ethical and moral standards. The methodological basis of the research is determined by the purpose and tasks of the article and is characterized by the application of the theoretical principles of dialectical combination of analysis and synthesis, the use of a logical approach and the structural-functional method. In philosophy, ethical norms are considered as a part of ethics – as an independent philosophical science, the subject of which is morality, and the object – moral values. The meaning of human life is closely related to the conscious moral choice and self-determination of a person and his moral responsibility, which in the end should orient a person not only to achieving a goal for his own sake, but also to predicting possible results and the meaning of turning the idea into reality in relation to others. Ethical thought is a kind of systematized examination of relationships between people, their ideas, ideals from which forms of human coexistence grow, as well as an analysis of value systems that determine the goals of human life. The result of the article is research and disclosure of the role of ethical imperatives in the process of formation of the axiological field of human existence.

Key words: *personality, meaning of life, values, morality, ethical imperative, life activity, love, happiness, socialization, virtue.*

УДК 171.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.6>**Маринець Надія Василівна**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри історії та суспільних дисциплін

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

площа Кошута, 6, Берегове, Закарпатська область, Україна

orcid.org/0000-0003-0582-9582

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Досліджено особливості формування життєвого потенціалу особистості. Визначено, що життєвий потенціал особистості є основою процесу життєдіяльності, основою долі людини та одним із визначальних факторів середовища її життєдіяльності. Доведено, що особистість, яка впевнено організовує середовище самореалізації, зазвичай не організовує свій життєвий час, не будує жорстких стратегічних життєвих планів, не координує і не організовує життєві події. Встановлено, що життєві завдання, які ставить перед собою людина, стають одиницями змістовної структури майбутнього. У періоди життєвої кризи відбувається докорінна зміна життєвої позиції особистості, коли людина усвідомлює або не усвідомлює сенс свого існування, стійкі уявлення про себе та інших, особистісні розбіжності та нездатність бачити важливе, втрачає цінності. З'ясовано, що життєтворчість є найвищим виявом внутрішньої сили, життєвої сили і творчого потенціалу особистості. Визначено, що життєвий шлях може бути для особистості творчим актом самореалізації, оскільки вона проходить цей шлях через вирішення творчого завдання «життя». Встановлено, що важливим фактором формування життєвого потенціалу особистості є самоосвіта. Самоосвіта є засобом самовизначення особистості, формування та реалізації життєвих стратегій, оскільки сприяє розвитку різних сфер особистості (інтелектуальної, вольової, емоційної, мотиваційної) та основних якостей людини (цілеспрямованості, організованості, працьовитості). Визначено, що життєвий потенціал особистості виявляється підґрунтям життєвого процесу, основою долі людини, одним з визначальних чинників її життєвого світу. Життєвий потенціал є джерелом творчості і свободи, а також способом самопрограмування й реалізації особистістю свого життя й функціонує на стадії зрілої особистості. Встановлено, що формування життєвого потенціалу особистості є основою життєвої діяльності особистості і визначається такими основними чинниками впливу на цей процес як освіта, зокрема самоосвіта, самореалізація, життєтворчість, ведення здорового способу життя.

Ключові слова: життєвий потенціал, життєві завдання, життєва самоосвіта, здоровий спосіб життя, особистість.

Постановка проблеми. Проблема формування життєвого потенціалу особистості належить до найдавніших і найактуальніших філософських проблем. Мислителі різних часів і народів намагалися проникнути в таємниці суспільного буття людей, пізнати людину, зрозуміти і встановити механізми її становлення як особистості.

Особливості суспільства породжують теоретичні та практичні дослідження, які мають розглядати шлях особистості в контексті соціальних змін. Ці підходи вимагають інтеграції філософських підходів, щоб зрозуміти деталі того, як індивіди ставлять і вирішують життєві завдання та як відбувається формування їх життєвого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика дослідження філософських аспектів формування життєвого потенціалу широко розкрита такими науковцями Андрущенко В. [1], Богданова Н. [2], Бурлука О. [3], Даниленко Н., Батир Р. [4], Левіт Л. [5], Маринець Н. [5], Тавровецька Н. [6], Чиханцова О. [7].

Мета статті – дослідити особливості формування життєвого потенціалу людини в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Особистість та її життєве середовище є складними системами, що самоорганізуються. Зазвичай у звичайних соціальних обставинах людина мотивується до виконання конкретного соціально значущого завдання шляхом вибору найбільш актуального завдання. Сенс того чи іншого життєвого рішення залежить від світогляду особистості, від якого залежить, наскільки гармонійно вона почуватиметься в навколишньому світі. Отже, життєвий потенціал особистості є основою процесу життєдіяльності, основою долі людини та одним із визначальних факторів середовища її життєдіяльності. Людина не тільки сприймає світ певним чином, але й вибудовує зворотний зв'язок із соціальним оточенням [7, с. 7].

Кожна особистість має своє середовище життя, опосередковане смислами та цінностями, в контексті якого вона приймає рішення та будує своє життя. Кожна життєва ситуація створює умови для виживання, адаптації, самореалізації тощо. Залежно від своїх цінностей, смислів і важливих установок людина приймає певні рішення і займається певною діяльністю, яка визначається її діями.

Навички, пов'язані з креативністю в житті, включають здатність орієнтуватися в життєвих ситуаціях, реалістично їх оцінювати та приймати рішення, які забезпечують успіх. Обрання найдосконалішого способу вирішення конкретних життєвих проблем, уміння «прораховувати» наслідки рішень і дій у ситуаціях підвищеного ризику, формування стосунків з іншими людьми, вихід зі стану психічної напруги, стресу – це головні навички у розвитку життєвого досвіду особистості. Визначення шкали особистісної компетентності – реальний процес, і з урахуванням цієї шкали на життєвому шляху людина може досягати вершин або відкидати неможливе.

Важливою відмінністю у вирішенні життєвих проблем особистості є те, як вони організовують своє життя. Особистість, яка впевнено організовує середовище самореалізації, зазвичай не організовує свій життєвий час, не будує жорстких стратегічних життєвих планів, не координує і не організовує життєві події.

Вважається, що завдяки стриманості та наполегливості у постановці життєвих завдань людина може зберегти задовільну якість життя на певному етапі самореалізації і її життєве завдання не буде сприйматися як випробування. Спираючись на планування життя і перспективні ресурси, такі як терпіння, людина має можливість зберегти і поповнити свій життєвий потенціал, щоб створити певний простір для саморозвитку і самореалізації і більш-менш чітко його описати.

Життєві завдання, які ставить перед собою людина, стають одиницями змістовної структури майбутнього. Завдяки праці людина орієнтується в діапазоні варіантів майбутнього, вибирає ті варіанти з реальними умовами і присвоює ранги, які найбільш наповнені потенційним змістом. Коли людина ставить правильні життєві цілі, вона створює реальні можливості реалізувати свій потенціал, бути продуктивною та успішною. Життєві завдання синтезують часові та семантичні перспективи для опису найважливіших і всебічних життєвих потреб людини. Вони є своєрідними особистісними хронотопами, оскільки пов'язують психологічний час і простір [8, с. 56].

У періоди життєвої кризи відбувається докорінна зміна життєвої позиції особистості, коли людина усвідомлює або не усвідомлює сенс свого існування, стійкі уявлення про себе та інших, особистісні розбіжності та нездатність бачити важливе, втрачає цінності. При трансформації життєвих позицій зачіпаються такі конструктивні компоненти, як базові переконання, екзистенціальний достаток (сенс життя), втрата сенсу, особистісна відчуженість, суб'єкт-об'єктна орієнтація в життєвих ситуаціях.

У формуванні життєвої позиції людини тісно переплітаються об'єктивні та суб'єктивні умови і процеси: формування світогляду, засвоєння особистістю досвіду, розвиток різноманітних знань і переконань, а також соціальних і професійних навичок, розвиток міжособистісних стосунків і т. д. Життєві кризи, які неминуче досягають зрілої особистості, однак призводять до внутрішнього конфлікту щодо життя в цілому, його сенсу, основних цілей і шляхів їх досягнення. Але з іншого боку, кризові ситуації дають можливість зрозуміти мету в житті та як створити власну особисту стратегію розвитку. Таке трактування життєвих криз, кризових ситуацій дає можливість бачити в них умови зміни життєвих позицій [2].

Ставлячи цілі, люди зосереджуються на виборі засобів їх досягнення. Цілі завжди довірливі і не виникають самі по собі, а лише під впливом обставин. За монтаж і реалізацію відповідає одна людина. Іноді мета виправдовує засоби, іноді вона вимагає «насильства» над ситуацією чи над самим собою. Важливим завданням є спочатку продумати й зважити умови виконання.

Люди самі творять своє життя. Культура життєтворчості особистості розглядається, з одного боку, як створення умов для вибору власного шляху та його реалізації в запропонованих умовах, а з іншого боку, як втілення творчого начала. Життєтворчість особистості у ході формування нею свого життєвого потенціалу характеризує процес самореалізації, що зумовлює створення себе і творче перетворення навколишнього середовища [1, с. 16].

Життєтворчість є найвищим виявом внутрішньої сили, життєвої сили і творчого потенціалу особистості. Духовно-практична діяльність людини, спрямована на реалізацію в її житті як свідомого, самостійного, творчого визначення (конструювання), так і особистісного життєвого проекту. Індивід завжди є автором свого життя, суб'єктом життєтворчості, який сприймає своє життя як предмет своєї волі та свідомості. Необхідною умовою для цього є формування особистості під впливом внутрішніх чи зовнішніх чинників життєтворчих технологій, основою яких є певний порядок сприйняття та уявлення про етапи процесу формування. Вирішення життєвих завдань – це зміст життєвих досягнень та засіб побудови життєвого шляху.

Життєвий шлях може бути для особистості творчим актом самореалізації, оскільки вона проходить цей шлях через вирішення творчого завдання «життя». Проте є й інша сторона проблеми. Це перехідне суспільство, в якому руйнуються старі форми, що визначають життєвий шлях, починають створюватися нові, припиняються механізми соціалізації та передачі соціального досвіду [5, с. 37].

Важливим фактором формування життєвого потенціалу особистості є самоосвіта. Сьогодні люди повинні бути готові до несподіванок у професійних і соціальних ситуаціях і мають перенавчатися. Самоосвіта створює умови для формування та реалізації життєвої стратегії, реалізує життєві цілі в життєвих подіях, стає каталізатором і засобом соціальної мобільності особистості, відкриває доступ до інтелектуальних і культурних цінностей, розширює світогляд. Вона може підвищити інтелектуальний потенціал людини, знайти своє місце в житті, отримати суспільне визнання та матеріальний достаток.

Самоосвіта дає змогу людині вийти за межі повсякденності, поривів, свідомо і системно позиціонувати себе як особистість і як життєву стратегію. Життєвий план, життєва стратегія – це структурна реалізація життєвого процесу та його позитивних сторін, життєва перспектива.

Самоосвіта є засобом самовизначення особистості, формування та реалізації життєвих стратегій, оскільки сприяє розвитку різних сфер особистості (інтелектуальної, вольової, емоційної, мотиваційної) та основних якостей людини (цілеспрямованості, організованості, працьовитості). Тому головним завданням самоосвіти є самостійний розвиток і вдосконалення людини з метою її повної готовності до життя. Це формує особистість, яка не тільки пізнає існуючий світ, але може свідомо змінювати його на краще. Самоосвіта зосереджується на способах дій, особистих мотиваціях і установках, якостях і навичках. Самоосвіта, як одна з форм задоволення пізнавальних потреб особистості, пов'язана з високим рівнем свідомості й організованості, виявом значних вольових зусиль із прийняттям внутрішньої відповідальності за самовдосконалення. Знання, отримані шляхом самостійного навчання, зберігаються і продуктивно реалізуються. Завдяки самоосвіті людина створює власну унікальну конфігурацію своїх особистісних властивостей, мотивацій, когнітивного стилю та способу адаптації до дійсності. Іншими словами, це допомагає створити особистий спосіб життя. Індивідуальна самоосвіта стає способом формування життєвої стратегії, допомоги у виборі та реалізації обраного напрямку, створення умов, що забезпечують ефект підвищення професійних і загальнокультурних здібностей, розвитку інтелекту та творчої самостійності [3, с. 107].

Особистісна самоосвіта як метод формування життєвої стратегії створює умови для організації життєвих процесів, які здійснюються під впливом уявлень особистості про головні результати чи події, які мають відбутися в житті. Завдяки самоосвіті обставини і умови життя

забезпечують ефективність особистісного зростання, готовність до майбутнього і сьогодення, життєві цілі реалізуються в життєвих подіях, формуються життєві завдання.

У сучасному суспільстві формування загальної культури людини є ключовою вимогою системи освіти. Ключем до вирішення цієї проблеми є формування культури здорового способу життя, культури здоров'я особистості як частини загальної культури. Сьогодні спосіб життя кожної людини значною мірою визначається соціальними та екологічними умовами, але водночас і мотивами соціальної діяльності особистості, особливостями її психічних функцій і пристосованістю.

Здоровий спосіб життя розуміється особистістю як сукупність установок на його досягнення. Це засіб і знаряддя активної, продуктивної та суспільно корисної діяльності. Це важливий особистісний ресурс, який дозволяє людині реалізувати себе в різних сферах. У цьому сенсі здоровий спосіб життя має соціальний вимір. Це умова для повноцінного функціонування індивідів у різноманітних соціальних ролях, включаючи професійні та соціальні ролі. Оскільки прагнення відповідати цим умовам базується на цих цінностях, необхідно розвивати розуміння цінностей здорового способу життя особистості, які складають основу її психологічного та соціального розвитку. Характеризуючи таке життя, дослідники зазначають, що це «успішний спосіб життя», «оптимальна система поведінки людини». Результатом здорового підходу до життя є покращення якості життя людини, гармонія не лише фізична, а й духовна. Такий спосіб життя передбачає наявність певного уявлення особистості, комплексу знань про те, як зберегти і зміцнити фізичне і психічне здоров'я. З цього випливає, що здоровий спосіб життя – це специфічна модель поведінки, реалізація якої сприяє благополуччю особистості в усіх сферах життя [4, с. 503–504].

Життєвий потенціал особистості виявляється підґрунтям життєвого процесу, основою долі людини, одним з визначальних чинників її життєвого світу. Людина не просто специфічно сприймає світ, але й організовує зворотний зв'язок з власним соціальним оточенням, тобто, вибудовує, конструє свій життєвий простір. Як результат діяльності життєвий світ є «багатомірністю» соціально-практичного буття людини. Він фіксує соціально-просторові стани або устремління індивіда.

Життєвий потенціал є джерелом творчості і свободи. Він є способом самопрограмування й реалізації особистістю свого життя й функціонує на стадії зрілої особистості. Такій особистості притаманні високий рівень самоусвідомлення та культури, освіченість, розумність. Людина «довіряє власному розуму» й користується ним у будь-якій ситуації.

Самореалізація життєвого потенціалу складає долю людини. І якщо її доля реалізується, життя останньої стає мистецтвом, красою, добром, задоволенням [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, зауважимо, що формування життєвого потенціалу особистості є основою життєвої діяльності особистості і визначається такими основними чинниками впливу на цей процес як освіта, зокрема самоосвіта, самореалізація, здоровий спосіб життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Культура життєтворчості особистості і освіта / В. Андрущенко, О. Джура, Н. Богданова. К.: «МП Леся», 2017. 228 с.
2. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наукове видання. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 302 с.
3. Бурлука О. В. Самоосвіта особистості як спосіб формування стратегії життя. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2018. Вип. 51. С. 98–109.
4. Даниленко Н. В., Батир Р. Ю. Здоровий спосіб життя та засоби його формування. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 4. С. 502–510.
5. Левіт Л. З. Психологія розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2016. 39 с.

6. Маринець Н. В. Життєвий потенціал особистості: формування та реалізація у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2010. 18 с.

7. Тавровецька Н. І. Конструкти життєвої позиції особистості як опірність кризам життя. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2018. Том 14. Методологія і теорія психології. Вип. 1. С. 298–310.

8. Чиханцова О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2018. № 42. С. 211–231.

REFERENCES

1. Andrushhenko, V. (2017). *Kuljtura zhyttjetvorchosti osobystosti i osvita* [The culture of life-creating personality and education] / V. Andrushhenko, O. Dzhura, N. Boghdanova. K.: «MP Lesja», 228 p.

2. Boghdanova, N. (2011). *Kuljtura zhyttjetvorchosti osobystosti. Filosofsjko-svitoghljadnyj analiz: naukove vydannja* [The culture of life-creative personality]. Kyjiv: NPU imeni M. P. Draghomanova, 302 p.

3. Burluka, O. V. (2018). *Samoosvita osobystosti jak sposib formuvannja strateghiji zhyttja* [Self-education of the individual as a way of forming a life strategy]. *Visnyk Kharkivsjkogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Gh. S. Skovorody. Filosofija*, vol. 51, pp. 98–109.

4. Danylenko, N. V., Batyr, R. Ju. (2021). *Zdorovyj sposib zhyttja ta zasoby jogho formuvannja* [A healthy lifestyle and means of its formation]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Ghraalj nauky»*, vol. 4, pp. 502–510.

5. Levit, L. Z. (2016). *Psykhologhija rozvytku j realizaciji zhyttjevogho potencialu sub'jekta* [Psychology of development and realization of the subject's life potential]: avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.01. Nac. akad. ped. nauk Ukrajinj, In-t psykhologhiji im. Gh. S. Kostjuka. Kyjiv. 39 p.

6. Marynecj, N. V. (2010). *Zhyttjevyj potencial osobystosti: formuvannja ta realizacija u transformacijnomu suspiljstvi* [Vital potential of the individual: formation and realization in the transformational society]: avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk: 09.00.03. Nac. ped. un-t im. M. P. Draghomanova. K. 18 p.

7. Tavrovecjka, N. I. (2018). *Konstrukty zhyttjevoji pozycji osobystosti jak opirnistj kryzam zhyttja* [Constructs of the life position of the individual as resistance to life crises]. *Aktualjni problemy psykhologhiji: zb. nauk. pracj instytutu psykhologhiji im. Gh.S. Kostjuka NAPN Ukrajinj. Tom 14. Metodologhija i teorija psykhologhiji*, vol. 1, pp. 298–310.

8. Chykhancova, O. (2018). *Zhyttjestijkistj ta jiji zv'jazok iz cinnostjamy osobystosti* [Sustainability and its connection with personal values]. *Zbirnyk naukovykh pracj «Problemy suchasnoji psykhologhiji»*, vol. 42, pp. 211–231.

Marynets Nadiia Vasylivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Departments of History and Social Disciplines

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

6, Kossuth square, Berehove, Zakarpattia region, Ukraine

orcid.org/0000-0003-0582-9582

FORMATION OF THE LIFE POTENTIAL OF A PERSON IN MODERN CONDITIONS

The peculiarities of the formation of the life potential of the individual have been studied. It was determined that the life potential of an individual is the basis of the life process, the basis of a person's destiny and one of the determining factors of the environment of his life. It has been proven that a person who confidently organizes an environment for self-realization usually does not organize his life time, does not build rigid strategic life plans, does not coordinate and organize life events. It has been established that life tasks that a person sets before themselves become units

of the meaningful structure of the future. In periods of life crisis, there is a fundamental change in the life position of the individual, when a person realizes or does not realize the meaning of his existence, persistent ideas about himself and others, personal disagreements and the inability to see what is important, loses values. It was found that life creativity is the highest manifestation of inner strength, vitality and creative potential of an individual. It is determined that the life path can be a creative act of self-realization for an individual, as she passes this path through solving the creative task of "life". It has been established that self-education is an important factor in the formation of the life potential of an individual. Self-education is a means of personal self-determination, formation and implementation of life strategies, as it contributes to the development of various spheres of personality (intellectual, volitional, emotional, motivational) and basic human qualities (purposefulness, organization, diligence). It was determined that the life potential of an individual is the basis of the life process, the basis of a person's destiny, one of the determining factors of his life world. Vital potential is a source of creativity and freedom, as well as a way of self-programming and realization of the individual's life and functions at the stage of a mature personality. It has been established that the formation of an individual's life potential is the basis of an individual's life activity and is determined by such main factors influencing this process as education, in particular self-education, self-realization, life creativity, leading a healthy lifestyle.

Key words: *life potential, life tasks, life self-education, healthy lifestyle, personality.*

УДК 300.36

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.7>**Поплавська Тетяна Миколаївна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-2492-8068

ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

У сучасному українському суспільстві відбуваються зміни, які пов'язані з глибокими трансформаціями не лише в економічній та політичній сферах життя суспільства, а й у світоглядній. Ці трансформації стосуються цінностей, ідеалів, стереотипів та установок, іншими словами відбувається перезавантаження всього змісту менталітету як окремої особистості, так і всього народу. Ситуація ускладнюється тим, що соціокультурна динаміка розгортається на тлі активних бойових дій на території країни, що ні як не сприяє конструктивному розвитку як усього суспільства, так і окремим його громадянам. Водночас саме така ситуація і сприяє прискоренню процесу реформування суспільства, прискоренню осмислення необхідності такої реформації та докладання зусиль для її успішного просування як з боку суспільства, так і з боку його лідерів. Мета сьогоднішнього – усвідомлення можливого інтенсивного пошуку альтернатив розвитку, пошуку ідеї, яка б об'єднала народ, у складі якого живе багато націй. В цих умовах важливим є не тільки те, на якій саме мові розмовляти, а що саме можна на ній сказати. Філософське осмислення ціннісного аспекту нашої національної ментальності в умовах війни з дуже потужним агресором, але з надією на світле майбутнє, є актуальним та своєчасним. Мета даної статті – філософський аналіз процесів, котрі відбуваються в духовному житті сучасного суспільства. Вибір проблематики багато в чому обумовлений гострими проблемами духовного оновлення сучасного суспільства, пошуком культурних орієнтирів його розвитку через дослідження природи національної ментальності, її ціннісного аспекту, а також шляхи можливої трансформації в умовах євроінтеграції. Тому метою даної статті став філософський аналіз процесів, котрі відбуваються в духовному житті сучасного суспільства. Ці процеси неможливі без активного залучення до них національної еліти, яка може і має стати лідером руху України не тільки до Євросоюзу, що буде добре для української економіки, а й до своїх виняткових, національних цілей, що було б добре для української культури.

Ключові слова: ментальність, цінності, еліта, культура, духовність.

Вступ. Більше тридцяти років йде процес звільнення нашої країни від спадщини спочатку царської, а потім і комуністичної Росії. Всі ці роки основними цінностями, що нам пропонували провідні ідеологи, були державність, релігія та рідна мова. Але в умах і гаслах українських пасіонаріїв на протязі багатьох століть найголовнішою цінністю завжди була гідність та свобода, причому свобода у всіх сенсах – політичному, економічному, соціальному, культурному і тільки зараз ця цінність стала найбільш актуальною і почала набувати саме духовних смислів. Свобода в наш час набирає загальнонаціональну значимість і поєднує усі верстви українського соціуму.

Найскладніше зрозуміти, і навіть не зрозуміти, а відчутти, що сьогодні головна реформа не економічна, і навіть не політична, а – світоглядна, філософська. Ті особливості суспільства, що потребують реформ, стикаються не стільки з «реальними», скільки з «метафізичними» проблемами, отже і вирішувати їх потрібно на рівні абстрактного мислення, що дуже незручно для людей, не звичних до цього. Але історична необхідність не рахується з цими «дрібницями»

і ми отримуємо ситуацію, в якій необхідно вирішувати проблеми, що навіть не усвідомлені як слід.

Отже, філософське осмислення ціннісного аспекту нашої національної ментальності в умовах війни з дуже потужним агресором, але з надією на світле майбутнє, є актуальним та своєчасним.

Мета даної статті – філософський аналіз процесів, котрі відбуваються в духовному житті сучасного суспільства.

Результати. Те історичне завдання, яке видається сьогодні найважливішим, насправді ховає за собою такі «метафізичні» проблеми, які, на перший погляд, не здаються важливими. У свій час Мішель Монтень та Рене Декарт ухилились від участі у протистоянні католиків та протестантів, залишаючись при цьому добрими католиками. Але вони при цьому бачили сутність речей дещо глибше, ніж їх сучасники.

Прокляття філософа та художника – бути «неактуальними», на перший погляд, звісно, але згодом виявляється, що вони добре бачили той «задній» план, який був невидимим на той час всім іншим. Настав час дивитись не на речовинну оболонку дійсності, а на саму «безтілесну» сутність того, що відбувається в Україні, в сучасних політичних, економічних, культурних та духовних сферах життя.

Тривалий вплив марксистсько-ленінської ідеології зумів проникнути не тільки в свідомість, але і в підсвідомість людської особистості, а саме – у більш глибокі надра людської психології, ніж ті, з якими має справу політика та економіка.

До недавнього часу на формування і розвиток національної психології негативно впливали такі основні фактори:

- 1) багаторічне цілеспрямоване гноблення народу, відсутність самостійної держави;
- 2) постійне моральне цькування носіїв кращих національних якостей, фізичне знищення борців за національну незалежність;
- 3) геноцид української нації, масові насильницькі переселення народу, заохочувальні заходи до міграції за межі України, що призвело до штучного багатократного зменшення кількості нації;
- 4) пряме та підступно-приховане витіснення мови та культури, як основи існування нації.

Всі ці фактори стали причиною розповсюдження відчуття власної неповноцінності, песимізму, нігілізму, скептицизму, знецінювання інтелектуальної здібності у власних очах мислячою людини. Духом песимізму завжди була пронизана творчість багатьох представників української еліти, речника і носія національної ідеї. Розмірковуючи над призначенням еліти, над характером української нації Юрій Липа писав: «Які генеральні ідеї є найстійкіші, найменш залежні від чужинства, які найбільш українські? Пізнати їх – це для еліти мати скарб більший, ніж усі матеріальні багатства. Пізнати їх – це пізнати дороги виявлення української збірної енергії. Тільки по таким пізнанні можна говорити про кермування, що є постійною орієнтацією в чужих намірах і в своїх можливостях. Українські генеральні ідеї – це більш чи менш глибокі вияви українського расового “я”. Можна їх узяти в тій чи іншій ієрархії, підвищувати чи понижувати їх, але вони завжди існуватимуть в характері раси. Бо цей характер є так само органічний, як і інші явища природи» [2, с. 56].

Зараз настав час для кардинальних змін і ця війна, що сколихнула величезні маси населення, якнайкраще сприяє соціально-психологічному перевороту у свідомості наших громадян. Жити за старим принципом неможливо ні за якого насильства, але усвідомлення цієї безвиході є прерогативою сильного характеру і ясного розуму. Мета сьогодні – усвідомлення можливого інтенсивного пошуку альтернатив розвитку, пошуку ідеї, яка б об'єднала народ, у складі якого живе багато націй. В цих умовах важливим є не тільки те, на якій саме мові розмовляти, а що саме можна на ній сказати.

Нині українська національна ідея як воля українського народу до побудови власної незалежної держави де-юре і де-факто стала об'єктивною реальністю.

Аби дати правильне визначення формули «українська національна ідея», треба насамперед розкрити значення самого терміну «ідея», який, крім чисто філософського змісту, що витікає з поглядів давньогрецького філософа Платона, означає також «намір», «план», «бажання», «прагнення до чогось», «воля до чогось», «мрія про щось» і, як казав Іван Франко у статті «Поза межами можливого» [6], є «синтезом бажань, потреб і змагань» до «національної самостійності», тобто до власної державності. Отже, прийнявши у контексті формули «українська національна ідея» подані вище значення, слова «ідея» (в Івана Франка «ідеал»), можемо дати визначення цієї формули, що поєднує щонайменше два аспекти – прагматичний і філософсько – світоглядний або державотворчий.

Українська національна ідея – це споконвічна мрія багатьох поколінь українського народу на чолі з його великими провідниками про здобуття і побудову Української Самостійної Соборної Держави – національної, незалежної, вільної, демократичної і правової, у якій має реалізуватися прагнення українців до рівноправного з іншими народами європейської та світової співдружності життя, і яка має характеризуватися наявністю української національної влади, що суворо дотримується Конституції України та українських законів, а також неухильно утверджує і розвиває національні українські пріоритети в політиці, економіці, збройних силах, науці, літературі, мистецтві, церкві тощо.

Якщо перша частина визначення – прагматично-державоздобуттєва – передбачає завоювання і проголошення незалежності України, то друга – філософсько-світоглядна або державотворча, яка має завдання наповнити конкретні державні інститути українським національним змістом і зробити це повинна національна еліта. Чи є наша еліта справді елітарною в означеному сенсі, і чи є вона справді українською національною елітою, стверджувати важко. А чи має держава в собі потенції для утворення нової інтелектуальної правлячої еліти? Культура завжди виникає «знизу», а держава підтримує, або перешкоджає її розвитку. Коли держава не підтримує культуру, людина інтуїтивно почуває зневагу до видів розумової діяльності, що ні як не сприяє розвитку інтелектуального життя країни, її науки, філософії, культури загалом.

На сьогодні ми маємо сильний корумпований апарат – і натовп знизу. Суспільство ніяк не може структуруватись у якусь більш ієрархізовану за ознакою рівня свідомості, цивілізовану спільноту. Середній клас, який завжди і скрізь був основним постачальником інтелектуальної еліти, занадто слабкий. Творча людина непевна в можливостях своїх громадянських прав та можливостях у практичному здійсненні своїх творчих намірів. Теоретично – може, але практично це зробити – майже неможливо.

Така невпевненість у собі є тією хворобою, що перетворює потенційних діячів у натовп, який тужить за минулим. Така невпевненість у собі впливає з ірраціонального страху перед невідомим, перед яким особистість безсила як щось пасивне та безпомічне. При цьому не має значення – чи це так насправді, а чи ні. Це і є хвороба культурної особистості, яка може не мати нічого спільного з особистою мужністю чи навіть талантом. Така ірраціональна чуттєва обмеженість невидимою ризикою окреслює межі усвідомлення людського буття. Адже можлива чуттєва відвага – і нерішучість мислення – і страх вільного мислення. Це можна виявити на рівні аналізу не тільки психології, а і методології мислення, на рівні дослідження національної ментальності.

У 90-х роках минулого століття вченими різних напрямів активно досліджувався та обговорювався феномен національної ментальності та феномен національного характеру. Дослідники звертали увагу, що саме у надрах ментальності формується та живе національна ідея, яка виявляє себе через поведінку людини, її характер, цінності, життєві цілі тощо [1].

Було доведено, що ментальністю, яка укладається у даної спільноти, людина керується в усьому своєму поведінні, за допомогою складових цих категорій вона відбирає імпульси і враження, що йдуть від зовнішнього світу і перетворює їх у дані свого внутрішнього досвіду. Ці основні категорії передують ідеям і світогляду, що формується у членів спільноти або її груп, і тому, якими б різноманітними не були ідеологія і переконання цих індивідів і груп, в основі їх можна знайти універсальні, для всього товариства обов'язкові поняття й уявлення,

без котрих не можлива побудова ніяких теорій, філософських, естетичних, політичних або релігійних концепцій і систем. Це такі категорії, як всесвіт, бог, час, простір, космос, ідея, краса, істина, добро, дух, душа, свідомість, життя, смерть, тощо. Названі категорії створюють основний семантичний «інвентар» культури [3; 4].

Обов'язковість цих категорій для всіх членів спільноти потрібно розуміти, але не в тому плані, що та чи інша спільнота свідомо нав'язує їх людям, наказує їм сприймати світ і мислити саме в такий спосіб: мова йде про неусвідомлене нав'язування спільнотою і настільки ж неусвідомленому сприйнятті, цих категорій і уявлень членами товариства (хоча в тій мірі, у якій правлячі групи усвідомлюють і беруть під свій контроль деякі з категорій і понять культури, вони перешкоджають їх вільній інтерпретації і бачать у їхніх особах, що відходять від їх традиційного і «ортодоксального» розуміння, еретиків і перевертнів, - як це і було при феодализмі, капіталізмі та й у недавньому радянському минулому нашої країни).

Ці категорії відбиті в мові, а також в інших знакових системах (у мовах мистецтва, науки, релігії), і мислити про світ, не користуючись цими категоріями, настільки ж неможливо, як .не можна мислити поза категоріями мови.

Поряд із цими формами переживання світу існують і інші, що володіють більшим соціальним фарбуванням і які зустрічаються в будь-якої спільноти, такі, як громадянин, соціум, праця, багатство, власність, свобода, право, справедливість тощо. Ці категорії ми б назвали категоріями соціальними. Але членування світу на природний космос і космос соціальний завжди в більшому або меншому ступені умовно, тому що є такі культурні спільноти, в яких космос виступає антропоморфним утворенням і саме в ньому світ людини не відділений або слабо відділений від світу природи. Тому соціальні категорії, подібно тільки що згаданим, найтіснішою уявою пов'язані і переплітаються в багатьох цивілізаціях із космічними категоріями. І ті, і інші категорії виступають ціннісним каркасом та однаково важливі для побудови ментальності, що діє у тої чи іншої культурної спільноті.

Природні та соціальні форми переживання світу переломлюються в людській свідомості, вірніше в її підсвідомості і там, прийнявши особистісне забарвлення, набувають рис національної або етнічної ментальності.

Таким чином, будь яка національна або етнічна ментальність має наступні риси:

- 1) історично сформовану сукупність усіх інтелектуальних, психічних, духовних ознак та властивостей певної нації або етносу протягом усього її розвитку;
- 2) специфічне, властиве тільки даному народові, світосприймання, світорозуміння з емоційними, естетичними домінантами та практичними настановами діяльності в реальному житті;
- 3) характерні для даного народу здатність мислення, мови й настрою, склад розуму, бачення світу, риси характеру, неповторність душі, мови і культури.

Звертаючись до дослідження української ментальності слід зазначити, що наш народ є спадкоємцем однієї з найдавніших у світі Трипільської цивілізації і його ментальність та національний характер формувалися на великій території помірного клімату, де інколи холодні вітри, сніги, морози, а інколи, навпаки, – сухі, жаркі вітри, спека, а також войовничі сусіди, постійні війни та військові конфлікти аж ніяк не сприяли спогляданню й долепокірності, що властиве деяким ізольованим народам теплих регіонів планети. Лише впертість, сила, стійкість, мужність забезпечили наше національне творення та виживання.

Відомий український філософ Ю. Русов в своєму дослідженні «Душа народу і Дух нації» підкреслює такі риси українського народу: «Не спиняючися на культурнім крузі мандрівників, скотарів, пастухів, я зазначу відразу, що в українськiм народі є міцно поєднані ці два типи: войовника-мисливця і продуцента -хлібороба, тип динамічного козака і пасивного гречкосія. Плуг і меч є споконвічними символами нашого народу: хлібороба і войовника. Земля і залізо є одвічним символом нашої державності. І ці два типи душевної вдачі, два типи духовності – “дух плуга” і “дух меча” – ми бачимо на протязі цілої нашої історії. І як в плузі головне є залізо лемеша, а в мечі є криця леза, так і в нації головними елементами є продуцент і войовник.

А те, що є між ними, всі окраси гарту і держальця меча, всі додатки до плуга є елементами другорядними. Нині вже кожен знає, що лише в тіні меча войовника може спокійно орати землю плуг продуцента-хлібороба» [5, с. 55].

До цих основних ментальних рис треба було б додати волелюбність, хазяйновитість, працьовитість, здоровий консерватизм, моральність, глибока релігійність – всі вони сприяли національному розвитку України, не дали зникнути українській нації з лиця Землі, незважаючи на шалений геноцид з боку сусідів. Це обов'язково слід враховувати при аналізі української ментальності та характеру народу.

Отже дослідження ментальності як основи духовності та самого існування нації має стати міцною опорою творення нового характеру мислення, світосприйняття та світовідчуття. Настає новий державно-свідомої поведінки, національної гідності мають міцно увійти в буденну психологію, змінити її, звільнити від комуністично-імперських спотворень. Але слід пам'ятати, що відродження нації, яке ми всі споглядаємо, починається від інтелекту, а це повинно сприяти піднесенню авторитету інтелектуальної праці взагалі.

Про інтелектуальну працю в свій час Ю. Липа писав: «Зрештою, згадаймо іще одну форму української енергії – інтелектуальну. Вона завжди є обіч або на другім плані інших форм енергії, вона разом із мистецькою енергією встановлює певність і рівновагу дії українських речей. Вона усвідомлює традиції і шукає закликів Провидіння, завжди до останнього століття слухняна його наказам. І в ній є завершення великої будівлі української солідаристичної культури!» [2, с. 35]. Саме ця інтелектуальна енергія спроможна сформувати нову еліту суспільства, нових лідерів, з розвитим рівнем моральної свідомості та патріотичним почуттям до своєї країни та свого народу.

На сучасному етапі розвитку вже незалежної України на національну психологію впливають суто специфічні фактори. Це насамперед війна, яка руйнує все – від особистісних стереотипів та застарілих установок мислення до сім'ї, життя, економіки та навколишнього середовища, внаслідок чого ми спостерігаємо погіршення матеріального та психологічного становища багатьох людей. Але ці труднощі є цілком закономірними, оскільки пов'язані з перехідним періодом, що властиве всім державам, які стали на шлях самостійного розвитку, вирвавшись з імперських лабетів. Тому дуже важливим буде звертання до історичних коренів, духовних витоків і генези українського народу, національних цінностей і святинь (свободи, гідності, мови, історії, побуту, звичаїв, фольклору, вірувань, тощо).

Це дозволяє не тільки розкрити сутність національного життя, а й пояснити сучасні модифікації національної ментальності, яка зазнавала деформації протягом тривалого часу, закласти основи подолання нігілізму в самосвідомості народу, відновити момент оптимізму в національній психології, розвивати толерантність на рівні підсвідомого, тому що тільки духовно сильна нація терпимо і навіть доброзичливо відноситься до будь якої інакшості – чи то релігія, чи то мова, чи то сексуальна орієнтація, чи то політична позиція. У демократичному суспільстві будь які інакшості мають право на існування, якщо вони існують у рамках моральних та кримінальних законів.

Майже 80 років тому Ю. Липа в своєму політичному творі писав: «Відродження сили українців часто виступало по попереднім знищенні їх матеріальних можливостей. Можливо, що упадок матеріальних пут визволяє душу раси. Надмір духовної сили в цих руйнаціях і нещастях викличе потяг до релігії. Потяг до свого власного релігійного вислову – це те, що жде українців іще в більшій мірі, ніж досі» [2, с. 31].

Релігія, як духовна складова ментальності народу, завжди була йому опорою та надією і той факт, що зараз активно вирішується питання з українською православною церквою у зв'язку з її патріархатом, говорить про новий виток в еволюції національної самосвідомості.

Висновки. Дослідження національного менталітету та його ціннісних складових в сучасних умовах має бути зовсім на другому, метафізичному рівні

В умовах сучасної України ствердження національної ментальності на всіх рівнях життя набуває суттєвого значення через невідкладність вирішення таких завдань:

1) закріпленій в національній психології відчуття українцями себе як великої європейської нації з давньою багатою історією і культурою;

2) спростування нав'язуваних антидержавними силами стереотипів, найголовнішими з яких є такі:

– нав'язані перекручені пояснення найголовніших історичних подій з позицій колишньої радянської ідеології;

– хибне тлумачення національної психології, яке покликане обґрунтувати другосортність української нації, безперспективність її самостійного розвитку без керівництва з боку так званого «старшого брата»;

– сільський, другорядний, меньшовартий характер всієї української культури.

Український народ переживає тепер процес найбільшого зодноріднення (гомогенізації). Його духовні традиції зараз активно відроджуються, відроджуються разом із військовим мистецтвом, національною політикою як зовнішньою, так і внутрішньою. Нашій сучасній еліті залишилося лише розпочати розвивати національну економіку, національну освіту та культуру загалом, але при умові патронату держави.

Всі властивості українців і всі наші «генеральні» ідеї мають, щось, що не є формулою, але є тривале, не є дефініцією, але завжди залишатиметься важливим у практиці національної еліти, яка може й повинна здійснити великі «заповіти українського народу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. Київ : Вид-во: «Центр навчальної літератури», 2020. 342 с.
2. Липа Ю. Призначення України. Київ : Вид-во: «Центр навчальної літератури», 2019. 76 с.
3. Поплавська Т. М. Менталітет та світогляд як форми життєвої орієнтації особистості. *Наукове пізнання. Методологія та технологія*. 2000. №1-2. С. 90–95.
4. Поплавська Т. М. Особливості національного менталітету та побудова правової держави в Україні. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2001. №2 (14). С. 24–33.
5. Русов Ю. Душа народу і Дух нації. Вид-во : «Філадельфія, 1948. 153с .
6. Франко І. Поза межами можливого. URL: https://library.vspu.edu.ua/polki/franko/poza_megamy_mogl.pdf

REFERENCES

1. Dontsov D. (2020) Dukh nashoyi davnyny [The spirit of our antiquity]. Kiyev : «Tsentr navchal'noyi literatury». 342 s. [in Ukrainian]
2. Lypa YU. (2019) Pryznachennya Ukrayiny [Appointment of Ukraine]. Vyd-vo: «Tsentr navchal'noyi literatury». 76s. [in Ukrainian]
3. Poplavs'ka T.M. (2000) Mentalitet ta svitohlyad yak formy zhyttyevoyi oriyentatsiyi osobystosti [Mentality and outlook as a form of life orientation of personality]. *Naukove piznannya. Metodolohiya ta tekhnolohiya*. №1-2. S.90-95. [in Ukrainian]
4. Poplavs'ka T.M. (2001) Osoblyvosti natsional'noho mentalitetu ta pobudova pravovoyi derzhavy v Ukrayini [Features of the national mentality and the construction of the rule of law in Ukraine]. *Perspektyvy*. №2(14). S.24-33. [in Ukrainian]
5. Rusov YU. (1948) Dusha narodu i Dukh natsiyi [The soul of the people and the spirit of the nation]. Vyd-vo: «Filadel'fiya», 153s. [in USA]
6. Franko I. Poza mezhamy mozhlyvoho [Outside the possible] . URL: https://library.vspu.edu.ua/polki/franko/poza_megamy_mogl.pdf [in Ukrainian]

Poplavska Tetiana Mykolaivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activity

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2492-8068

REGARDING MONITORING THE NATIONAL MENTALITY: A VALUABLE ASPECT

Modern Ukrainian society is undergoing changes associated with profound transformations not only in the economic and political spheres of society, but also in the worldview. These transformations relate to values, ideals, stereotypes and attitudes, in other words, there is a reboot of the entire content of the mentality of both the individual and the entire nation.

The situation is complicated by the fact that the socio-cultural dynamics unfolds against the backdrop of active hostilities on the territory of the country, which does not contribute to the constructive development of both the whole society and its individual citizens. The choice of problems is largely due to the acute problems of the spiritual renewal of modern society, the search for cultural guidelines for its development through the study of the nature of the national mentality, its value aspect, as well as possible transformations in the conditions of European integration.

The philosophical understanding of the value aspect of our national mentality in the conditions of war with a very powerful aggressor, but with hope for a bright future, is relevant and timely. The purpose of this article is to analyze the processes that take place in the spiritual life of modern society.

Today's goal is to realize the possible intensive search for development alternatives, the search for an idea that would unite the people, in which many nations live. In these conditions, it is important not only in which language to speak, but what exactly can be said in it.

Therefore, the purpose of this article was to analyze the processes that take place in the spiritual life of Ukrainian society. These processes are impossible without the active involvement of the national elite in them, which can and should become the leader of Ukraine's movement not only to the European Union, which will be good for the Ukrainian economy, but also to its exclusive, national goals, which would be good for Ukrainian culture.

Key words: *mentality, values, elite, culture, spirituality.*

УДК 17.023.32+124.5

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.8>**Соловйова Ірина Іванівна**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Одеського національного морського університету

вул. Мечнікова, 34, Одеса, Україна

orcid.org/0009-0008-1926-4758

СІМЕЙНІ ТА ПОЗАСІМЕЙНІ ЦІННОСТІ МЕТАМОДЕРНУ

В сучасних умовах питання інституційних змін сім'ї, протиріччя, викликані їх характером і негативною спрямованістю, набувають особливої актуальності. Це ставить складні завдання не тільки перед соціокультурною практикою, а й перед сучасним науковим знанням.

Глобальний характер сімейних змін і їх впливу на соціокультурні, соціопсихологічні, соціо-економічні та інші процеси в суспільстві пов'язаний, по-перше, з тим, що неефективне виконання соціальним інститутом сім'ї своїх специфічних функцій по народженню і соціалізації дітей набуло широкого поширення в суспільствах модерну і постмодерну, а звідси прагнення трансформувати суспільство в стан метамодерну в пошуку виходу з кризової ситуації. По-друге, при розрізненні конкретних форм інституційних змін сім'ї, скрізь невідповідність характеру і динаміки функціонування інституту сім'ї потребам і цілям розвитку цих суспільств. По-третє, падіння посередницької ролі інституту сім'ї посилює основне протиріччя сучасної епохи – протиріччя між особистістю і суспільством. Це одна з корінних причин розбалансованості світу, що таїть в собі загрозу соціальних катастроф.

*Оскільки сучасне суспільство перебуває у стані трансформації, певні класичні стабілізатори типу середнього класу зменшили свій вплив, а звідси розвиток стану кризи цілісності та соціальної ідентичності, що значно впливає на динаміку цінностей сімейної сфери. Це пов'язано з тим, що сім'я є первинним соціообразуючим інститутом суспільства. Вона забезпечує його просторово-часову безперервність через механізм соціобіологічного і соціокультурного відтворення виду *homo sapiens*, трансляцію і ретрансляцію соціального досвіду і культури майбутнім поколінням. Тим самим, сім'я виступає в якості фундаментального стабілізатора, що утримує соціум в стійкому стані. Будучи сукупним суб'єктом соціальної діяльності, сім'я служить своєрідним аттрактором сучасного соціального розвитку.*

У контексті розглянутої нами проблеми інституційні зміни сім'ї пов'язані, перш за все, з її соціокультурним змістом. Соціокультурний ракурс розгляду такого соціального інституту як сім'я, акцентує увагу на аналізі характеру змін ціннісних орієнтацій, що відносяться до сімейної сфери. Це дозволяє визначити не тільки сімейні та позасімейні ціннісні сучасного суспільства, а й їх функціонування в системному і позасистемному полі метамодерну.

Ключові слова: сім'я, цінність, сімейні цінності, позасімейні цінності, метамодерн, суперсистема, соціокультурне, соціокультурна адаптація.

Вступ. Сім'я є одним з найбільш універсальних і фундаментальних соціальних інститутів. Вчені вивчають сім'ю, аспекти сімейних і позасімейних відносин вже багато років. На жаль, не вдалося виробити єдиний підхід до методології аналізу даних проблем. На мій погляд, системний аналіз в цій області буде найбільш оптимальним, перш за все, в науковій площині соціальної філософії, яка надає простір для абстрактного дослідження та перспективу глобальної оцінки соціальної ситуації.

У сучасних умовах трансформації суспільства питання перетворення інституту сім'ї, що стоїть на фундаменті сімейних і позасімейних ціннісних орієнтацій, неодмінно будуть першостепенними.

Специфіка проблеми полягає не тільки в тому, щоб простежити зміну перерахованих вище ціннісних орієнтацій. З цим сьогодні досить непогано справляється соціологія. Необхідно

продемонструвати розуміння, творчий підхід до трансформації соціокультурного суспільства, показати можливості впливу державної і регіональної політики на депопуляцію і маргіналізацію сім'ї, подолати все зростаючу соціальну дезадаптацію сім'ї. На мій погляд, це є неможливим без врахування впливу на сімейні позасімейні цінності метамодерну як фактору розвитку сучасного суспільства та глоболокального соціокультурного процесу.

Об'єктом даного дослідження є інститут сім'ї.

Предметом – специфіка сімейних і позасімейних ціннісних орієнтацій метамодерну.

Мета роботи полягає в аналізі соціально-філософського контексту сімейних і позасімейних ціннісних орієнтацій, розкритті їх впливу на суспільство метамодерну.

Досягнення цієї мети передбачає реалізацію наступних **завдань**:

- виділити соціально-філософські аспекти інституту сім'ї в сучасному суспільстві;
- уточнити і вдосконалити понятійний апарат дослідження;
- проаналізувати взаємовплив сімейних і позасімейних ціннісних орієнтацій метамодерну;
- вивчити трансформацію сімейних і позасімейних ціннісних орієнтацій метамодерну в сучасному українському суспільстві.

Методи дослідження. Робота спирається на загальнонаукові принципи пізнання суспільних явищ; діалектичний, системний, міждисциплінарний підходи; на методологічні положення і висновки, сформульовані в роботах вчених, що виходять з визнання кризи цінностей сімейного способу життя. На протязі роботи використані такі загальнофілософські методи як індукція, дедукція, метод сходження від конкретного до абстрактного.

Викладення основного матеріалу. Коли суспільство тільки народжувалося, людей пов'язували найбільше родинні узи, відносини сусідства. Індивідам вкрай важливо було відчувати спину один одного як опору у вкрай важкому житті. Тому Ф. Тьоніс називає суспільство, що базується на спорідненості і сусідстві, громадою [12, с. 45]. Проходить час, і населення значно збільшується, на роль основ буття народонаселення висуваються соціальні інститути і соціальні групи як фундамент життя суспільства, основа його розвитку і вдосконалення. Соціальні інститути регулюють життя суспільства, забезпечують відтворення соціальних зв'язків.

Одним з найважливіших соціальних інститутів була і залишається сім'я. На мій погляд, сім'я є одним з найбільш фундаментальних і універсальних соціальних інститутів. Будучи спочатку нестійкою, сім'я, з появою першої приватної власності стає не тільки суперсистемним, але і стабільним соціальним об'єднанням. Етимологічний прообраз сучасного терміну з'являється в Стародавньому Римі. Однак спочатку латинське слово «familia» перекладається як «сукупність належать одній людині рабів» [7, с. 60]. І вже значно пізніше в англійській мові вживається слово «family», яке в сучасній науці розуміється як «група людей, пов'язаних спорідненістю або подібними тісними узами, в якій дорослі беруть на себе відповідальність за турботу і виховання своїх справжніх або прийомних дітей» [7, с. 194].

Більшість сучасних вчених акцент при цьому роблять на поняття спорідненість, маючи на увазі його ключовим. Під спорідненістю мається на увазі «соціальний зв'язок, заснована на кровних шлюбних узах або встановлена в результаті усиновлення або удочеріння» [9, с. 580]. У той же час далеко не завжди враховуються специфічні особливості сім'ї як соціального інституту.

Слід зазначити, що необхідно розглядати сім'ю в двох контекстах, як: 1) соціальний інститут, що характеризується певними соціальними нормами, санкціями, зразками поведінки, правами і обов'язками, що регулюють відносини між подружжям, батьками і дітьми; 2) малу групу, засновану на шлюбі або кровній спорідненості, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою. Але багатогранність «сім'ї» на цьому не закінчується.

Якщо сучасне суспільство в більшості своїй в результаті глобалізації – відкрита соціальна система, то сім'я, на мій погляд, одночасно відкрита і закрита соціальна система. Відкриття кордонів, безумовно, призвело до більш складних сімей, заснованих на цінностях мультикультуралізму. У той же час сім'я, будучи малою соціальною групою, володіє власними, іноді відмінними від суспільства, характеристиками, нормами, соціальними законами, ціннісними

орієнтаціями. Одночасно сьогодні ми можемо спостерігати перехід від стабільного до постійно мінливого, трансформованого суспільства. Трансформація сім'ї носить набагато складніший характер. Перерахую тільки деякі з перетворень: збільшення кількості сімейних пар, котрі офіційно не реєструють свої відносини; збільшення бездітних і одnodітних сімей; збільшення кількості соціально-дезадаптованих і неповних сімей, що спричинило за собою маргіналізацію дітей; докорінна зміна сімейної роліової структури, що виразилося в більшій рівноправності статей; трансформація побуту, що став найважливішою частиною нашого життя, безпосередньо впливає завдяки рекреації на кар'єру і благополуччя і так далі.

Таке різноманіття змушує до дослідження інституту сім'ї як складної системи, що впливає на розвиток всіх складових сучасного суспільства.

Положення ускладнюється тим, що фактично сучасне суспільство є складною глоболокальною суперсистемою, у якій глобальне та локальне існують поруч, тому й йдеться саме про суспільство метамодерну, що прагне до об'єднання протиріч модерну і постмодерну.

Не вдаючись в деталі виникнення терміну «метамодерн», зазначу, що соціально-філософське сутнісне розуміння даного явища виникає тільки в XXI столітті. Як мені видається, знаковою є стаття «Метамодернізм: короткий вступ» (Metamodernism: a Brief Introduction, 2015) Люка Тернера [13], який зауважує, що метамодерн відроджує загальні класичні концепції і універсальні істини, при цьому не повертаючись до «наївних ідеологічних позицій модернізму, перебуваючи в стані коливання між аспектами культур модернізму і постмодернізму» [13]. Метамодерн поєднує в собі освічену наївність, прагматичний ідеалізм і помірний фанатизм, коливаючись при цьому «між іронією і щирістю, конструкцією і деконструкцією, апатією і потягом» [13].

А ще раніше у 2013 році на сайті «дослідження метамодернізму», новозеландсько-австралійський музикант, композитор, письменник, поет і історик Гарі Форрестер (Gary Forrester) визначив наступні стісні характеристики метамодернізму:

1. Метамодернізм – це спосіб життя, а також спосіб мислення і почуттів, спосіб індивідуального і колективного буття і становлення.

2. Метамодернізм безсоромно повертається до модерністського пошуку сенсу, спільних зв'язків і цінностей, але через призму пізнання, перспективи, різноманітності, скептицизму постмодернізму.

3. Метамодернізм заснований на невинності, на благословеннях і мудрості кожної нової дитини, народженої в нас. Невинність – ось як починається життя в цьому світі.

4. У метамодернізмі немає догми, він не пов'язаний ні з якою конкретною релігійною вірою, національним кордонів або іншими штучними перешкодами між людьми. Він намагається визначити «найвищий загальний фактор» з різноманітності духовних виразів у часі та через штучні межі.

5. Метамодернізм передбачає відкритість до вразливості та випадкових помилок як очевидних ризиків у пошуках цінностей. Без ризиків немає можливості для зростання.

6. Метамодернізм передбачає пошук радості та плекання радості, коли вона знаходиться.

7. Метафора метамодернізму, яка визнає і поважає цінності і перспективи модернізму і постмодернізму, – це корабель, який ремонтують і оновлюють під час плавання, або палац, який постійно модернізується і робиться більш красивим і міцним.

8. Стати всім. Сама подорож так само важлива, як і будь-яке уявне місце призначення. І уявний пункт призначення незмінно «додому».

9. Метамодернізм заснований на передумові, що нас – всіх нас – об'єднує набагато більше, ніж розділяє. «Ми» не обмежується будь-якою статевою, релігійною чи етнічною приналежністю, здібностями чи віком. «Сама Земля і все, що вона містить, і все, що вона коли-небудь містила, і вся таємниця, яка завжди огортала її, – це «ми»».

10. Метамодернізм заснований на простому і дитячому довірі: усвідомленні, що існують такі речі, як істина і цінність, і що наше «я» може прокинутися до них.

11. Метамодернізм – це поточна ітерація вічного пошуку існування та прояву любові у всіх її формах [8].

У 2017 році вийшла колективна монографія «Метамодернізм: історичність, афект і глибина після постмодернізму» під редакцією Р. ван ден Аккера, Елісон Гіббонс і Т. Вермелена [10]. Структура збірника статей складається з трьох розділів: «Історичність. Афект. Глибина» і відображає висловлювання Джеймсона про постмодернізм, який характеризувався ним ослабленням історичності, згасанням афекту і відсутністю глибини.

Не вдаючись в детальний аналіз цих цікавих специфікацій модерну, що не являється ціллю тієї наукової роботи, зазначу, що для мене метамодерн – це глоболокальний соціокультурний процес, що характеризується коливаннями між двома протилежностями (модерн і постмодерн) і відображає всю багатовекторну складність сучасного мультикультурного суспільства.

Мною навмисне не згадано, що ми маємо справу з соціальною системою. Розвиток ситуації в світі показує, що такі складні взаємодії, з якими ми стикаємося сьогодні, необхідно аналізувати, враховуючи соціокультурні складові. Ще П. Сорокін відзначав існування «соціокультурних систем» і «суперсистем культур» [11]. Як мені здається, настала пора говорити про соціокультурні суперсистеми як основу розвитку сучасного суспільства.

Ряд вчених використовують навіть терміни «суперсистема», «соціокультурна суперсистема», застосовуючи їх до вчення Питирима Олександровича Сорокіна про соціальну і культурну динаміку. На жаль, це не зовсім вірно. Так, суперсистема – це «по П. Сорокіну – соціокультурна система найвищого рівня, сфера дії якої поширюється на багато суспільств» [11, с. 351]. Але в своїй монографії П. Сорокін такого визначення не дає, а умоглядна трактування авторського колективу вимагає пояснень їх точки зору. Одночасно з вищенаведеним твердженням в сучасному науковому знанні вважається, що існує «більш широка культурна єдність, позначена П. Сорокіним як *соціокультурні суперсистеми*, які розрізняються залежно від характеру своїх основних цінностей» [1, с. 33]. Змушена повторитися, що тут також дається умоглядне трактування, що не підтверджується першоджерелом.

У сучасній науці поняття «суперсистема» аналізується в контексті об'єднання «безлічі подібних систем зі схожими характеристиками» [6]. При цьому елементи суперсистеми можуть бути взаємозамінні, мати різні зв'язки один з одним, визначати термін життя суперсистеми. А «суперсистема може виступати в ролі середовища для системи» [6].

У той же час соціокультурне розуміється мною як «особлива тотальна і органічна взаємодія, а часто і нерозчленована єдність «соціального» і «культурного», яке виражається в всеосяжності «соціального» «культурним» «просякнутості» і «вбудованості» «культурного» в «соціальне», яке категоріально розкривається в соціокультурній реальності в ступені гармонійності, взаємини «культурного» і «соціального», протиріччя між ними і є єдністю соціально-уреченого і ідеального (штучної, артефактованої культури), а визначення в показниках взаємодії між ними джерелом змін, а значить більш важливою ознакою культурного потенціалу суспільства, якісним його (суспільства) визначенням» [2, с. 38]. Для дослідників методологічно важливо бачити, що в соціокультурному проявляється взаємодія між індивідами і групами, яке передбачає пропорційність і єдність норм, цінностей та інших інтерналізованих ними певних соціальних структур, в яких ці норми і цінності проявляються.

Тому я розумію соціокультурну суперсистему як соціокультурне середовище із багатоконпонентною функціональною базою, яка ґрунтується на нерозчленованій єдності соціального і культурного та постійної взаємодії культурного і соціального як необхідних елементів соціалізації особистості.

І сім'я якраз є однією з таких соціокультурних систем. Мені здається справедливо буде аналізувати сім'ю, маючи на увазі, що вона є соціальною культурною суперсистемою, що займає унікальну позицію між індивідумом і суспільством, що характеризується сукупністю цінностей, ціннісних орієнтацій, норм, санкцій, соціальних законів і зразків поведінки, що регламентують відносини між подружжям, батьками і дітьми, другими родичами, і виконує в найбільшій функції соціалізації.

Соціалізація найбільш активно зазвичай відбувається саме в сім'ї. Причому, на мою думку, якщо сім'я носить позитивний характер для суспільства: вважає основоположними загальнолюдські цінності; націлена на ідеї краси, добра; прагне орієнтувати на категоричний імператив

І. Канта в своїй поведінці і ставленні до дійсності; – то її вплив на особистість не обмежується первісної соціалізацією, а високоактивно здійснюється протягом усього життя людини. І значення культури тут буде визначальним. Культурні групи та сім'ї пристосовуються до середовища в умовах конкуренції. Щоб зайняти більше високе місце в соціальній ієрархічній драбині дитині необхідно вивчити і зрозуміти якомога більше засобів культури, понять механізми соціальної культурної адаптації. І сім'я буде тут першим помічником. Це тим більш значуще у сучасній соціокультурній ситуації метамодерну, коли сімейні та позасімейні цінності трансформуються, а, частково, і флюктууються. Тому соціокультурна адаптація саме в метамодерні є особливо значущою.

Позитивність соціокультурної адаптації знаходиться в прямій залежності від аналізу впливу сімейних і позасімейних цінних орієнтацій на соціокультурні проблеми сім'ї. Виділення сімейних і позасімейних цінних орієнтацій зроблено мною на підставі розуміння ролі суспільства, соціальних груп та інших соціальних інститутів в житті сім'ї.

Життя сім'ї залежить від освіти, економіки, політики, релігії, впливу виробничих відносин, кількості дітей і ще багатьох-багатьох інших особливостей. Тому в сучасному суспільстві первісне значення має ціннісна орієнтація сім'ї. Ціннісна проблематика займає одне з головних місць в різних дослідженнях. Моя увага спрямована на соціально-філософський контекст сімейних і позасімейних цінних орієнтацій, так як тільки в рамках соціальної філософії можливе отримання цілісного погляду на цю проблему.

Численні факти і дані наукових досліджень свідчать про те, що в даний час значення сім'ї, як на інституційному, так і на груповому, особистісному рівнях неухильно знижується. Сім'я як соціальний інститут перестає виконувати свої основні функції, які перехоплюються іншими соціальними інститутами.

Відбувається руйнування колишньої системи ціннісно-нормативної регуляції соціальної поведінки, відмирають ті найважливіші екзистенційні цінності, які протягом тисячоліть забезпечували стійке самозбереження і ефективне функціонування суспільства. На особистісному рівні ціннісна криза сім'ї як соціального інституту знаходить своє вираження в зміні структури ціннісних орієнтацій особистості, зростають її позасімейні орієнтації на шкоду сімейним, при цьому протидія між сімейними та позасімейними ціннісними орієнтаціями в сучасному суспільстві тільки наростає.

У зв'язку з цим необхідно розширення глибоких досліджень сімейних і позасімейних цінностей, а також вдосконалення вже існуючих. Вивчення ціннісних орієнтацій сім'ї, в контексті сучасного українського соціуму, де відбувається постійна трансформація, набуває особливої актуальності, оскільки сприяє кращому розумінню механізмів формування системи ціннісних орієнтацій суспільства в цілому.

При аналізі цінності як соціально-філософського терміну мені видається важливим виділення її духовної складової. Тому найбільш доцільніше можна назвати визначення цінності як духовного «формування, існуючого через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною і джерела смислоутворюючої основи людського діяння» [5, с. 651]. Причому абсолюту «цінність» задають як одну з можливих граничних рамок соціальної активності особистості. Для мене ближче значущий підхід розуміння цінності, представлений в роботах Ф. Адлера, М. Вебера, Ф. Знанецкого, Ч. Морріса, У. Томаса та інших, відповідно до якого цінність розглядається як відношення значущості об'єктів соціального і природного світу для суб'єкта соціальної практики (індивіда, колективу, суспільства). В цілому слід зазначити, що трактування цінності з позиції критерію значущості представляється мені найбільш обґрунтованою, оскільки в даному контексті найбільш чітко проявляється залежність цінності від властивостей як суб'єкта, так і об'єкта. Беручи до уваги вищезазначене, цінності можна розуміти як предмети і явища навколишнього світу (або їх властивості), що володіють значимістю при здійсненні практичної діяльності суб'єкта, задоволенні його потреб і реалізації його інтересів, а також для його соціального самоствердження.

Вибір соціально значущих об'єктів, які в результаті оцінки їх важливості отримують для суб'єкта статус цінності, здійснюється за допомогою орієнтації. Отже, ціннісна орієнтація – це соціальні цінності, які особистість поділяє, це соціальні цінності, що виступають в якості цілей життя і основних засобів їх досягнення, що є найважливішим фактором, регулює, детермінує мотивацію особистості та її поведінку. Зважаючи на численність соціальних статусів і соціальних ролей у особистості виділяються різні ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації є продуктом соціалізації індивідів і формуються зазвичай в перші роки життя (приблизно до шістнадцяти років). Тому значення первинної соціалізації важко переоцінити.

У ситуації морального вибору ціннісні орієнтації будуть фундаментальними критеріями прийняття особистістю життєво важливих рішень. Ціннісні орієнтації являють собою досить стабільні, але, в той же час, схильні до змін, освіти. Отже, для будь-якого соціуму характерний процес трансформації ціннісних орієнтацій. Основним джерелом цих змін при переході від традиційного до сучасного трансформується суспільству став науково-технічний прогрес в кінці ХХ століття, що дозволив зробити ривок в постіндустріальне майбутнє. Зміна технологічних способів виробництва, послідовно відбувається в ході суспільного розвитку, характеризується глибокими та якісними трансформаціями не тільки в економічній, але і в соціальній структурі суспільства, і, відповідно, в структурі його ціннісних орієнтацій.

Треба звернути особливу увагу на трансформацію сімейних та позасімейних цінностей в сучасному українському суспільстві, коли за часи російської агресії ми спостерігаємо значні зміцнення відносин як між членами сім'ї, так і між сім'єю та державою. Саме у сучасності, коли «соціокультурними складовими російської агресії є не тільки війна, терор, вбивства» [3, с. 30], а й прагнення знищити український народ та демократичне суспільство, яке українці створюють, особливо важливим є метамодерне розуміння всесвіту. Українське суспільство, розвиваючись у всесвіті, демонструє у сьогоденні вміння успішної соціокультурної адаптації, завдяки розвиненим сімейним та позасімейним цінностям.

Висновки. Вивчаючи співвідношення сімейних і позасімейних ціннісних орієнтацій в сучасному суспільстві метамодерну, ми з'ясували, що, незважаючи на те, що сім'я залишається важливою соціальною цінністю, її роль в суспільстві метамодерну істотно трансформується і більшість народонаселення все більше повертає гармонійний баланс сімейних і позасімейних цінностей. Головною причиною даного факту є складні соціокультурні суперсистеми, що дозволяють розширювати можливості соціалізації та соціокультурної адаптації. Саме успішна трансформація сімейних та позасімейних цінностей у сучасному українському суспільстві дозволяє українському народу з успіхом протистояти російській агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болотова В. О. Соціологія культури : конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія». Харків : НТУ«ХП», 2017. 104 с.
2. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.
3. Борінштейн Є. Р. Соціокультурні складові російської агресії. У пошуку нових сенсів полікультурного світу. *Повоєнний діалог культур* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 лютого) / упоряд. В.П.Дячук. Київ : НАКККиМ, 2023. С. 29–31.
4. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / за ред. Є. О. Хари-тонова. Одеса : Фенікс, 2019. 296 с.
5. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрущенка. Харків : «Корвін», 2002. 672 с.
6. Що таке Suprasystem? Найбільш актуальні функції... URL: <http://www.ua.thpanorama.com/articles/cultura...suprasistema...> (дата звернення: 14.04.2023).
7. Jary David, JaryJulia. Dictionary of Sociology. Harper Collins Publishers, 1991–1995. In 2 volumes. V.2. 528 p.
8. Forrester G. Exploring metamodernism. URL: <http://www.metamodernism.wordpress.com...> (дата звернення: 14.04.2023).
9. Macionis John. Sociology. 14th edition, Pearson Prentice Hall, 2012. 716 p.

10. Robin van den Akker, Alison Gibbons, and Timotheus Vermeulen (review). Rowman & Littlefield International, 2017. 245 p.
11. Sorokin P. Social and cultural dynamics: a study of change in major systems of art, truth, ethics, law and social relationships. London : Owen, 1959. 750 p.
12. Tönnies F. Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der Reinen Soziologie (Classic Reprint) (German Edition) Paperback. August 24, 2018. 270 p.
13. Turner, L. (2015) Metamodernism: A Brief Introduction. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction/> (дата звернення: 14.04.2023).

REFERENCES

1. Bolotova V.O. (2017). Sotsiologhiia kultury: konspekt lektsii dlia studentiv spetsialnosti 054 «Sotsiologhiia». [Sociology of culture: lecture notes for students of specialty 054 "Sociology"]. Kharkiv: NTU«KhPI». 104 s. [in Ukrainian].
2. Borinshtein Ye. R. (2006). Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva. [Features of sociocultural transformation of modern Ukrainian society]. Odesa: Astroprynt. 400 s. [in Ukrainian].
3. Borinshtein Ye. R. (2023) Sotsiokulturni skladovi rosiiskoi ahresii. U poshuku novykh sensiv polikulturnoho svitu. [Sociocultural components of Russian aggression. In search of new meanings of the multicultural world.]. Povoiennyi dialoh kultur: materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 2–3 liutoho) / uporiad. V.P.Diachuk. Kyiv: NAKKKiM. S. 29–31. [in Ukrainian].
4. Osnovy rymaskoho pryvatnoho prava: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Fundamentals of Roman private law: an educational and methodological guide]. (2019). / za red. Ye. O. Kharytonova. Odesa: Fenik. 296 s. [in Ukrainian].
5. Filosofskyi slovnyk sotsialnykh terminiv. [Philosophical Dictionary of social terms]. (2002) / pidzah. red. V.P.Andrushchenka. Kharkiv: «Korvin». 672 s. [in Ukrainian].
6. Shcho take Suprasystem? Naibilsh aktualni funktsii... [What is a Supersystem? The most relevant functions...]. (2023). URL: <http://www.ua.thpanorama.com/articles/cultura...suprasistema...> (data zvernennia: 14.04.2023). [in Ukrainian].
7. Jary David, Jary Julia. Dictionary of Sociology. Harper Collins Publishers, 1991–1995. In 2 volumes. V.2. 528 p.
8. Forrester G. Exploring metamodernism. URL: <http://www.metamodernism.wordpress.com...> (date of application: 14.04.2023).
9. Macionis John. Sociology. 14th edition, Pearson Prentice Hall, 2012. 716p.
10. Robin van den Akker, Alison Gibbons, and Timotheus Vermeulen (review). Rowman & Littlefield International, 2017. 245 p.
11. Sorokin P. Social and cultural dynamics: a study of change in major systems of art, truth, ethics, law and social relationships. London: Owen, 1959. 750 p.
12. Tönnies F. Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der Reinen Soziologie (Classic Reprint) (German Edition) Paperback. August 24, 2018. 270 p.
13. Turner, L. (2015) Metamodernism: A Brief Introduction. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction/> (date of application: 14.04.2023).

Solovyova Irina Ivanivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Odessa National Maritime University
34, Mechnikova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0008-1926-4758

FAMILY AND NON-FAMILY VALUES OF METAMODERN

In modern conditions, the issues of institutional changes in the family, contradictions caused by their nature and negative orientation, become particularly relevant. This poses complex challenges not only to sociocultural practice, but also to modern scientific knowledge.

The global nature of family changes and their impact on sociocultural, sociopsychological, socioeconomic and other processes in society is connected, firstly, with the fact that the inefficient performance by the social institution of the family of its specific functions for the birth and socialization of children has become widespread in modern and postmodern societies, and hence the desire to transform society into a state of metamodern in search of a way out of the crisis situation. Secondly, when distinguishing specific forms of institutional changes in the family, there is a discrepancy between the nature and dynamics of the functioning of the family institution and the needs and development goals of these societies. Third, the decline in the intermediary role of the family institution reinforces the main contradiction of the modern era – the contradiction between the individual and society. This is one of the root causes of the world's imbalance, which is fraught with the threat of social disasters.

Since modern society is in a state of transformation, some classical stabilizers of the middle class type have reduced their influence, and hence the development of a state of crisis of integrity and social identity, which significantly affects the dynamics of family values. This is due to the fact that the family is the primary socio-forming institution of society. It ensures its spatial and temporal continuity through the mechanism of sociobiological and sociocultural reproduction of the species homo sapiens, translation and retransmission of social experience and culture to future generations. Thus, the family acts as a fundamental stabilizer that keeps society in a stable state. Being an aggregate subject of social activity, the family serves as a kind of attractor of modern social development.

In the context of the problem we are considering, institutional changes in the family are primarily related to its socio-cultural content. The sociocultural perspective of considering such a social institution as the family focuses on analyzing the nature of changes in value orientations related to the family sphere. This makes it possible to determine not only the family and non-family values of modern society, but also their functioning in the systemic and non-systemic field of metamodern.

Key words: family, value, family values, extra-family values, metamodern, supersystem, sociocultural, sociocultural adaptation.

УДК 004+316.324.8:141.7+130.2
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.9>

Щубелка Наталія Володимирівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського державного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5388-2244

Симоненко Сергій Петрович

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського державного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-4864-8418

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЕТАПІ ПЕРЕХОДУ ДО СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

Актуальність теми. Інформаційне суспільство утворюючи нові соціально-культурні феномени формує інформаційний спосіб життя. Історичний перебіг подій засвідчив, що ряд нових соціально-культурних утворень має суперечливу природу. Нарівні з очевидними здобутками, інформаційний соціум отримав проблеми, які можуть стати справжніми викликами для сучасної культури. Аналіз соціокультурних трансформацій, що виникли в процесі становлення інформаційного суспільства входить до кола актуальних напрямків філософських досліджень. Мета статті: аналіз соціокультурних проблем, що сформувалися в інформаційному суспільстві під впливом розвитку інформаційних технологій та збільшенням ролі знання в різних сферах життєдіяльності людини. Методи дослідження: використано системний підхід, загальнонаукові методи (дедукції, індукції, аналізу, синтезу), гіпотетико-дедуктивний метод. Результати дослідження: Дослідження соціальної динаміки вказують, що головні виклики які отримуватиме людська спільнота в епоху інформаційного суспільства будуть пов'язані, перш за все, із розвитком інформаційних технологій та збільшення ролі знання в різних сферах життєдіяльності людини. Обґрунтовано, що в умовах інформаційного суспільства, знання є рушійною силою соціально-культурних трансформацій. Знання стало елементом процесу виробництва та джерелом вартості, доповнює ринки природних ресурсів, праці та капіталу. Це спричиняє зміни в економічній системі та викликає перетворення елементів соціальної структури. Обґрунтовано, що нові соціокультурні феномени мають суперечливий характер. Новий тип соціальності завдяки сучасним інформаційним технологіям, створив прогресивні форми комунікації, проте, не звільнився від соціальних антагонізмів, не вирішив численні соціальні проблеми особистості. Тенденції розвитку інформаційного суспільства на етапі переходу до суспільства знань свідчать про значні ризики для суспільства і особистості. Гносеологічні, етичні, аксіологічні проблеми набувають нового звучання. Нівелювання ідей гуманізму може сприяти розвитку кризової ситуації в культурі.

Ключові слова: інформаційне суспільство, суспільство знань інформаційні технології, знання, соціально-культурні трансформації, соціокультурні феномени, соціокультурні проблеми.

Вступ. Перехід людства в стадію інформаційного суспільства починається з другої половини ХХ століття. Саме в цей історичний період в надрах індустріального суспільства визрівають тенденції, що свідчать про становлення нового типу соціуму. Маркерами нового етапу історичного розвитку стало розширення системи інфокомунікацій, створення глобального інформаційного простору та збільшення ролі інформації та знань у житті людської спільноти. Оптимістична позиція ідеологів інформаційного суспільства стосовно можливостей нового

соціуму базувалася на ідеї, що широка комп'ютеризація, розвиток інформаційних технологій, зростання знанневої складової в соціокультурних процесах відкриє перед людством нові горизонти. Інноваційний тип розвитку забезпечить прогресивні зміни в економічній, політичній та соціальній сферах суспільного життя. Проте, у другій половині ХХ століття почали з'являтися факти, які суперечили оптимістичним постулатам ідеології інформаційного суспільства.

Мета та завдання. Метою даної статті є аналіз соціокультурних проблем, що сформувалися в інформаційному суспільстві під впливом розвитку інформаційних технологій та збільшення ролі знання в різних сфер життєдіяльності людини. Основними завданнями є: розкриття особливостей інформаційного способу життя; визначення місця і ролі інформаційних технологій у розвитку соціуму; дослідження впливу знання на функціонування різних сфер життєдіяльності людини; визначення основних соціокультурних проблем інформаційного суспільства на етапі переходу до суспільства знань.

Методи дослідження. В процесі дослідження використано системний підхід, загальнонаукові методи (дедукції, індукції, аналізу, синтезу), гіпотетико-дедуктивний метод.

Результати. Введення в наукову теорію терміну «інформаційне суспільство» традиційно пов'язують з дослідженнями японських вчених Ю. Хаяші та Й. Масуди. Перші прояви інформаційного суспільства, що з'явилися в країнах Західного світу, були описані засновником Інституту інформаційного суспільства в Токіо, професором И. Масудой в роботах «Комп'ютопія» (1966 р.) та «Інформаційне суспільство як постіндустріальне» (1981 р.). В 1966 р. американський політолог Р. Лейн, розкриваючи вплив наукового знання на сферу політики та управління, використав термін «суспільство знання». В 70-х рр. ХХ століття в науковій літературі з'являється поняття «когнітивний капіталізм», що свідчило про розвиток економіки знання. Основна ідея когнітивного капіталізму полягає в тому, що економічний розвиток залежить від здатності економічної системи ефективно використовувати когнітивні ресурси. Це актуалізувало розвиток та поширення знань, безперервне навчання, інновації. Зростання ролі інтелектуальної складової економічного розвитку сприяло появі теорій людського, інтелектуального капіталу (Т. Шульц, Гері Беккер, Е. Денісон, Р. Солоу, Дж. Кендрік М. Блауга та ін.) концепцій соціального та культурного капіталу (Бурдьє П., Коулман Дж.).

Термін «суспільство знань» отримує широкого поширення в науковій літературі у 90-х роках ХХ ст. Більшість дослідників при аналізі суспільних процесів стали акцентувати увагу, не на ролі інформації, а саме на значенні знань. Дослідження Р. Райха («Праця націй», 1991 р.), П. Друкера («Посткапіталістичне суспільство», 1993 р.), Н. Штера («Знання, праця, власність», 1994 р.) та ін. розвивають теоретичні засади концепції суспільства знання, відокремивши її від теорій постіндустріального та інформаційного суспільства.

Ідеологія суспільства знань має гуманістичний контекст. Розробники суспільства знань відходять від технологічного підходу в трактуванні закономірностей розвитку суспільства та ставлять акценти не на досягненнях уніфікованих інформаційних технологій, а на питаннях доступності знань (в контексті спільного використання знання) та розвитку особистісного потенціалу людини. Суспільство знань декларує створення умов для електронно-цифрової рівності та спільного використання знання, яке розуміється як головний гуманістичний ресурс соціуму. Пошук рівноваги між такими загальнолюдськими цінностями, як рівність, справедливість, свобода, відповідальність є одним із актуальних завдань для ідеологів суспільства знання.

Загалом концепції інформаційного суспільства еволюціонують від ідей постіндустріалізму, що акцентовані на дослідженнях економічного підґрунтя нового суспільства, до аналізу технологічних і соціальних площин інформаційного суспільства та розробки теорії суспільства знань. Концепція «суспільства знання» формувалася и отримала подальшого розвитку як своєрідний стратегічний план розвитку інформаційного суспільства. Загалом ідеологія інформаційного суспільства зіграла евристичну роль в історії ХХ століття та вплинула на формування образу майбутньої культури.

Оптимістична позиція ідеологів стосовно можливостей інформаційного суспільства базувалася на ідеї, що широка комп'ютеризація, розвиток інформаційних технологій відкриє перед людством нові горизонти. В 70-80-х рр. Й. Масуда, в роботах «Комп'ютопія» та «Інформаційне суспільство як постіндустріальне» окреслив контури інформаційного суспільства та зазначив, що визначальною тенденцією розвитку інформаційного суспільства є зростання ролі інформаційних технологій в житті соціуму. Активне впровадження інформаційних технологій у соціальну сферу радикально змінюють суспільство, виводячи його на якісно новий рівень зростання. Домінантою розвитку інформаційного суспільства стає інтелектуалізм, що пронизує всі сфери функціонування суспільства та забезпечує інтенсивне розгортання інформаційної цивілізації. Це сприяє непинному зростанню ролі освіти. Так Й. Масуда розкриваючи особливості функціонування соціуму пише: «...виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства» [2, с. 29]. Й. Масуда стверджував, що в умовах інформаційного суспільства змінюється сутність особистості. Зокрема, формується новий тип людини: «Homo sapiens» поступається місцем «Homo intelligens», для якої інтелектуальна діяльність стає основним типом діяльності [3]. «Homo intelligens» побудує нову цивілізацію, що буде принципово відрізнятиметься від цивілізації яку створив «Homo sapiens». Мета «Homo intelligens» побудувати нове суспільство, де відкритий глобальний інформаційний простір забезпечує відкрите співробітництво та породжує інформаційну рівність, вільну трансляцію системи цінностей і мотивів діяльності.

Д. Белл, З. Бжезінський, О. Тоффлер, та ін. стверджували, що сучасне людство оволодівши новими інформаційними технологіями надасть «друге дихання» економічній системі, розбудує безконфліктне суспільство. Інформаційне суспільство створює умови для розвитку ринку інформації й знань, який доповнює ринки природних ресурсів, праці та капіталу. Перетворення теоретичного знання на рушійну силу суспільного прогресу, дозволило Д. Беллу зробити висновок про економічне зростання та формування нової соціальної системи, вільної від соціальних антагонізмів. Нового звучання набудуть соціальні, етичні й політичні концепти, що позитивно вплине на соціальний розвиток, та зменшить ризики розвитку соціальних криз. Це стане новим етапом історичного розвитку людства, ствердженням в культурі ідей гуманізму і прогресу.

Інформаційне суспільство породжуючи нові соціокультурні феномени формує інформаційний спосіб життя. Історичний перебіг подій засвідчив, що ряд нових соціально-культурних феноменів, мають суперечливу природу та можуть стати справжніми викликами для сучасного людства. Аналіз загрозливих тенденцій, що намітилися в процесі розвитку інформаційного суспільства було зроблено ще у 1960-70-х роках, у працях Н. Штера, П. Друкера, М. Кастельса [6; 7; 1] та ін. Дослідження соціальної динаміки свідчать, що головні виклики які отримуватиме людство в епоху інформаційного суспільства пов'язані, перш за все, із розвитком інформаційних технологій та збільшенням ролі знання в різних сфер життєдіяльності людини.

Знання як елемент процесу виробництва та джерело вартості спричиняє активні зміни в економічній системі. Цей процес породжує соціальні трансформації, що торкаються усіх сфер соціального життя. П. Друкер – американський економіст, аналізуючи особливості соціальної динаміки зазначав, що інноваційний тип розвитку суспільства зумовлює процес швидкого устарівання знань і умінь [7]. В умовах інноваційного типу розвитку об'єми та темпи впровадження в соціально-економічну сферу технічних і технологічних інновацій зростають в рази. Для забезпечення поширення технічних та технологічних нововведень необхідне пропорційне зростання обсягу знань. За таких умов, злободенною проблемою для людини стає потреба постійного оновлення знань та навичок. П. Друкер говорить, що у разі нестачі кваліфікованих працівників у деяких галузях, особливо у науці та технологіях, може відбутися уповільнення інновацій, що буде суттєвою перешкодою розвитку економіки та суспільства загалом. Рівень володіння знаннями та практичні навичками стають основними факторами, що забезпечують ефективність соціально-економічної діяльності людини. Особа, яка хоче залишатися конкурентоспроможною повинна, практично безперервно, навчатися і прагнути до саморозвитку.

Необхідність підтримувати необхідний рівень знань та навичок може стати аксіомою життя для багатьох людей.

На вирішення проблеми швидкого устарівання знань, суспільство повинне залучити значні ресурси, а людина має докласти особистих зусиль. ЮНЕСКО у 2005 році підготувала Всесвітню доповідь «На шляху до суспільства знання», в якій наголошувалось, що зменшення негативних наслідків, що породжує інноваційний тип розвитку інформаційного суспільства залежить від ефективності функціонування системи освіти. Освіта покликана забезпечити процес масового виробництва знань, систематизованої інформації та оволодіння технологіями. Актуальною є освіта що формує і розвиває у людини здатність до безперервної самоосвіти, вміння генерувати ідеї, розвивати знання. «Суспільство знань – це суспільство, джерелом розвитку якого є власна багатоманітність та власні здібності... Знання перетворилося на предмет колосальних економічних, політичних і культурних інтересів настільки, що може служити для визначення якісного стану суспільства, контури якого лише починають перед нами вимальовуватися» [8, с.19].

В умовах динамічного інформаційного потоку та глобального інформаційно-комунікаційного простору люди можуть зіткнутися із проблемою якості інформації. Н. Штер – ізраїльський соціолог вважає, що інформаційне суспільство отримує виклик – під загрозою якості інформації та знань [6]. Динамічний інформаційний потік, що невпинно насичує культурний простір створює можливості для поширення інформації низької якості. В свою чергу, сумнівна якість інформації та інформаційне перевантаження, не сприяє формуванню у людській свідомості структурно-функціональних зв'язків між різнорідними елементами знань, розумінню закономірностей функціонування систем та осягненню суті речей. Відсутність системних знань негативно впливає на якість освіти і може завадити формуванню та розвитку у людини критичного мислення. Втративши навички критичного мислення, особа буде не здатною ставити запитання та приймати рішення на основі своїх власних знань та досвіду. Отже, збільшення обсягу інформації не гарантує приросту знань, але створює виключно сприятливі умови для виникнення у людини стресу та можливих маніпуляцій з її свідомістю.

Загострює ситуацію, той факт, що реальністю стали програми штучного інтелекту, що здатні здійснювати чисельні інтелектуальні процедури. Сьогодні в інформаційному просторі зростає частка «"інтелектуального" продукту створеного штучним інтелектом». Системи, в основі яких сучасні інформаційні технології, дозволяють комп'ютерам виконувати завдання, які традиційно виконувала людина, використовуючи свій інтелектуальний потенціал: розуміння мови, розпізнавання зображень, планування, прийняття рішень та ін. Зменшення значення таких суто людських навичок, як комунікація, творчість та інтелектуальна активність підриває постулати культуротворення та культурозбереження.

У звіті Всесвітнього економічного форуму (WEF) 2023 р. зазначається, що штучний інтелект може привести до «значних порушень ринку праці». Згідно з дослідженнями, протягом наступних п'яти років більшість технологій позитивно впливатимуть на суспільство, оскільки технології управління, аналітика даних та кібербезпека стануть сферами де фіксуватиметься зростання кількості робочих місць. Проте, штучний інтелект буде витіснити та автоматизувати безліч соціальних ролей, що включають розмови, спілкування та координацію.

Особливий вплив на соціум матимуть додатки зі штучним інтелектом, на зразок ChatGPT. Розробник штучного інтелекту Д. Хінтон заявив, що новітня технологія може становити «більш нагальну» загрозу для людства, ніж зміна клімату. «Я не хочу знецінювати зміну клімату. І тим більш я не хочу говорити: "Ви не повинні турбуватися про зміну клімату". Це, безумовно, теж величезний ризик. Проте, на мою думку, штучний інтелект може виявитися більш нагальною проблемою», – говорить Хінтон. Він висловив занепокоєння щодо можливої загрози з боку штучного інтелекту, у випадку, якщо машини стануть спроможними досягнути більшого рівня інтелекту, ніж люди. Водночас співзасновник Microsoft Білл Гейтс сказав, що тимчасове зупинення розвитку штучного інтелекту не «розв'яже проблему». Розуміючи ризики, що пов'язані із штучним інтелектом, людство ще не має алгоритму дій стосовно збереження контролю над

ним. Штучний інтелект може стати надто потужним і надто складним для розуміння людьми. Це може привести до залежності від технологій та втрати контролю над ними [9]. Активне використання програм штучного інтелекту може сприяти розвитку кризової ситуації в культурі. Враховуючи основні тенденції суспільного розвитку актуальними навиками людини стають критичне та аналітичне мислення. Сформоване у людини критичне та аналітичне мислення може бути перешкодою для можливих негативних наслідків інформаційного впливу.

Суспільство знань спрямоване на збільшення кількості та обсягів інформації, яку потрібно зберігати та обробляти. Це може призвести до проблем з безпекою даних, а також до проблем з їх обробкою та інтерпретацією. Ефективне управління інформаційними потоками стало актуальним завданням, яке повинні вирішувати як люди, так і організації. Управління інформацією включає процес збирання, зберігання, обробки, використання, поширення та знищення інформації. У процесі управління інформацією існують різні загрози, які можуть вплинути на якість, конфіденційність, цілісність та доступність інформації. Методи управління інформацією дозволяють свідомо фільтрувати, вносити в інформацію ті чи інші акценти або викривлення та здійснювати прихований вплив на свідомість людини.

Виділенню проблеми інформаційної безпеки особистості в окрему проблему, сприяло формування системи глобального цифровізованого простору, що відкривало нові можливості для несанкціонованого втручання в приватне життя людини. В умовах широкого використання інформаційних технологій, особисті дані стають все більш уразливими, і захист їх стає дедалі важливішим. Інформаційна безпека особистості, як комплексне поняття, включає в себе захист особистої інформації, створення сприятливих умов для отримання достовірної інформації, унеможливлення інформаційного впливу здатного негативно позначитися на психічному та фізичному стані людини.

Поява соціальних мереж та онлайн-медіа створили виключні умови та можливості для поширення неправдивої інформації та маніпулювання свідомістю людей. Для сучасного суспільства характерне глибоке проникнення інформаційних технологій в механізми масових соціальних комунікацій, що мають вплив на свідомість особистості та образу життя. Зі зростанням обсягів інформації, яка доступна в Інтернеті, все більше людей стають жертвами дезінформації, що може призвести до помилкових висновків, та негативно вплинути на ухвалення суспільно значущих рішень. На тенденції до посилення контролю за інформацією та знаннями з боку корпорацій чи держави, звертає увагу Н. Штер. Контроль за інформацією і знаннями, з будь-якого боку, може призвести до обмеження свободи слова та доступу до інформації, а також сприяти виникненню нових форм цензури та масштабних маніпуляцій.

Процес інформатизації робить інформаційну безпеку важливим елементом національної безпеки. Створення інформаційних потоків, контроль над інформаційно-комунікативними засобами, що мають виключний вплив за формування стереотипів та правил поведінки є загрозою для національної безпеки будь якої країни. Сучасна держава повинна забезпечити кожному суб'єкту інформаційних відносин право на отримання повної та достовірної інформації, гарантувати конфіденційність, не втручання в приватне життя людини, не допускати будь-яких спроб інформаційного впливу.

Коли знання стає ключовим фактором функціонування та розвитку суспільства актуалізується ще одна проблема – доступ до знань. Н. Штер [6], П. Друкер [7] наголошують, що завдання сучасного соціуму – забезпечити людям рівні можливості у доступі до знань. Науковці застерігають, що розрив між тими, хто має доступ до інформації та знань, і тими, хто не має такого доступу, може стати ще більшим. Нерівність у доступі до знань і інформації може призвести до нерівності в знаннях і навичках, до того, що деякі групи людей матимуть більше можливостей для самореалізації, тоді як інші матимуть обмежені можливості щодо освіти, роботи, відпочинку та ін. Доступ до якісної освіти є умовою для успішної кар'єри, що гарантує людині стабільне матеріальне благополуччя та успіх. Освіта, володіння технологіями стає особистісним ресурсом людини, що впливатиме на її соціальний статус та соціальну активність. Нерівність у доступі до знань, на думку Н. Штера, може породити нові форми

соціальної та культурної дискримінації на основі знань. Ті, хто мають високий рівень освіти і знань, можуть стати елітою суспільства і виділятися за своїм соціальним і культурним статусом. Саме нерівність у доступі до знань, на думку П. Друкера, може призвести до посилення економічних та культурних нерівностей та сприяти зростанню соціальної напруги.

Суперечливий розвиток інформаційного суспільства породжує численні соціальні проблеми особистості. Інформаційне суспільство частково руйнує колишні рамки ідентифікації та формує новий ідентифікаційний простір особистості. Зокрема П. Друкер говорить, що суспільство знань може призвести до трансформації цінностей та етичних норм. Соціально-економічна система активно поглинає знання та інформаційні технології, що стають базисом для її розвитку. Проте, активне використання технології в сфері економіки формує низку проблем, що можуть мати виключний вплив на соціокультурний розвиток. Наслідком широкої автоматизація процесів, може стати суттєве зменшення робочих місць та дискримінація людей на основі раси, статі чи інших характеристик. П. Друкер вважав, що зростання знань та технологій не повинно відбуватися за рахунок втрати культурних та моральних цінностей. Тенденції розвитку економічної системи, а саме фінансових комунікацій дозволяють говорити про можливість їх перетворення в інструмент соціального структурування і конструювання, не тільки моделей споживання, а і моделей соціального розвитку вцілому. Соціальні зрушення, що виникнуть внаслідок трансформації цінностей та етичних норм можуть бути критичними. П. Друкер наголошував на необхідності дотримуватися балансу між економічними та соціальними цілями. Соціальна та культурна дискримінація на основі знань стане новим викликом для людства.

Висновки. Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому знання стає базисом сталого соціально-економічного розвитку, а інформаційні технології відіграють ключову роль у його функціонуванні. Широке впровадження сучасних інформаційно-технологічних засобів у всіх сферах життєдіяльності людини, сприяло підняттю загального рівня освіченості соціуму та створило сприятливі умови для розкриття внутрішнього потенціалу особистості, як знакового критерія культурного розвитку людства. Проте, новий тип соціальності, оволодівши прогресивними формами комунікації, не звільнився від соціальних антагонізмів, не вирішив численні соціальні проблеми особистості. Тенденції розвитку інформаційного суспільства на етапі переходу до суспільства знань свідчать про чисельні ризики для суспільства і особистості. Новий етап культурно-історичного розвитку надав нових акцентів гносеологічним, етичним, аксіологічним проблемам. Нівелювання ідей гуманізму може сприяти розвитку кризової ситуації в культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. К. : Вақлер, 2007. 304 с.
2. Масуда Й. Комп'ютопія. *Філосо. і соціол. думка*. 1993. № 6. С. 36 – 50. 297 с.
3. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens. Сучасна зарубіжна філософія. Хрестоматія : навч. посібник / за ред В. Лях. К. : Либідь, 1996. 384 с .
4. Симоненко С. П., Щубелка Н. В. Вплив інформаційних технологій на стиль мислення людини. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 36. С. 139–145.
5. Шваб К. Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію / пер. з англ. Н. В. Климчук та ін. Харків : КСД. 2019. 416 с.
6. Stehr N. Die Überwachung des Wissens (Suhrkamp Verlag, 2003).
7. Drucker P. F. Post-capitalist society. N.Y.-Harper. 1993. P. 45.
8. До суспільства знання. Всесвітня доповідь ЮНЕСКО. Париж, 2005. С. 19. <https://unesdoc.unesco.org>
9. Роботи-вбивці стануть реальністю: піонер Google зробив передбачення через ШІ. URL: <https://zaborona.com/roboty-vbyvczi-stanut-realnistyuu-pioner-google-zrobyv-peredbachennya-cherez-shi/>

REFERENCES

1. Kastels M. Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva [Internet galaxy. Considerations regarding the Internet, business and society] = Per. z anhl.. K. : Vakler, 2007. 304 s. [in Ukrainian].
2. Masuda Y. Kompiutopiia [Computopia]. Filos. i sotsiol. dumka. 1993. № 6. S. 36 - 50. 297 s [in Ukrainian].
3. Masuda Y. Hipoteza pro henezys Homo intelligens [Hypothesis about the genesis of Homo intelligens]. Suchasna zarubizhna filosofiiia. Khrestomatiia: navch. posibnyk /za red V. Liakh. K.: Lybid,1996. 384 s [in Ukrainian].
4. Symonenko S.P., Shchubelka N.V. Vplyv informatsiinykh tekhnolohii na styl myslennia miudyny [The influence of information technologies on the thinking style of a person]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politolohichni studii 2021 Vyp. 36. S. 139–145. [in Ukrainian].
5. Shvab K. Chetverta promyslova revoliutsiia. Formuiuchy chetvertu promyslovu revoliutsiiu [Fourth industrial revolution. Shaping the fourth industrial revolution] / per. z anhl. N.V. Klymchuk ta in. Kharkiv : KSD. 2019. 416 s. [in Ukrainian].
6. Stehr N. Die Überwachung des Wissens (Suhrkamp Verlag, 2003) [in Deutschland]
7. Drucker P.F. Post-capitalist society. N.Y.-Harper. 1993. P.45. [in English]
8. Do suspilstva znannia [Towards a society of knowledge]. Vsesvitnia dopovid YUNESKO Paryzh, 2005 s 19. <https://unesdoc.unesco.org>
9. Roboty-vbyvtsi stanut realnistiu: pioner Google zrobyv peredbachennia cherez Shi [Killer robots will become a reality: Google pioneer made a prediction through AI] –URL:-<https://zaborona.com/roboty-vbyvczi-stanut-realnistyu-pioner-google-zrobyv-peredbachennya-cherez-shi/>

Schubelka Natalia Volodymyrivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
History and Political Science
Odessa State Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5388-2244

Symonenko Serhiy Petrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
History and Political Science
Odessa State Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4864-8418

SOCIO-CULTURAL PROBLEMS OF THE INFORMATION SOCIETY AT THE STAGE OF TRANSITION TO THE KNOWLEDGE SOCIETY

Actuality of theme. The information society, forming new social and cultural phenomena, forms an informational way of life. The historical course of events has shown that a number of new socio-cultural formations have a contradictory nature. Along with the obvious gains, the information society has received problems that can become real challenges for modern culture. The analysis of socio-cultural transformations that occurred in the process of the formation of the information society is part of the current directions of philosophical research. The purpose of the article: the analysis of socio-cultural problems that have formed in the information society under the influence of the development of information technologies and the increasing role of knowledge in various spheres of human life. Research methods: systematic approach, general scientific methods (deduction, induction, analysis, synthesis), hypothetical-deductive method are used. Research results: Research on social dynamics indicates that the main challenges that the human community will face in the era of the information society will be related, first of all, to the development of information technologies and the increasing

role of knowledge in various spheres of human life. It is substantiated that in the conditions of the information society, knowledge is the driving force of socio-cultural transformations. Knowledge has become an element of the production process and a source of value, complementing markets for natural resources, labor and capital. This causes changes in the economic system and causes the transformation of elements of the social structure. It is substantiated that new socio-cultural phenomena have a contradictory nature. A new type of sociality, thanks to modern information technologies, created progressive forms of communication, however, it did not free itself from social antagonisms, did not solve numerous social problems of the individual. Trends in the development of the information society at the stage of the transition to the knowledge society indicate significant risks for society and the individual. Epistemological, ethical, axiological problems acquire a new sound. The leveling of the ideas of humanism can contribute to the development of a crisis situation in culture.

Key words: *information society, knowledge society, information technologies, knowledge, socio-cultural transformations, socio-cultural phenomena, socio-cultural problems.*

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

UDC 94 (47)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.10>

Aliyev Araz Yunus

Doctoral Student

Baku State University

23, Z. Khalilov str., Baku, Azerbaijan

orcid.org/0000-0003-2350-9187

TURKISH IDENTITY AND HISTORY AS A SUBJECT
OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE USA

Studies conducted on Turkish identity and history in the USA vary in terms of their coverage of historical aspects and specific periods. These studies primarily focus on historiography, treating the "Turkish" identity and history in the USA as a subject confined to a particular time and location. As a result, the process of forming the "Turkish" image in the USA is not comprehensively understood as a dynamic and unified process. The subjective and objective factors that contribute to the core characteristics of this identity are not adequately addressed, making a comprehensive assessment challenging. According to researcher Carter Findley, the majority of studies on Turks in the USA, until the 1990s, primarily focused on linguistics, with limited attention given to the historical aspects of Turks. Findley openly acknowledges that researchers in the USA have failed to recognize the history of Turks as an integral part of human history. However, it is important to note that Findley's observation primarily applies to academic-level studies on "Turkish" identity and history. The history of academic research on Turks may be relatively short, but the history of the formation of the "Turkish" identity and the various attitudes towards it within the USA's public consciousness and public opinion extend further back. Over the course of two centuries, opinions against the "Turkish" identity, stereotypes, and perspectives that emerged due to changing political realities have become ingrained in the USA as part of an Anglo-Saxon approach. This article aims to examine the development of initial ideas about Turkish identity in the USA up to the modern period. By analyzing opinions formed during different periods and from different perspectives, an attempt is made to reveal a general approach to understanding Turkish identity in the USA. The process of forming the "Turk" image in the US public consciousness is analyzed in a historical-stage manner, revealing the primary sources of this identity and categorizing them into several directions.

Key words: Turkish identity, stereotypes, missionaries, history, propaganda, travelers.

Introduction to the problem. Attitudes towards the "Turkish" identity and history in the USA's public consciousness and academic environment are multifaceted. Imaginations, stereotypes, and scientific approaches, formed based on various sources, constitute the fundamental ideas regarding the attitude towards Turkish identity and Turkish states in the modern era in the USA.

The degree of research on the problem. Research on Turkish history and culture in Azerbaijan by US scholars is reflected in the works of authors such as R. Aslanova, R. Asker, F. Alakbarli, and N. Suleymanov. It is evident that these authors do not specifically focus on research conducted in the United States but instead incorporate the ideas and approaches of Western authors.

On the other hand, it is noticeable that the topic has been more extensively studied by Turkish and American authors. Turkish authors such as C. Osman, E. Çağrı, K. Uygur, and S. Necdet have conducted studies on American missionary activities in Turkey and political relations with the United States. American authors such as B. Walker, G. Washburn, L. Scipio, E. Pears, and J. Birge approach the subject from a historical and political perspective, taking into account the Western viewpoint.

Turkish researcher Fuad Köprülü, in his research work entitled "Turkish-American Relations in History", provides information on the history of the establishment and development of bilateral relations. The author emphasizes that the initial relations were primarily political and later expanded to encompass cultural and historical aspects [6].

In another study titled "The Image of Turks in American High School Textbooks", Turkish author Ibrahim Turan notes that comprehensive information about Turkish history and culture is included in American high school textbooks. Turan suggests that this information plays a crucial role in shaping perceptions about Turks. However, it seems that the work does not delve deeply into the characteristics of the reinforced Turkish image within US public opinion and the historical processes that led to its formation.

Furthermore, researcher Robert Zens, in his work "Turkish Historiography in the United States", provides extensive information on Ottoman and Turkish history within the academic realm since 1909, including scholars specializing in this field. The author primarily focuses on historical studies and their systematization, paying less attention to historical stereotypes and perceptions about Turks [9].

Authors such as J. McCarthy, P. Golden, and C. Findley, whose works are cited in the article, have conducted studies directly related to the topic and provide comprehensive information on the subject matter explored in their works.

The points mentioned, the limited research framework on the topic, and the research directions indicate a significant need to explore the historical and cultural characteristics of the Turkish image in the public consciousness of the United States and to thoroughly assess stereotypes and perceptions.

The purpose of this study. The article examines historical perceptions, stereotypes, and modern scientific approaches related to the "Turkish" identity and history in the USA public consciousness. For this purpose, historical and comparative analysis methods were utilized.

Main content. Introduction. The concept of "identity" is among the main concepts widely discussed in the sphere of philosophy, cultural studies, and politics, as well as in different fields of science. "Identity," as defined in the scientific literature, is more about who we are and how we are known than what we choose or agree to. "Identity" is also a social concept that needs differences to exist and alienates differences in order to ensure its own existence [2, pp. 92–93].

On the other hand, "identity" has been considered in the social sciences as a concept used to express the relationship between the individual and society since the middle of the 20th century [5, p. 194].

Zygmunt Bauman defines the concept of "identity" as a person's attempt to escape from uncertainty. He notes that when a person begins to doubt their belonging, they start contemplating their "identity." When a person cannot find their place among the patterns and forms of behavior that exist in society, they find themselves in an uncertain situation where they are unsure if others will accept their behavior and position. According to Bauman, "identity" is a means of naming oneself in order to overcome this incompleteness. People try to name themselves through "identity" and become a part of the whole by adopting certain patterns and forms of behavior [1, p. 112].

When explaining the essence of the concept of "identity," two types of approaches are mainly used. Firstly, the traditional approach to the concept of "identity" prioritizes it over the more static structures of gender, class, and other unifying structures. Secondly, another approach recognizes the concept of "identity" as a dynamic and constructed fact. According to this approach, "identity" is a malleable concept purposely constructed, especially by political authorities. From this viewpoint, "identity" is variable, formed, and developed based on the subject's power relations with "others." Since these power relations are an ongoing process, the construction of "identity" is never fully finalized and continues [15, p. 14].

The concept of "identity" discussed in this article aligns with the second approach. In particular, the article focuses on the role of studies conducted in the United States in shaping the Turkish "identity" in American public consciousness.

However, the intended concept of "identity" here goes beyond self-naming and self-attribution of the Turks; it explores the "image" being created in the public opinion of the United States and the set of ideas related to the "Turkish" identity in the American public consciousness.

Religious approach and missionary work as the main sources of the "Turkish" image. Justin McCarthy is the author of fundamental research on the "Turkish" identity in the USA. In his work *"The Turks in America"* (2010), he examines the development process of the "Turkish" identity in the USA, from its initial ideas to its mature form in the modern era.

McCarthy observes that early notions of "Turkish" identity in the USA were established by Calvinist missionaries who were sent by churches to the Middle East and the Balkans. These missionaries adeptly capitalized on the deep-rooted prejudice against Turks and Muslims in the Western world, amplified it, and disseminated it to the American public. Specifically, the religious inclinations of these missionaries, who were devout Christians, shaped their perception of the Turks.

The missionaries regarded the East as the birthplace of Jesus Christ, upheld Christianity as the sole religion, and believed that all other peoples, including Jews, would gather in Palestine and embrace Christianity. In their eyes, the Turks were the only obstacle to this process and the ultimate triumph of Christianity [11, p. 2].

According to McCarthy, the initial perceptions of the first missionaries regarding the Turks were deeply flawed, yet religious individuals in the United States placed trust in and embraced these ideas. McCarthy points out that early Americans had limited knowledge about Turks and Muslims. Their understanding was largely shaped by what they heard in church, learned in school, or occasionally read in newspapers. Despite the secular nature of the U.S. Constitution, the newly formed United States was significantly influenced by Christianity. Apart from being perceived as adversaries of Christianity, very little was known about Islam, and the identity of being a "Turk" was often equated with the Islamic religion.

Americans took pride in their newfound democracy, while viewing the Turks through a lens of democracy. Despite their limited information, Americans considered the Turks as the embodiment of despotism. Similar to Europeans of that era, Americans adhered to the classical traditions of their ancestors, the founders of democracy, namely Ancient Greece and Rome. During the early 19th century, the public consciousness of Americans viewed the Turks as adversaries to both religious and secular benevolence. As non-Christians, they were regarded as *"infidels who defeated the armies of Christendom and ruled the holy lands."* The Turks were seen as the natural enemy of Christianity, the *"greatest obstacle to the spread of the Gospel"* [14, p. 16].

The points indicate that the religious perspective holds a significant position in shaping the approach towards the "Turkish" identity in the USA. Due to this influence, coupled with historical stereotypes in the Western world, the Turks are often regarded as enemies of Christianity and portrayed in a barbaric and terrifying manner. During this period, when ignorance about Turks was prevalent in the USA, it became evident that the perception of the "Turk" was formed predominantly from a single source, influenced by religious figures and missionaries. Harvey Newcomb's *"The False Prophet"* which is notable among the few sources available from that period, contained highly negative ideas about Turks and Muslims, as well as their religious beliefs and saints [13].

These points emphasize that the clergy constituted the most educated class in the colonies and early American history. They naturally became the authors of inspirational and enlightening books, which found their way into schools and educated households. Consequently, these books, along with the opinions of the clergy, served as the primary source for the prevailing strong negative opinions against the Turks.

English influence in the formation of "Turkish" identity. In parallel, it is observed that the strong connection between the American public consciousness and the English system of thought contributed to the projection of the pre-existing European image across the ocean, further reinforcing historical stereotypes. In particular, the notion of promoting classical heritage and its supposed destruction by the *"barbaric Turks"* was developed. Early geography and history texts in the USA, such as Jedidiah Morse's *"The American Universal Geography,"* provided limited information about

the Ottoman Empire, Turks, or Islam, except for a few pages of insults and dubious details. These brief descriptions, mostly negative in nature, emphasized the Christian and classical Greek/Roman heritage of the Middle East and the Balkans, referencing regions, rivers, and mountains by their ancient names [12, p. 387].

Influenced by British thought, there was an emphasis on the honesty, hospitality, and cleanliness of the Turks, but they were heavily criticized in many other aspects. Early Americans, in their quest to learn about foreign cultures, naturally relied on English books, which were expensive and difficult to acquire. Consequently, the first public descriptions of Turks and Muslims in America were found in geographical works, followed by short historical summaries written by religious figures. The religious orientation and level of belief of these authors greatly influenced the portrayal of Middle Easterners in their works, reflecting a general lack of knowledge about the region.

Two dominant themes were clearly evident in early American publications: the exotic nature of the Turks and their perceived savagery. USA geographers described the Turks as lazy and particularly cruel to Christians. The Turks were depicted as exotic, donning peculiar clothing, exhibiting strange social customs, and being excessively sensual and immoral. The notion that Turks were lazy, cruel, and ignorant laid the foundation for the "Turkish" identity in the USA, and these legends would become deeply ingrained in the American public consciousness in the years to come [11, p. 12].

Anti-Turkish propaganda against the background of the interests of missionary organizations. The points mentioned in the works of this period suggest that the negative attitude towards the Turks was deliberately formed and perpetuated by religious groups. Additionally, throughout the 19th century, Turkish art, literature, and architecture were largely absent from books and the press, which led many to argue that the Turks did not possess a distinct "*civilization*". William Tisdall's "*The Religion of the Crescent*" goes further and argues that no civilization, philosophy, or school of science emerged in the Muslim ground. Tisdall held the belief that all religions, except Christianity, led to the degradation of humanity. According to his perspective, Christianity was the sole path that could bring about spiritual "progress" and eventually lead to social and economic advancement [16, p. 101, 201].

McCarthy asserts that attacks against Turks had become a common occurrence in the religious, cultural, and political life of Americans. Despite Americans' lack of interest in foreign cultures and non-Christian religions, they were constantly exposed to anti-Turkish propaganda. Churches, schools, public and commercial buildings, including sermons, were venues where anti-Turkish propaganda was disseminated. Newspapers and magazines ensured that this message was never forgotten [11, p. 158].

According to McCarthy, the purpose of this targeted anti-propaganda campaign was to secure funds for pious missionaries to alleviate the oppression of Christians in the Ottoman Empire. To achieve this, they naturally publicized painful and often true, but one-sided, stories about the suffering of Christians. Only innocent women and children who perished from starvation were depicted among Christians residing in Ottoman territories. However, there were other aspects to their advertisements. Simply supporting the starving orphans was not enough; it was also essential to denigrate the Turks. To increase aid, the portrayal of *victims* (Ottoman Christians), *heroes* (missionaries), and *oppressors* (Turks) was necessary. Thus, Turks and Kurds were portrayed as the sole causes of the suffering endured by Christians [11, p. 171].

The American public, conditioned by centuries of propaganda and prejudice to hold negative opinions of Turks and other Muslims, heard nothing to challenge their preconceived notions. The missionaries, playing to the fanaticism of Americans, were almost the sole source of information regarding the conflict between Armenians and Turks to further their cause. With very few Turks living in America and no alternative perspectives, anything said against Turks was blindly accepted. Politicians who spoke against them were not accused of bias but rather praised for their compassion towards Armenians. Whether or not politicians, editors, or even missionaries genuinely believed everything they said and wrote, the missionaries conveniently ignored the suffering of Turks, distorting the truth. Grace H. Knapp's "*The Tragedy of Bitlis*" considered one of the typical examples of missionary

works, dedicates significant attention to the uprisings and massacres that occurred in Eastern Anatolia. However, it is notable that not a single word is mentioned about the Muslims who lost their lives during these events [9, p. 30].

Missionaries intention was to tell stories that would provoke the strongest anger against the Turks and therefore generate the most financial support for their cause. Missionary organizations had no interest in presenting a balanced account of the situation. They couldn't be relied upon to provide truthful information about the Middle East. Consequently, a message like "*Armenians and Muslims are involved in a brutal civil war with both sides committing horrific atrocities. Please donate to aid Christians*" would not have been effective in raising funds [11, pp. 201–202].

The result of anti-Turkish propaganda and today's reality. The victories of the Turkish nationalists in Anatolia led to the permanent defeat of the political aspirations of the missionaries, and the leaders of the missionary organizations realized that they had already lost. As a result of this struggle, there were radical changes in the writings and speeches of the missionaries in the Middle East. It became clear that attacking the Turks was no longer an appropriate tactic for the missionaries since the Turks already held power in Anatolia and determined the future of missionary activity.

McCarthy points out that it is questionable whether any other nation besides the Jews has been defamed as consistently and persistently as the Turks for nearly a thousand years. While it is understandable that Americans of the late 19th and early 20th centuries accepted what was said about the Turks, he finds it surprising that prejudice against the Turks still persists in the 21st century, both in popular culture and in historical works and textbooks [11, p. 282, 287].

The points are corroborated in the work "*Among the Turks*" written by Cyrus Hamlin, who was engaged in missionary activities in Istanbul between 1836 and 1876. In Hamlin's work, the Turks are predominantly portrayed in a negative light. He asserts that there was no innovation in their beliefs and culture even before they established a state, and that they were not superior to other peoples in arts and weaponry [7, p. 15].

It is also noticeable in the work that Hamlin's Christian fanaticism is very high, and this factor seriously affects his interpretation of events and pushes the author towards subjectivism. He first notes that Byzantium was weak and its political institutions were gradually destroyed; otherwise, the Turks would never have been able to occupy it. He says that every traveler who visits Turkey will clearly see how things change when they move from Turkish villages to Christian villages. Although there are few signs of civilization here, he writes that Christian villages experience an unprecedented level of prosperity compared to the Muslims. According to him, even in such a difficult situation, Christianity is in a better position than Islam, and the main reason for this is that some irresistible forces have adjusted the balance of power between Turks and Christians in this way [7, pp. 20–23].

It can be observed that Hamlin thought in many ways in accordance with the negative "Turkish" image that was widespread in the Anglo-Saxon world in his time and relied on already established stereotypes. He accuses the Turks of being complacent and lazy, which is why infectious diseases are widespread among them, and claims that the Christian subjects of the empire are wiser and more progressive than the Muslims. He argues that the Christian subjects, who endure all the oppressions, demonstrate that distorted and oppressed Christianity is better than Islam [7, pp. 25–26].

Examining the reasons why Turks lag behind compared to the West, Hamlin focuses on the Turks' attitude towards technological innovations. He refers to the Ottoman Empire, which dominated the fronts of art and war four centuries ago but now receives its cannons from the Krupp factory in Germany, Martini-Henry rifles from Providence, Rhode Island, and other ammunition from New Haven, Connecticut. According to him, the Turks are still realizing that printing is more powerful and effective than martial arts. Hamlin notes that the Turkish empire is experiencing a period of decline, and this empire, which has been a great threat to the Christian world for three centuries since its birth, is losing its power or, rather, counting its days [7, pp. 27–28].

Noting that Turks consider new machines to be the devil's invention, Hamlin, along with the aforementioned ideas, tries to further strengthen the image of the "*ignorant Turk*" prevalent in the Anglo-Saxon worldview [7, p. 49].

In this regard, Hamlin's work contributed to the negative image of the "Turkish" identity formed in the American worldview for many years, deepened it in the public consciousness, and also confirmed Justin McCarthy's approach.

The place of research on the Turks in the USA in the modern era. The activities of US missionaries in the Middle East and the formation of the "Turkish" identity in the American public consciousness continue to have various implications today. However, it is notable that there has been a significant change in the prevailing attitude towards the Turks after the establishment of the Republic of Turkey, and research on the Turks has expanded towards the end of the century. These studies, which were initially focused on the Republic of Turkey, have gradually extended to a broader geographical scope following the collapse of the USSR, encompassing other Turkic-speaking peoples as well. However, it is evident that even during the period when the USSR was asserting its dominance, American researchers displayed an inclination towards studying the Turkic peoples, albeit with limited sources.

Alan Fisher's 1978 publication "*The Crimean Tatars*" serves as a suitable example of this approach. The majority of the literature cited in the work being of Russian origin, indicating that researchers of that period faced significant challenges in accessing information and adapted their studies to fit the political circumstances of the time [4].

Research conducted in the USA since the 1990s indicates that the investigation of the "Turkish" identity has primarily been approached from a historical standpoint. Most of these studies focus on specific periods of Turkish history and significant historical events. The American approach based on historical methodology can be broadly categorized into two main groups. Researchers belonging to the first group primarily concentrate on studying a particular stage of Turkish history or specific historical events. Their works tend to adopt a specialized historical approach, rather than providing a comprehensive perspective on Turkish history and identity. On the other hand, researchers in the second group stand out for their comprehensive approach to Turkish history, evaluating Turkish identity not within a specific historical period but in a broader context, spanning from its origins to the modern era. Therefore, a more distinct and overarching image of Turkish identity emerges in the works of researchers belonging to the second group, which can be referred to as the "*complex historical*" approach.

The best example of this approach can be found in Jane Hathaway's "*Arab Lands under Ottoman Rule: 1516–1800*" (2008). In her work, the author notes that the Turks migrated westward under the influence of China and did not have a significant influence in the Middle East until the 9th century. She states that until the 19th century, the concept of "Turk" was used as a local and more negative expression, similar to the "Arab" identity. She also mentions the concept of "Turk" used to refer to the ruling class in Arab lands as foreign, invading, and imperialist [8, p. 36, 102].

Peter Golden, who is considered one of the most important specialists in the field of Turkology in the USA, notes in his work "*An introduction to the history of the Turkic peoples*" (1992) that the Turks have played an important and vital role in the history of Euroasia. Golden raises the question of why the Ottomans and the Yakuts are both referred to as Turks. He does not consider the genetic factor as a determining factor and emphasizes that Turks across the Pacific to Europe carry different genetic characteristics. In his response, he states that the main factor that unites different ethnic groups across such a wide geography is common historical factors, along with language similarity. These peoples were historically part of the great Turkish empires in Central Asia and emerged within this political union. In addition to language and origin, he emphasizes political and cultural bonds as the basis of the relationship among the Turkic peoples [6, p. 16].

In addition to these factors, Golden specifically mentions the role of religion in the formation of Turkish ethnic unity. He argues that this factor is often overlooked by many researchers, especially when assessing the political and social consciousness before the adoption of Islam. He mentions that the shamanism religion, which forms the belief system of Turkic peoples, is another source of identity formation. He also notes that the Tengri belief is widespread among Turks and forms the basis and support for the Khaganate political system, with political motives of its own [6, pp. 1–2].

Golden further states that Turks outside of Turkey, Azerbaijan, Volga, and Turkestan have maintained their tribal structures stemming from their nomadic nature, and tribal elements still exist in the Turkish worldview today. He emphasizes the main role of political solidarity and suggests that language and cultural unity are not of utmost importance. He points out that Turks live together with ethnic groups of different cultures and languages without assimilating them, fostering close cooperation instead [6, p. 3].

Golden explains that the Turks carried out significant Turkification in the Middle East and other regions they dominated. However, the Turkification mentioned is not a state policy or targeted assimilation, but rather a result of the linguistic and cultural influence of the Turks. He highlights the disappearance of the Indo-European nomads, who dominated Central Asia for a thousand years before the Turks, with the emergence of the Turks [6, p. 454].

Carter Findley, one of the most important Turkologists in modern US history, attempts to investigate the origin of the Turks in his book *"Turks in World History"* (2004). He considers the Turks as a group of peoples united by common features in language, culture, and history, but with surprisingly different characteristics beyond that. Noting that Turks are often not perceived as civilized by other nations, Findley explains that this is primarily due to their preference for a nomadic lifestyle. He writes that as the Turks migrated in Eurasia, they not only moved geographically but also across different cultures, always maintaining their identity, sometimes adopting a culture and contributing to its development [3, p. 14].

Acknowledging the existence of a distinct Turkish culture, Findley points out that Turks carried their own culture with them as they traveled across Eurasia. According to him, the main characteristic of this mixed cultural structure belonging to the Turks is its ability to accept both permanent and foreign elements and adapt itself. The cultural structure also includes both dominant and subordinate motifs, which can shift from the background to the foreground depending on different time and space conditions, indicating the presence of other elements. Findley states that Turkish culture is always progressing and never regressing to its original point of emergence [3, p. 16].

To illustrate the concept of *"Turkishness"* in the most figurative way, Findley uses metaphors such as a *"trans-Eurasian bus"*, *"caravan"* or *"carpet"*. He compares the Turks to a bus or caravan traveling from Central Asia to Europe, where passengers get on and off. Additionally, the example of a carpet where different cultures converge in a single geography and each culture contributes its own motifs is another metaphor used to convey the author's concept of Turkishness. Findley emphasizes that there are more differences than similarities among the Turks, and while language is widely accepted as the main factor uniting them, other factors such as heroic stories and traditions also form the basis of this unity [3, pp. 26–27].

Findley highlights that Turks have undergone two significant cultural changes and transformations throughout their history, which largely shape the concept of Turkishness today. The first is the process of Turks embracing the Islamic religion, which Findley describes as *"the Turks' entry into Islamic civilization"*. As a result, the Turks gained power in the Middle East and developed a Turkish-Islamic culture [3, p. 95].

The second transformation in Turkish history occurred with the integration into the complex global structure of modernism starting from the 19th century. While some historians have characterized this process as *"regression"*, Findley believes that it is essentially part of modernization, representing a transitional period [3, p. 118].

Conclusion. The points mentioned in the article indicate that the perception of the "Turkish" identity in the consciousness of the American public has predominantly been negative for a significant period in history. This negativity stems primarily from the association of Turks in the United States with the Islamic world and the negative attitudes towards Islam. Additionally, the construction of the "Turkish" identity in the American public consciousness has been influenced by missionaries who provided subjective and negative information about Turks, coupled with a lack of objective research until recent times.

Since the 1920s, changes in power dynamics have resulted in a shift in the essence of the "Turk" image within the American public consciousness. The new circumstances necessitated the construction of an identity based on factual information and objective research, rather than relying on historical stereotypes.

As previously mentioned, the "Turkish" identity in the American public consciousness is characterized by its dynamic and evolving nature, influenced by power relations. Consequently, gaining an understanding of the history of the formation of the "Turkish" identity in the United States can provide valuable insights into the current and future directions of identity construction.

BIBLIOGRAPHY

1. Bauman, Z. Parçalanmış hayat. (tr. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı, 2001. 373 s.
2. Conolly, W. Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox, NED, 1991. 280 p.
3. Findley, C. Dünya tarihinde türkler. (tr. A. Anadol), İstanbul: Kağıt, 2005. 330 s.
4. Fishers, A. W. The Crimean Tatars, Hoover Institution Press, 1978. 278 p.
5. Gleason, P. Identifying identity, Oxford Routledge, 2006. 22 p.
6. Golden, P. Türk halkları tarihine giriş (tr. O, Kratay), Ankara: Karam, 2006. 594 s.
7. Hamlin, C. Türkler arasında. (tr. H. Yüksel), İstanbul: Meydan, 2011. 304 s.
8. Hathaway, J. Osmanlı hakimiyetinde arap toprakları. (tr. G.Güven). İstanbul: TİBKY, 2016. 398 s.
9. Knapp, G. The Tragedy of Bitlis, Franclin Classic, 2018, 170 p.
10. Köprülü, F. Tarihte Türk-Amerikan münasebetleri. Atatürk konferansları, 11 april 1986, s. 927–947.
11. McCarthy, J. The Turks in America, Utah University Press, 2010. 511 p.
12. Morse, J. The American Universal Geography, Nabu Press, 2011. 830 p.
13. Newcomb, H. The False Prophet: or an account of the rise and progress of the Mohammedan religion, Forgotten Books, 2012. 216 p.
14. Parsons, Levi, The Dereliction and Restoration of the Jews, Boston, 1819. 22 p.
15. Sarup, M. Identity and Narrative, The University of Georgia Press, 1996. 192 p.
16. Tisdall, W. The religion of crescent. University of California Press, 1910, 280 p.
17. Zens, R. ABD-de türk tarihçiliği. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, 2010, s. 179–207.

REFERENCES

1. Bauman, Z. Parçalanmış hayat [Life in fragments], (tr. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı, 2001. 373 s. (*in turkish*)
2. Conolly, W. Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox, NED, 1991, 280 p.
3. Findley, C. Dünya tarihinde türkler [The Turks in the world history], (tr. A. Anadol), İstanbul: Kağıt, 2005. 330 s. (*in turkish*)
4. Fishers, A. W. The Crimean Tatars, Hoover Institution Press, 1978. 278 p.
5. Gleason, P. Identifying identity, Oxford Routledge, 2006.
6. Golden, P. Türk halkları tarihine giriş [An Introduction to the History of the Turkic Peoples], (tr. O, Kratay), Ankara: Karam, 2006. 594 s. (*in turkish*)
7. Hamlin, C. Türkler arasında [Among the Turks], (tr. H. Yüksel), İstanbul: Meydan, 2011. 304 s. (*in turkish*)
8. Hathaway, J. Osmanlı hakimiyetinde arap toprakları [The Arab lands under Ottoman rule], (tr. G.Güven). İstanbul: TİBKY, 2016. 398 s. (*in turkish*)
9. Knapp, G. The Tragedy of Bitlis, Franclin Classic, 2018, 170 p.
10. Köprülü, F. Tarihte Türk-Amerikan münasebetleri [Turkish-American Relations in History], Atatürk konferansları, 11 april 1986, s. 927–947. (*in turkish*)
11. McCarthy, J. The Turks in America, Utah University Press, 2010. 511 p.
12. Morse, J. The American Universal Geography, Nabu Press, 2011. 830 p.
13. Newcomb, H. The False Prophet: or an account of the rise and progress of the Mohammedan religion, Forgotten Books, 2012. 216 p.

14. Parsons, Levi, *The Dereliction and Restoration of the Jews*, Boston, 1819. 22 p.
15. Sarup, M. *Identity and Narrative*, The University of Georgia Press, 1996. 192 p.
16. Tisdall, W. *The religion of crescent*. University of California Press, 1910. 280 p.
17. Zens, R. ABD-de türk tarihçiliği [Turkish Historiography in the United States], *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2010, s. 179–207. (*in turkish*)

Алієв Араз Юнус

докторант

Бакинського державного університету

вул. З. Халілова, 23, Баку, Азербайджан

orcid.org/0000-0003-2350-9187

ТУРЕЦЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В США

Дослідження турецької ідентичності та історії в США відрізняються за охопленням історичних аспектів та конкретних періодів. Ці дослідження зосереджені насамперед на історіографії, розглядаючи «турецьку» ідентичність та історію в США як предмет, приурочений до певного часу та місця. Як наслідок, процес формування «турецького» іміджу в США не розуміється комплексно як динамічний та єдиний процес. Суб'єктивні та об'єктивні чинники, які впливають на основні характеристики цієї ідентичності, не розглядаються належним чином, що ускладнює комплексну оцінку. За словами дослідника Картера Фіндлі, більшість досліджень турків у США до 1990-х років зосереджувалися переважно на лінгвістиці, приділяючи обмежену увагу історичним аспектам турків. Фіндлі відкрито визнає, що дослідники в США не визнали історію турків невід'ємною частиною історії людства. Однак важливо зазначити, що спостереження Фіндлі в першу чергу стосується досліджень «турецької» ідентичності та історії на академічному рівні. Історія академічних досліджень про турків може бути відносно короткою, але історія формування «турецької» ідентичності та різного ставлення до неї в суспільній свідомості та громадській думці США сягає далекого минулого. Протягом двох століть думки проти «турецької» ідентичності, стереотипи та перспективи, які виникли внаслідок зміни політичних реалій, укорінилися в США як частина англосаксонського підходу. Ця стаття має на меті вивчити розвиток початкових уявлень про турецьку ідентичність у США до сучасного періоду. Аналізуючи думки, сформовані в різні періоди та з різних точок зору, зроблено спробу виявити загальний підхід до розуміння турецької ідентичності в США. Процес формування образу «турка» у суспільній свідомості США аналізується в історико-етапному ключі, виявляючи періодджерела цієї ідентичності та класифікуючи їх за кількома напрямками.

Ключові слова: турецька ідентичність, стереотипи, місіонери, історія, пропаганда, мандрівники.

UDC 101+130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.11>**Okorokova Vira Viktorivna**

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of the World History and Methodology of Science
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0661-4313

SYNERGETICS AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE STUDY OF THE PROCESSES OF VIRTUALIZATION OF SOCIETY

The relevance of the research topic is expressed by those changes in the models of social organization and interaction in modern society, which occur due to the wide implementation and distribution of virtual technologies in the social system, affecting its ability to self-organize. The purpose of the article is to consider the theoretical and methodological principles of the use of a synergistic scientific approach in the study of the processes of virtualization of society.

In the process of researching the specified problem, the following scientific methods were used: the method of analysis and synthesis (contributed to distinguishing the features of virtual reality technology and its place in the modern social environment), the method of structural and functional analysis (made it possible to consider the virtualization of society as a transformation of the social environment based on the implementation of information technologies from one complex system to another; to note the polyvariance of artificially created worlds, which collectively falls under the characteristics of synergistic principles and stages of system self-organization, the dialectical method (reveals the dynamics of social processes considered within the scope of synergy), which interacts well with synergistic scientific approach

The results of the study show that virtual reality, being a product of constant reality, acts as a complex system that has a number of synergistic features. Expanding the scope of its application motivates changes in social reality, growing into the hyperreality of the virtual world, which creates the basis for simulation (substitution) of social reality. Self-organization in social networks is determined by network structures that form a worldview or opinion, give an opportunity (acting as an attractor) to choose a certain role in the process of network communication or interaction.

Key words: *virtual reality, virtualization of society, synergy, simulacrum, hyperreality.*

Introduction. The growing influence of information and communication technologies in the life of society and man, profound changes in models of social organization and cooperation due to the wide spread of flexible network structures speak not only about certain transformational processes in the social system, but also about its ability to self-organize. L. Rydchenko notes that in the era of information and telecommunication technologies, it is increasingly difficult to find new facts on certain issues, to cope with huge information flows. In this connection, there is a need to perceive information as a system-creating phenomenon. The non-linear dependence of interaction between parts of the system environment is necessarily necessary for the emergence of self-organization in the system. In the non-linear methodology, the systematic analysis of self-organization processes indicates new perspectives in the study of today's problems [13].

We are talking about the synthesis of different models of cognition, which made it possible to formulate some general principles of mathematical modeling of the processes of their development and to reveal the interpenetration of various sciences, which made it necessary to create such models that give an idea of the main trends, make it possible to make a forecast and, accordingly, give recommendations in systems development. Globalization processes, on the one hand, shorten the horizon of predictability on the scales of social processes we are used to, on the other hand, create the possibility of the birth of order parameters and their identification and modeling for mega-processes of national, regional and world dynamics. Synergetics is able to model precisely such complex, transformative processes of society [12, p. 89].

In this perspective, one of the most acute problems is that the development of information technologies today gives rise to a completely autonomous virtual reality of new forms of modern media culture, which develops into a virtual hyperreality. Post-nonclassical science deals with virtual reality, which is considered as a continuation of human subjectivity, as a factor of evolution, that is, as a process of formation in the conditions of the information society of a "new" person who creates his culture of the XXI century as the basis of the virtual world. The latter here itself begins to act as the basis of all other worlds. In this case, O. Onyshchuk's opinion that a new type of person has emerged today, the search for non-traditional forms of self-expression of the individual is underway, the system of values is being transformed with the destruction of traditional forms of culture. One of the defining features of global thinking is the desire to become part of the big world, to go beyond one's own subjective worldview [11, p. 37].

The purpose of the article – consideration of the theoretical and methodological principles of the application of a synergistic scientific approach in the study of issues of the processes of virtualization of society.

Research methods. In the process of researching the specified problem, the following scientific methods were used: analysis and synthesis (contributed to distinguishing the features of virtual reality technology and its place in the modern social environment), structural and functional analysis (made it possible to consider the virtualization of society as a transformation of the social environment based on the introduction of information technologies from one complex system to another, to note the polyvariance of artificially created worlds, which collectively falls under the characteristics of synergistic principles and stages of self-organization of the system).

Presentation of the main material. The social consequence of Internet communication is the formation of the so-called "network culture" aimed at establishing "network individualism as the dominant form of sociality." In fact, a person loses his personality, dissolving it in the virtual space, and is "born" again, inventing a new name for himself, creating a new virtual existence (the legend of his own existence) and establishing communication with other subjects of the network world [6, p. 87].

As a result of the rapid spread of information and knowledge, a new form of identity emerges, which is defined as "mixed", which has no boundaries, becomes unstable and depends on the conditions of communication. It is practically impossible to determine the boundaries of such an identity without two factors – objective (material and technical base, information and computer technologies) and subjective (the creative potential of the individual, which transforms the results of man-made civilization into spiritual and cultural values) [2, p. 89].

Under the influence of informatization and virtualization of intersubjective relations, a person's consciousness changes, he perceives himself in this world in a different way. In particular, the impact of informatization is explained by three interdependent processes that accompany it: mediatization – the process of improving the means of collecting, storing, and disseminating information; computerization – the process of improving information search and processing tools; intellectualization is the process of developing the ability to perceive and generate information, that is, increasing the intellectual potential of society, including the use of artificial intelligence.

Virtual reality is the result of the interaction of the objective and the subjective, it has the status of an accidental being, which is not fixed or rooted completely in the social. Virtual reality is another reality, different from the main one, the boundaries of which are conditional, it is associated with freedom in various forms of its manifestation. In modern ontologies, it acquires a different meaning, as something super-empirical, connected with artificially created technical means. There are various forms of manifestation of virtual reality, but they all come down to a person, therefore it is advisable to consider virtual reality in a broad sense – as an integral part of culture [4, p. 19].

O. Danilyan and O. Dzoban note that the virtualization of the life time of a person and society characterizes a fundamentally new type of symbolic existence of a person, society, and culture. The instantaneous bridging of distance by means of ultra-modern telecommunications and ultra-high-speed vehicles enables organizations and individuals to spend time together without direct spatial convergence, incorporating them into plastic multi-spatial structures that smoothly transition into active

and constantly updated networks of interaction. Time is largely destroyed by instant communication between computers, those levers of social life that were effective a few years ago are no longer effective today. Changes in time limits, the emergence of timeless concepts in the information age are also connected with the latest reproductive technologies of the human body, including through cloning. All these phenomena can be regarded as virtual deformations of the essence of the space-time continuum in the information age, and as radical transformations of its understanding [4, p. 12].

Researchers draw attention to the fact that the main information process connecting reality and cyberspace is the process of changing information through hypertext, a form of information presentation on the Internet. This form assumes the presence of text, images, audio information, hyperlinks designed in a single language, creation of web documents. If earlier, without knowledge, it was impossible to imagine writing such documents, now the availability of a huge number of programs – web editors – has made it easy for any user, not just a professional. Accessibility made it possible to maximally accelerate the rate of growth of the number of personal web-resources, where people are not presented in all their subjectivity, but reduced: as a set of texts produced by themselves (or other people about them), saturated with additional elements. Due to the above, it is wrong to consider cyberspace (and, as a result, the Internet) as an independent phenomenon. It is the product of the work of a colossal number of people, managed and controlled. Moreover, hypertext, like any text, can be considered as an objectified (but indirect) reflection of the interests of the parties involved in the communication process [4, p. 13].

Virtual reality technology, when used in the communications of social subjects, can solve a number of important tasks: virtual reality is an extended form of communication that would connect a person with technology, a person with a person, a person with society, a person with a social subject; virtual reality realizes the most important of communication functions – the cognitive function, this is possible due to the expansion of the spectrum of information perception by a person; virtual reality provides quick and convenient access to various reference materials (catalogs, directories, encyclopedias) in any part of the world with reproduction of the real environment of any library or information storage [3, p. 159].

As a result, a significant number of definitions of virtual reality and the process of virtualization of society appear in modern science. In particular, V. Dupak proposes to understand virtual reality as such a specific type of symbolic reality, which is created on the basis of computer and non-computer technology, and also implements the principles of feedback, which allow a person to act quite effectively in the world of virtual reality. 30. Another Ukrainian scientist H. Sashchuk understands virtual reality as an organized space of simulacra – special objects, "alienated signs", which, unlike signs – copies, record dissimilarity with the reference reality. Virtualization in the strict sense, the researcher continues, can be defined as the process of developing global computer networks, transferring human activity to cyberspace and, ultimately, replacing social reality with a virtual one [14, p. 28].

That is, virtual reality appears as a symbolic culture, saturated with simulacra, which form a new image of social reality. As a result, social reality is replaced by images of reality (simulacra), which become the only factor of similarity to reality. Reality is no longer experienced, but only simulated, covered by simulacra. Simulative hyperreality is a space saturated with many unordered, chaotically structured simulacra that act as particles, images that allow a person to assemble his picture of the world from them. Simulation constructivism now expands the scope of realization of formed models, images. With the help of computer technology, a person can now implement his image of a new social reality in cyberspace, giving it the most whimsical and fantastic features. This is the peculiarity of postmodern simulation itself – the main emphasis is not on the juxtaposition of real / unreal, but on the creation of a new (virtual) reality, where questions of truth are removed by definition [12, p. 242].

The attitude of the individual simulative reality and the system of simulative realities of civilization is probably the main anthropological problem of our time. A person penetrates many spheres of knowledge of reality, he knows physical laws, he learns to fly into space, learn and master

the information space, which is unknown and not limited by territories. Virtual reality is a simulacrum, an illusion that permeates everywhere and changes a person's attitude to reality. At the same time, the value of real life for many regular users decreases to the borderline, when it becomes increasingly difficult to return to normal life [14, p. 26].

Interesting in this context is the opinion of Ya. Lyubiviy, who emphasizes that the Internet is not so much a global technological infrastructure as a self-organized socio-technological system in which actors and groups (Internet communities) are the main actors and in which human knowledge and social subsystem are crucial; technological knowledge regarding the use of the information network constitutes an indispensable condition for communication in the network, makes human communication possible, but thanks to this communication, this or that Internet community produces new emergent knowledge. P. 20. The communicative form of cybersimplicity, including hacktivism and cyberattacks, opens the way to global democracy, stimulating the intensification of critical consciousness and mobilizing activists for protests. The cooperative form of cyber protest initiates the organization of demonstrations, strikes, sit-ins, flash mobs, boycotts, and civil disobedience. The self-organization of the cyber-protest implies that another level of self-organization is built on top of the self-organization of the protest structure – the self-organization of the Internet [10, p. 21].

In essence, the virtualization of society contributes to the formation of a new form of social relations, and this is quite understandable, because synergy corresponds to the problem of postmodern knowledge of social reality, offering modeling of the image of a new social reality based on the self-organization of the social system by overcoming chaos, leaving the point of bifurcation. The very scheme of simple interaction of the main categories of synergy (chaos and order) is very well reflected in the processes of virtualization, which contributes to the transition of society to an increasingly high level of virtual technological capabilities.

The dominance of computer technologies accelerates the processes of exit from bifurcation points, bringing society to another level/stage of social relations. In this case, synergy appears as a means of experimentation, playing with reality. A synergistic approach causes a new dialogue between man and nature. It also leads to a new dialogue of a person with himself and with other people. In this regard, F. Vlasenko notes that the life path of a modern individual is a bifurcation-nonlinear process due to his own activity, the role of chance, etc. In the being of an individual, the present determines the unknown future as an attractor (for example, a dream, an ideal, a project) [2, p. 86-87].

Conclusions. In other words, virtual realities generated by information technologies, acting as synergistic properties of order, are increasingly subordinating life to themselves. The problem is that the process of generating virtual realities can turn out to be a means of collective manipulation of people, a means of turning a person into an object controlled "from the outside". And the most important aspect is that network technologies, teaching information on the Internet radically change the spheres of life. They become much more transparent. Self-organization in social networks is largely determined by network structures – we often focus on the opinions and evaluations of people who are part of our "personal network". It is thanks to this that agreement and general opinion emerge, social roles are chosen and clarified.

Virtual reality itself here acts as a complex system that has a number of synergistic features, among the main ones: a peculiar structure of the intersection of the natural world of man – the virtual world as a new social reality. Virtual reality is a product of constant reality, as it meets the needs of social reality, and vice versa, expanding the scope of its application motivates changes in social reality. This in turn introduces an element of randomness; hierarchy; openness, dynamism, ease of use; has a certain purposefulness (these features are especially clearly expressed in the virtual model, in virtual modeling of social reality).

BIBLIOGRAPHY

1. Абрамов В. І. Нелінійна динаміка та пізнання складного: самоорганізації складних систем. *Практична філософія*. 2004. № 4. С. 89–94.

2. Власенко Ф. Креативна особистість в нелінійності сучасного світу. Синергетика і творчість : монографія. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. С. 65–91.
3. Грибанова С. А. Технології віртуальної реальності в інноваційних комунікаціях: теоретичний аспект. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 153–155.
4. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Віртуальна реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 9–21.
5. Дупак В. Г. Метафізика віртуальної реальності: аналіз філософських концепцій. *Вісник Житомирського державного університету*. 2012. Вип. 66. С. 27–31.
6. Дупак В. Г. Соціально-психологічні засади віртуальної реальності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. № 11. С. 83–89.
7. Євтодюк А. В. Освітні системи: синергетична інтерпретація еволюції. *Вища освіта України*. 2003. № 2 (8). С. 31–40
8. Kniazevych A. THE SYNERGETICS AS A CONCEPT OF SOCIAL DEVELOPMENT. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 2. С. 77–81.
9. Кузнєцов О., Висоцька В., Власенко О. Інформаційна система віртуальної реальності з елементами повного занурення. *INFORMATION SYSTEMS AND NETWORKS*. 2022. Issue 12. С. 52–78.
10. Любивий Я. Концепція самоорганізації як ключова методологія аналізу суспільних явищ у соціальній філософії кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 7–8. С. 3–28.
11. Онищук О. Сучасна людина у просторі віртуальної реальності: особливості соціокультурної трансформації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Філософські науки*. 2014. № 780. С. 34–39.
12. Окорочова В. В. Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання: Монографія. Одеса: ВМВ, 2018. 288 с.
13. Рідченко Л. Багатоаспектність нелінійності постнекласичного знання. *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2015. Вип. 8. С. 82–89. Режим доступу: https://essuir.sumdu.edu.ua/Ridchenko_Bahatoaspekty_neliniinosti.pdf
14. Сашук Г. М. Віртуалізація реальності як феномен культури сучасного інформаційного суспільства. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2019. № 10. С. 22–29.

REFERENCES

1. Abramov, V. I. (2004). Neliniina dynamika ta piznannia skladnoho: samoorganizatsii skladnykh system [Nonlinear dynamics and cognition of the complex: self-organization of complex systems]. *Praktychna filosofiiia - Practical philosophy*, № 4, С. 89–94 [in Ukrainian].
2. Vlasenko, F. (2014). Kreatyvna osobystist v neliniinosti suchasnoho svitu. Synerhetyka i tvorchist [Creative personality in the non-linearity of the modern world. Synergy and creativity]. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].
3. Hrybanova, S. A. (2020). Tekhnologii virtualnoi realnosti v innovatsiinykh kommunikatsiiah: teoretychnyi aspekt [Technologies of virtual reality in innovative communications: theoretical aspect]. *Shliakh uspikhu i perspektyvy rozvytku (do 26 richnytsi zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav) - The path of success and prospects for development (to the 26th anniversary of the founding of the Kharkiv National University of Internal Affairs): Materials of the international scientific and practical conference*, (pp. 153–155). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
4. Danylian, O. H., & Dzoban, O. P. (2020). Virtualna realnist i kiberprostir yak atrybuty suchasnoho suspilstva [Virtual reality and cyberspace as attributes of modern society]. *Informatsiia i pravo - Information and law*, № 4 (35), С. 9–21 [in Ukrainian].
5. Dupak, V. H. (2012). Metafizyka virtualnoi realnosti: analiz filososfskykh kontseptsii [Metaphysics of virtual reality: analysis of philosophical concepts]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr State University*, С. 27–31 [in Ukrainian].
6. Dupak, V. H. (2013). Sotsialno-psykhologichni zasady virtualnoi realnosti [Social and psychological foundations of virtual reality]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho*

universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University, № 11, С. 83–89 [in Ukrainian].

7. Ievodiuk, A. V. (2003). Osvitni systemy: synerhetychna interpretatsiia evoliutsii [Educational systems: a synergistic interpretation of evolution]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, № 2 (8). С. 31–40 [in Ukrainian].

8. Kniazevych, A. (2019). THE SYNERGETICS AS A CONCEPT OF SOCIAL DEVELOPMENT. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, № 2, С. 77–81 [in Ukrainian].

9. Kuznietsov O., & Vysotska V., & Vlasenko O. (2022). Informatsiina systema virtualnoi realnosti z elementamy povnoho zanurennia [Information system of virtual reality with elements of full immersion]. *INFORMATION SYSTEMS AND NETWORKS*, Issue 12, С. 52–78 [in Ukrainian].

10. Liubyvyi, Ya. (2016). Kontseptsiiia samoorhanizatsii yak kliuchova metodolohiia analizu suspilnykh yavlyshch u sotsialnii filosofii kintsia KhKh – pochatku KhKhI stolit [The concept of self-organization as a key methodology for the analysis of social phenomena in the social philosophy of the late 20th and early 21st centuries]. *Mulyversum. Filosofskiyi almanakh – Multiverse. Philosophical almanac*, №. 7–8, С. 3–28 [in Ukrainian].

11. Onyshchuk, O. (2014). Suchasna liudyna u prostori virtualnoi realnosti: osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii [Modern man in the space of virtual reality: features of socio-cultural transformation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik". Filosofski nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Philosophical sciences*, № 780, С. 34–39 [in Ukrainian].

12. Okorokova V. V. (2018). Obraz novoi sotsialnoi realnosti Postmodernu ta formy yoho modeliuвання [The image of the new social reality of Postmodernism and the form of its modeling]. Odesa: VMV, [in Ukrainian].

13. Ridchenko, L. (2015). Bahatoaspektivist neliniinosti postneklasychnoho znannia [Multifaceted nonlinearity of post-nonclassical knowledge]. *Svitohliad-Filosofia-Relihiia – Worldview-Philosophy-Religion*, Вип. 8, С. 82–89. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/Ridchenko_Bahatoaspekty_neliniinosti.pdf [in Ukrainian].

14. Sashchuk, H. M. (2019). Virtualizatsiia realnosti yak fenomen kultury suchasnoho informatsiinoho suspilstva [Virtualization of reality as a cultural phenomenon of the modern information society]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*, № 10, С. 22–29 [in Ukrainian].

Окорокова Віра Вікторівна

доктор філософських наук,

професор кафедри всесвітньої історії та методології науки

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0003-0661-4313

СИНЕРГЕТИКА ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОЦЕСІВ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Актуальність теми дослідження виражається тими змінами моделей соціальної організації і взаємодії в сучасному суспільстві, які відбуваються завдяки широкому впровадженню і розповсюдженню віртуальних технологій в соціальній системі, впливаючи на її здатність до самоорганізації. В статті проводиться аналіз віртуалізації суспільства як відображення процесів нелінійності, хаотичності, відкритості, самоорганізації. Метою статті є розгляд теоретико-методологічних засад застосування синергетичного наукового підходу у дослідженні питань процесів віртуалізації суспільства. Для реалізації цієї мети насамперед визначаються у своєму співвідношенні поняття «віртуальна реальність» та «віртуалізація суспільства», що сприяє розкриттю головних рис останнього в умовах медіатизації та комп'ютеризації.

В процесі дослідження зазначеної проблеми було використано наступні наукові методи: метод аналізу і синтезу (сприяли виокремленню особливостей технології віртуальної реальності

та її місце в сучасному соціальному середовищі), метод структурно-функціонального аналізу (дало змогу розглянути віртуалізацію суспільства в якості трансформації соціального середовища на основі впровадження інформаційних технологій від однієї складної системи до іншої, відмітити поліваріантність штучно створених світів, що в купі підпадає під характеристику синергетичних принципів та етапів самоорганізації системи), діалектичний метод (розкриває динаміку соціальних процесів, що розглядаються в межах синергетики), який добре взаємодіє з синергетичним науковим підходом.

Результати дослідження показують, що віртуальна реальність будучи породженням константної реальності виступає як складна система, яка володіє низкою синергетичних ознак. Розширення сфери її застосування мотивує до змін в соціальній реальності, переростаючи у гіперреальність віртуального світу, що створює основи симуляції (заміщення) соціальної реальності. Самоорганізація у соціальних мережах визначається мережевими структурами, які формують світогляд або думку, дають можливість (виступаючи в ролі аттрактору) обрати певну роль у процесі мережевого спілкування або взаємодії.

Ключові слова: віртуальна реальність, віртуалізація суспільства, синергетика, симулякр, гіперреальність.

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 316.74:342.415

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.12>

Гольд Ольга Феліксівна

кандидат філософських наук,
дослідник

Центру соціології, політики та історії Середземномор'я (MESOPOLHIS)

Університету Екс-Марсель

бульв. Шарля Лівона, 58, Марсель, Франція

orcid.org/0000-0003-1689-227X

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНА ПОЛІКОНФЕСІЙНОСТІ НА ПРИКЛАДІ КОНВЕРГЕНЦІЇ

Робота присвячена темі «Поліконфесійність як конвергентне явище: сутність та особливості» як прояву сучасного соціуму. Розуміння феномену поліконфесійності як конвергентного та дивергентного процесу є актуальним, тому що це сучасні феномени соціуму, що має історичні витоки та поглиблюється на протязі років в різних сферах людської діяльності. В роботі розглянуто форми та принципи розуміння поліконфесійності як конвергентного процесу: сутності та особливості в сучасності. Питання конвергентності розглядаються з точки зору концептуальних засад філософського знання, що є сучасним для академічного наукового дослідження. Конвергенцію розглядаємо у контексті мультикультурного синтезу з точки зору соціалізації та історичного переходу суспільства до сучасного, в умовах глобалізації, війни, протистояння змінам світового порядку та зіткненню цивілізацій, світової кризи еліт, макро – історичних процесів. Висновки: Сучасний етап розвитку соціуму характеризується прагненням як до екуменізму з одного боку, так і до глобальної поліконфесійності та мультикультуральності як в світі в цілому так в Україні. Процеси конвергенції в соціумі можуть мати як конфліктогенні властивості, так і вести до примирення та глобалізації. Процеси конвергенції відбуваються в умовах прийняття Конвенції (рішення і постанови Європейського суду з прав людини, рішення і звіти Європейської комісії з прав людини). Попри конвергентних процесів в суспільствах існують і дивергентні процеси.

Ключові слова: зіткнення варварства, макроісторичні процеси, процеси конвергенції, процеси дивергенції, трансформація суспільства.

Вступ. Поліконфесійність – феноменом сучасного соціуму, що має історичні витоки та поглиблюється на протязі років в різних сферах. Розглянуто форми та принципи розуміння поліконфесійності як конвергентного процесу: сутності та особливості в сучасності. Ці питання розглядаються з точки зору концептуальних засад філософського знання, що є сучасним для академічного кола.

Методи. В дослідженні було прийнято за основу соціально – філософські та філософії історії принципи та методи:

1) Дж. Гелбрейта, Т. Кіса, У. Росту, Х. Шельського, О. Флейтхейма, Я. Тінбергена, та Е. І. Мартинюка конвергентних та дивергентних процесів в політичному соціальному та релігійному житті;

2) М. Козловця – розробника поняття «ідентифікації» у становленні історичного процесу та історичності формування соціуму сьогодні.

Ідея. Виходячи з підходів дослідження теми, «Поліконфесійність як конвергентне явище: сутність та особливості» як процесу сучасності, ми розглядаємо у контексті мультикультурного

синтезу з точки зору соціалізації та переходу суспільства від традиційного до сучасного в умовах глобалізації та війни, протистоянню змінам світового порядку та зіткненню варварства та культури.

Мета та завдання. Філософська та соціальна думка вже торкалась різних аспектів поліконфесійності, але в умовах сьогодення виникають нові форми, методи та підходи розгляданню цього явища у світі та Україні. Сьогодні має значення явище формування та зближення нових та історичних громадських та конфесійних течій за умов поліконфесійності та мультикультуральності, що по-новому викликає зацікавленість в світовій науці. Заглиблюючись у питання феномену поліконфесійності ми намагаємось відкрити сучасні аспекти конвергенції та дивергенції соціуму. На наш погляд важливим є розгляд та синтез – аналіз питань зближення різних релігійно – культуральних процесів у суспільстві. Їх вплив на історичний процес та подальше існування є питаннями що турбують сьогоденний загаль науковців. Зазначимо, ще академічне знання не дійшло до суцільної думки.

Вітчизняна та зарубіжна література вже була присвячена аналізу поліконфесійності як конвергентного явища. Так, дослідницькі розглядання поліконфесійності в контексті конструктивізму, глобалізаційних процесів та мультикультуральності було здійснено такими зарубіжними авторами, як М. Вебер, Д. К. Гелбрейт, Д. Дяковської, Х. Казанова, Т. Кіса, У. Ростоу, Г. Спенсер, Я. Тінберген, О. Флейтхейм, Ю. Харарі, Х. Шельській, Ф. Янсі та іншими. Трансформації релігійної сфери, що зумовлені відомими геополітичними змінами ХХ–ХХІ ст., проаналізовані в працях українських науковців А. Бойко, О. Сагана, О. Яроша та ін. Значний доробок у вивченні впливу поліконфесійності на процеси соціуму, та культурного поступу українства належить А. Колодному, В. Титаренко, Л. Филипович, Є. Харьковченко, П. Яроцькому. Сучасна історія поліконфесійності як громадянського аспекту розглядаються також у працях О. Гаркуши, О. Добродум, О. Предко та ін. Однак, немало питань поліконфесійності як процесу зближення в соціумі, з точки зору соціально-філософського аналізу ще не розкрито в наукових розвідках.

Ми вже зверталися до теми поліконфесійності як конвергентного явища в суспільстві: «Хоча релігійний ландшафт планети все ще зберігає історико-географічну сегментацію і деякі країни виглядають достатньо гомогенними з огляду на релігійну приналежність своїх громадян, однак події початку третього тисячоліття, відбуваються в світі і в Україні, свідчать про зростання ролі релігійного фактору у світовій політиці, що надає надзвичайної актуальності цій проблемі. З огляду на зазначене феномен поліконфесійності стає предметом підвищеної уваги як науковців, так і богословів, священнослужителів та парафіян» [1, с. 40–51].

Також, важливим для розуміння прав і свобод людини у ХХІ ст., в контексті нашої праці необхідно згадати Конвенції – рішення і постанови Європейського суду з прав людини, рішення і звіти Європейської комісії з прав людини, стосовно статті 9, що проголошує: «свобода думки, совісті та релігії є основоположним правом, до якого звертається не лише Європейська конвенція з прав людини, а інші численні національні, міжнародні і європейські документи» [2, с. 5].

Концептуальна ідея «конвергенції», з точки зору соціолога французької школи Теофіла І. Кіса зводиться к тому що: « до роз'яснення того, що мається на увазі під «конвергенцією», існує декілька семантичні та гносеологічні проблеми. Для цілей, які ми тут поставили перед собою, зрозуміло, що поняття конвергенції може мати значення в багатьох сферах людського знання. Термін «конвергенція» походить від латинського слова *convergere*, що означає прагнути, спрямовувати, непомітними ступенями, до тієї самої точки, схилитися до того самого спільного напрямку, до загальний результат до однієї точки. Антонім конвергенції – «розбіжність». Таким чином, дія або тенденція «конвергувати» означає наближення, від спільного сійва, наближення або просування до чогось, до результату або спільна мета. Отже, конвергенція є результатом еволюції. Таким чином, процес такого роду дозволяє нам розпізнати, чи збігаються будь-які два або більше наборів за своїми типологічними характеристиками, чи навпаки, схожість відсутня. Однак дія або тенденція до «конвергенції» також означає, що

конвергентні змінні прагнуть до фіксованої межі, ніколи не досягаючи її. Конвергенція так не може піти до повного ототожнення збіжних речей; конвергентні змінні цього не роблять не видаляти один одного. Різні джерела розповідають нам, що поняття конвергенції в соціальних науках ймовірно, приходить до нас із біологічних наук» [3].

Зазначимо, «Конвергентними процесами», за роботами Е. І. Мартинюка, можна вважати як ті тенденції, що притаманні більш ніж одній релігії, так і ті, що свідчать про і зближення соціальних, доктринальних та організаційних позицій між двома або більше релігіями». Автор характеризує близько 27 конвергентних процесів. Визначимо таку властивість конвергентності як її причетність до багатьох інших проявів соціального життя, крім релігії, але її специфіки без конфесійних особливостей цього процесу охарактеризувати неможливо [6, с. 67].

Треба зауважити, що конвергентні дослідження мають місто у сучасній психології, де за їх мету є вивчення ролі групової взаємодії та процесів ідей в рамках експериментального плану, який варіював рівень досвіду груп, які взаємодіяли як на дивергентних, так і на конвергентних етапах творчості «натуралістичної» парадигми обміну ідеями [8].

Також, конвергентними процесами в релігійному житті, можна вважати тенденції, властиві більш ніж одній релігії та ті, що ведуть до зближення соціальних, доктринальних та організаційних позицій між двома або більше релігіями.

Процес «глобалізації» відмічає Микола Козловець, «перевіряє на міцність ті культури, які нехтують новітніми технологіями і науковим прогресом або перечують їх. Саме для таких культур національна держава служить єдиною прийнятною формою виживання, а родові, ментальні архетипи виступають своєю підтримкою, що дозволяє протистояти натиску глобалізації. Тому особливо гостро постає питання про співвідношення культурних традицій і модернізації» [7, с. 248].

У монографії політолога та етносоціолога О. Кривіцької, яка вийшла у 2015 р. піднімаються питання: «за сучасних реалій процеси глобалізації та модернізації відбуваються паралельно з процесами етнічної ідентифікації, етнорегіоналізації та релігійного розмежування. Це створює калейдоскоп різноспрямованих векторів етнополітичного розвитку, як інтеграційних, так і дезінтеграційних. Під тиском викликів глобалізації прояв, відсутність або наявність міжетнічної рівноваги стали параметром стабільності мультикультурних країн» [5].

Також ми вже зверталися до поняття «дивергенції» як процесу «розбіжності у соціальних явищах. В соціальних системах: капіталізм – соціалізм; секулярне – світське; меншість – більшість; індивідуальне – загальне і таке інше, й ми бачимо приклади дивергенції сьогодні в поліконфесійних суспільствах» [4 с. 45].

Виходячи із сказаного, конвергентні процеси у соціальному житті другої половини ХХ – початку ХХІ ст., який трансформує цінності соціуму у бік норм прийнятих у глобалізованому, частіше західному суспільстві. Результати конвергентних процесів транслуються через культурні патерни, зокрема і релігійні, і поширюється у світі.

Сучасний етап розвитку соціуму характеризується прагненням як до екуменізму з одного боку, так і до глобальної поліконфесійності та мультикультуральності як в світі в цілому так в Україні. Процеси конвергенції в суспільствах можуть мати як конфліктогенні властивості, так і вести до примирення та глобалізації, до встановлення миру в суспільствах. Процеси конвергенції відбуваються в умовах прийняття Конвенції з прав людини. Попри конвергентних процесів в суспільствах існують і дивергентні процеси, але це тема іншої праці. Досвід існування поліконфесійної держави наприклад, України, та процесів конвергентності в суспільстві під час війн є предметом подальшого вивчення в академічному колі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гольд О., Козловець М. А. Confessional pluralism as a phenomenon of modernity: world and Ukrainian context. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*.

Філософські науки: науковий журнал. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка. 2021. Вип.2 (90). С. 40–51.

2. Довідник із застосування статті 9 свобода думки, совісті і релігії. Cour Europeenne de droit del'Homme. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_UKR.pdf

3. Kis Teophil I. URL: <https://www.erudit.org/en/journals/ei/1971-v2-n3-ei2967/700124ar.pdf>. ISSN 0014–2123 (print) 1703–7891 (digital) Kis, T. I. (1971). État des travaux sur la problématique de la convergence : théories et hypothèses. *Études internationales*, 2(3), 443–487. <https://doi.org/10.7202/700124ar>

4. Голд О. Поліконфесійність як дивергентне явище: сутність та особливості перспектив. *Одеський суспільно-політичний журнал*. 2022. № 4. С. 42–46

5. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України : монографія. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.

6. Мартинюк Е. І. Конвергентні процеси релігійного життя нашого часу. *Українське релігієзнавство*. 2005. № 35. С. 45–54.

7. Козловець М. Мультикультуралізм versus національної ідентичності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філософія. 2011. Вип. 8. С. 243–258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2011_8_29

8. Coursey L. E., Gertner R. T., Williams B. C., Kenworthy J. B., Paulus P. B., Doholi S. Linking the Divergent and Convergent Processes of Collaborative Creativity: The Impact of Expertise Levels and Elaboration Processes *Front. Psychol.*, 12 April 2019 Sec. Personality and Social Psychology Volume 10. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00699>

REFERENCES

1. Gold O.F., Kozlovets M. A. (2021) Confessional pluralism as a phenomenon of modernity : world and Ukrainian context. *Visnik Zhytomyr state university named Ivan Franko Philosophical science : scientific magazin* . Zhytomyr : Vid - vo Zhitomir state university named Ivan Franko. Vol #2 (90) P. 40–51 [in English]

2. Dovidnyk iz zastosuvannia statti 9 Svoboda dumky, sovisti i relihii (2015) Cour Europeenne de droit de l'Homme - [Handbook on the application of Article 9 Freedom of Thought, Conscience and Religion] [in ukr.] https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_UKR.pdf

3. KIS Théofil I. (1971) État des travaux sur la problématique de la convergence : théories et hypothèses Kis - Vol # 3 - 1971, P. 447–459 [in Fransaice] [Working on problema of convergence: theory and hypothesis]

4. Gold O. (2022) Policonfessionalism kak dyvergentne yavische: sutnist ta osoblivosti PERSPECTIVI. [POLYCONFESSION AS A DIVERGENT PHENOMENON: THE ESSENCE AND FEATURES OF PERSPECTIVES] ODESSKIY suspilno - politychiy journal: № 4, p. С. 42–46 [in ukr.]

5. Krivicka O. (2015) Demarkaciyni linii v etnopolitichnomu prostori Ukrainy. [Demarcation lines in the ethno-political space of Ukraine] К.: ІПіЕНД І. Кураса. NAN Ukr.,. 328 p. ISBN 978–966–02–7572–0 [in ukr.]

6. Martynyuk E. (2005) Convergent process religinogo zhyttia nashego chasu [Convergent processes of the religious life of our time] *Ukr. religioznavstvo*, № 35 p. 45–54 [in ukr.]

7. Kozlovets M. (2011) Multicultural. versus national identity [Multiculturalism versus national identity] *Nauk. zapiski National.univer. Ostrozska akademia Ser.: Philosoph.Vyp. 8. С. 243–258* [IN UKR]

8. Coursey Lauren E., Gertner Ryan T., Williams Belinda C., KenworthyJared B., Paulus Paul B. and Doholi Simona 2019 Linking the Divergent and Convergent Processes of Collaborative Creativity: The Impact of Expertise Levels and Elaboration Processes *Front. Psychol.*, 12 April Sec. Personality and Soc. Psychol. Vol. 10. [IN ENGL]

Gold Olga Felixivna
Candidate of Philosophical Sciences,
Researcher
Centre Mediterranean Sociologic, Science Politics
and History (MESOPOLHIS)
of Aix Marseille University
58, Charles Livon blvd, Marseille, France
orcid.org/0000-0003-1689-227X

THE SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT OF THE POLYCONFESSIONALISM PHENOMENON AS EXEMPLIFIED BY DIVERGENCE

The work is devoted to the topic «Polydenominationalism as a convergent phenomenon: essence and features» as a manifestation of modern society. Understanding the phenomenon of polyconfessionalism as a convergent and divergent process is relevant, because it is a modern phenomenon of society, which has historical origins and deepened over the years in various spheres of human activity. The paper examines the forms and principles of understanding polyconfessionalism as a convergent process: essences and features in modern times. Convergence issues are considered from the point of view of the conceptual foundations of philosophical knowledge, which is modern for academic scientific research. Convergence is considered in the context of multicultural synthesis from the point of view of socialization and the historical transition of society to the modern one, in the conditions of globalization, war, resistance to changes in the world order and the clash of civilizations, the world crisis of elites, macro-historical processes. Conclusions: The current stage of social development is characterized by a desire for ecumenism on the one hand, and global polyconfessionalism and multiculturalism both in the world as a whole and in Ukraine. Convergence processes in society can have both conflict-causing properties and lead to reconciliation and globalization. Convergence processes take place under the conditions of adoption of the Convention (decisions and resolutions of the European Court of Human Rights, decisions and reports of the European Commission on Human Rights). Despite convergent processes in societies, there are also divergent processes.

Key words: *clash of barbarism, macro-historical processes, processes of convergence, processes of divergence, transformation of society.*

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 165.24

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.13>**Хижняк Лариса Михайлівна**

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-4966-3203

ДЕСЯТЬ ФУНКЦІЙ УНІВЕРСИТЕТУ У ЗБЕРЕЖЕННІ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті зосереджено увагу на ролі культури і культурної спадщини під час війни. Актуалізацію участі університету в розвитку та збереженні національної і міської культурної спадщини розглянуто в контексті державотворення й розбудови громадянського українського суспільства і в площині європейського майбутнього незалежної України, яка культурно та ментально залучена до європейського проєкту. Новизна статті полягає в тому, що в ній розширено пошуки нових підходів до збереження культурної спадщини за рахунок використання соціального потенціалу сучасного університету. Застосовано такі методи дослідження: аналогії (для виокремлення трьох груп функцій університету щодо міської культурної спадщини, її збереження й розвитку); аналіз і синтез (для виокремлення особливостей реалізації функцій університету в умовах війни); описовий (для характеристики функцій університету у збереженні й розвитку культурної спадщини).

Авторкою визначено й схарактеризовано функції університету в розвитку та збереженні міської культурної спадщини під час війни. Запропоновано й розкрито три групи таких функцій, а саме: трансляційна, селекційна й інноваційна. До трансляційної групи віднесено такі функції, як освітня, виховна; селекційну групу склали такі функції як дослідницька; історичної пам'яті й історичної свідомості; творення комунікативного середовища; третю групу утворюють активні інноваційні культурні практики, у яких реалізуються практично-перетворюючі функції: наукового супроводу розбудови публічного простору територій (поселень); консолідаційна (формування соціальної солідарності); консалтингова; наукового супроводу культурної політики; наукового супроводу розробки, впровадження й оцінювання креативних культурних індустрій. Зазначена в статті проблематика є трендовою для соціально-гуманітарних досліджень функціоналу університету в умовах війни.

Ключові слова: культура, міська культура, культурна спадщина, університет, функції університету в збереженні й розвитку культурної спадщини, культурна політика.

Вступ. Тема ролі університету в розвитку та збереженні національної і міської культурної спадщини актуальна, по-перше, в контексті державотворення й розбудови громадянського українського суспільства, по-друге, вона знаходиться в площині європейського майбутнього незалежної України, яка не тільки політично, економічно, а й культурно та ментально вже тривалий час долучається до європейського проєкту. Ще донедавна науковці на теренах Східної Європи виділяли три його ключові етапи, а саме:

- 1) етап імперій (XVIII–XIX ст.), коли культури інтегрувалися кількома конкуруючими державами шляхом колонізації народів, у т.ч. українського;
- 2) етап формування національно-демократичних держав, перерваний тоталітарними режимами в Німеччині та СРСР (початок XX ст. – кінець другої світової війни);

3) етап європейської інтеграції з другої половини ХХ ст., що відбувається суперечливо, навіть з незначними реінтеграційними трендами [13, с. 7–9]. Можна передбачити, що після перемоги в сучасній російсько-українській війні Україна як переможець відкриє четвертий етап європейського проекту. Яким він буде, покаже час. Однак вже наразі усвідомлюється необхідність зміни уявлення не тільки про культурну спадщину радянської доби (це відбувається в Україні протягом останніх трьох десятиліть незалежності), а й про роль культури під час війни і у повоєнний період. Можливо, четвертий етап відбувається наразі в умовах російсько-української війни, коли європейські країни стали надійними партнерами України в опорі державі-терористу й наближують як перемогу над агресором, так і збереження культурної спадщини.

Наразі відбуваються пошуки нових підходів до збереження культурної спадщини на основі використання потенціалу приватно-громадське партнерства [7]; відбувається узагальнення досвіду залучення громади [6] та громадських організацій [11] до збереження культурної спадщини. Між тим університетська спільнота теж відіграє особливу роль у цих процесах. Зокрема, відродження освіти в контексті майбутніх поколінь після COVID-19, на чому акцентувалася увага на третьому Міжнародному дні освіти у 2020 році [23], передбачає участь університету в розвитку міської культури.

Про потужність українських університетів, їх здатність функціонувати в кризових ситуаціях останніх років, під час війни і, відповідно, брати участь у збереженні й розвитку міської культурної спадщини, свідчать відповідні рейтинги, в яких університети передусім Києва та Харкова займають гідні місця [14]. У сучасному суспільстві взагалі підвищуються вимоги до сфери освіти та її інституцій. Так, В. Бакіров вказує на нагальну потребу формування нової парадигми університетського життя, у якій має бути симбіоз науки, освіти й культури [4, с. 7]. Класичний університет взагалі обґрунтовано розглядається як культурний хаб [3]. Пріоритетний розвиток культури, науки і освіти є основою прогресу сучасного суспільства, його сфер і територіальних спільнот (зокрема, міст).

Мета статті – визначити й схарактеризувати функції університету в розвитку та збереженні міської культурної спадщини під час війни.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи аналогій (для виокремлення трьох груп функцій університету щодо міської культурної спадщини, її збереження й розвитку); аналіз і синтез (для виокремлення особливостей реалізації функцій університету в умовах війни); описовий (для характеристики функцій університету у збереженні й розвитку культурної спадщини).

Результати. Функціонал будь-якої культури зазвичай розглядається через процеси трансляції (передача культурних моделей, зразків, цінностей з минулого в сьогодення), селекції (відбору того, що необхідно в сьогоденні) та інновацій (створення нового: цінностей, норм, правил, систем мотивації до опанування культурою тощо). Виходячи з цього, розглянемо три групи функцій університету в розвитку та збереженні міської культурної спадщини, а саме: 1) до трансляційної групи віднесено такі функції, як освітня; виховна; 2) селекційну групу склали такі функції як дослідницька; історичної пам'яті й історичної свідомості; творення комунікативного середовища; 3) третю групу утворюють активні інноваційні культурні практики, куди увійшли практично-перетворюючі функції, серед яких основними є такі: наукового супроводу розбудови публічного простору територій (поселень); консолідаційна (формування соціальної солідарності); консалтингова; наукового супроводу розробки, впровадження й оцінювання креативних культурних індустрій.

Далі схарактеризуємо виділені нами функції університету в розвитку та збереженні культурної спадщини, у т.ч. міської.

1. Освітня функція. Ця функція була визначною ще при створенні перших як європейських, так і українських університетів. Історія свідчить, що поява в міському поселенні університету, як правило, сприяла його розвитку (економічному, політичному), зміні статусу (з провінційного до регіонального центру або навіть столичного). На кожному історичному етапі розвитку конкретного суспільства змінювалися вимоги до університетів щодо підготовки кадрів;

розширювався перелік затребуваних спеціальностей і вимог до компетенцій фахівців; змінювався соціальний склад студентів, до яких з часом залучилися й студентки, поступово долалися штучно створені гендерні нерівності; трансформувалися методи та організація навчання тощо. Випускників університету завжди відрізняв культурний рівень, який, як правило, вищий середнього значення серед населення країни. Важко переоцінити роль університету в підвищенні культурного рівня представників молодого, середнього віку і старшого віку. Наразі, коли в освітні практики впроваджено неперервну освіту, функціонують «університети третього віку», освітня функція інституцій формальної і неформальної освіти реалізується проактивно.

2. Виховна функція. Освітньо-виховні системи університету формуються і розвиваються протягом всієї історії під політичним, ідеологічним, адміністративним тиском. Традиційно вважається, що в університеті студенти і студентки соціалізуються як громадяни, як професіонали і як особистості. У цьому полягає місія університету, яка змінювалася зі зміною моделей університету і має специфіку в авторитарних і демократичних суспільствах. Варто враховувати багатокультурність сучасного суспільного розвитку, модуси культурної глобалізації, культурні обміни, діалог культур, крос-культурний шок. За цих умов культурна і крос-культурна компетентності розглядаються науковцями в якості ресурсу розвитку багатокультурності і саме їх мають виховувати сучасні університети. Так, А. Ручка і В. Танчер виділяють «активні» і «пасивні» аспекти культурної компетентності, а саме: внаслідок активної культурної компетентності проявляється нормативна культурна ідентичність, а пасивної – набуття сукупності знань про культуру. Ці науковці закликають виробляти в особистості «... здатність розрізняти різні культурні коди, культурні спадщини, різноманітні культурні вирази. Це потрібно для того, щоб налагоджувати комфортну, взаємокорисну міжкультурну комунікацію, протидіяти ексклюзії (виключення) та маргіналізації Інших, усувати міжкультурну напругу загалом» [15, с. 16].

3. Дослідницька функція університету. Ще в кінці 1950-х років Т. Адорно висунув ідею «опрацювання Минулого», яка виявилася життєздатною в переломні, кризові періоди історії. Суть цієї ідеї Т. Адорно полягала в тому, щоб в межах освітнього процесу проводити «опрацювання Минулого» через накопичення та поширення знання про минулі злочини тоталітарного режиму [1]. Вкрай актуальним для сучасного українського суспільства є необхідність дослідити засобами університетської науки та оприлюднити такі злочини (в т.ч. щодо національної культури) в минулому і в сьогоденні, під час російсько-української війни. Такі дослідження мають різну мету, однак затребувані, бо дають наукове обґрунтування культурного поступу розвитку країни, регіонів, поселень, особливо в кризові періоди (війни). Дослідженню підлягають також такі теми: культурна спадщина в міфологізації міста; колективні уявлення про місто, історичні наративи, що пропагувалася й рекламувалася в процесі формування його іміджу в різні історичні періоди; інформованість мешканців міста про культурні події та їх ставлення до культурних об'єктів і пам'яток (ідеологічно спрямованих, ідеологічно нейтральних); оцінювання впливу мистецьких проєктів на творення національних образів і культурної пам'яті.

4. Функція історичної пам'яті й історичної свідомості. Пам'ять у міждисциплінарному курсі розглядається науковцями як інструмент деконструювання історії, а її формування включено до процесу формування історичної свідомості. Науковцями розкривається зміст поняття «історична пам'ять» в контексті досліджень всесвітньої історії, наслідки викривлення історичного минулого [18]. Історична пам'ять розглядається як один із вимірів колективної ідентичності (варто брати до уваги, що остання піддається маніпулюванню). Важливими моментами є такі: хто, з якою метою і як проводить політику пам'яті, який зміст в неї вкладає. Для сучасної України важливо її «... застосування як інструменту для конструювання цивілізаційної ідентичності в межах Європейського Союзу» [19, с. 127]. Від формування історичної свідомості індивідів, груп, спільнот залежить успішність різних форм, видів ідентичності населення України (локальної / міської, національної, європейської тощо). Науковці наголошують, що «історична свідомість як важлива складова суспільної свідомості є для народу ресурсною базою – саме в ній необхідно черпати інформаційні ресурси при прийнятті в будь-який спосіб вагомих рішень, ресурси імунної системи народу при загрозі ураження його організму

шкідливими вірусами згубних тенденцій, ресурси для об'єднання народу у формі колективної ідентифікації» [17, с. 101].

Історичне безпам'ятство вкрай соціально небезпечне. Його наслідком стає втрата особистістю здатності визначити сутність суспільства через його еволюцію; проблемні поля в його функціонуванні; чинники, тренди й перспективи його розвитку та своє місце в ньому. При цьому важливим є діяльність університету в площині культурної пам'яті, адже «культурна пам'ять як форма колективної пам'яті передбачає наявність структур зберігання і відтворення знань, залежність від запитів соціальних груп. Вона постійно змінюється, а отже, передбачає постійне перепрочитання й реінтерпретацію» [9, с. 26]. Мова йде про роль університету не тільки у зберіганні й відтворенні знань, а й у переосмисленні культурної спадщини відповідно до викликів сучасності. Соціально-історичний вимір культурної пам'яті здійснюють філософи, культурологи, антрополози, історики, соціологи, політологи, соціальні психологи в межах предметного поля своєї науки. П. Коннертон вважає, що при вивченні способів, якими колективна пам'ять підтримується та транслюється науковцям слід зосередитися на дослідженні структур соціальної пам'яті, церемоній вшанування пам'яті та пам'яті тіла у формі тілесних практик і технік тіла [21]. Університетом здійснюються як наукові дослідження історичної пам'яті у процесі реалізації відповідних науково-дослідних проєктів, так і участь у її вшануванні в самому університеті і в міському комунікативному й культурному просторах.

Ми поділяємо думку А. Киридон, що для розвитку студій пам'яті як міждисциплінарного поля необхідна низка ресурсів, а саме: «кадровий (який передбачає забезпеченість кваліфікованими фахівцями конкретного напрямку, а якщо говорити про формування галузі – необхідність увиразнення цеху відповідних фахівців); науково-методичний (формування теоретичного підґрунтя, вироблення інструментарію); матеріально-технічний ресурс (фінансування); інформаційний ресурс (включає обсяг доступної інформації та канали її отримання); комунікативний ресурс (технології комунікації, необхідні для активного обміну думками тощо) [10, с. 86–87]. Сучасний університет має необхідні ресурси для того, щоб, виконуючи функцію історичної пам'яті, розвивати студії пам'яті.

5. Функція творення комунікативного середовища. У ньому циркулюють інформаційні потоки, які «... впливають: на індивідуальному рівні – на судження, культуру, освіту, роботу, відпочинок; на інституціональному – на політику, економіку, релігію; на груповому (соціальному, етнічному, професійному, віковому та ін.) – на ідентичність, мобілізацію, участь; на міждержавному – на співробітництво (конфлікт), ресурси, транснаціональні корпорації тощо» [5, с. 43]. Інноваційністю відрізняються вуличні культури [16]. Сучасний університет, по-перше, має як власне комунікативне середовище всередині закладу, так і багатовимірне зовнішнє середовище, а по-друге, одночасно включається в комунікативне середовище і творить його в освітньому, науковому, публічному просторах. М. Петрушкевич доводить, що прагматичність та раціоналізацію комунікативного середовища обумовлюють такі риси сучасної культури, які найбільше впливають на зміну способів соціальної комунікації: «масове тиражування культурних текстів, що лежить в основі споживання матеріальних та духовних цінностей; стандартизація майже всіх царин життя; комерціалізація як основний принцип масової культури; висока маніпулятивність; фрагментарність феноменів масової культури; стереотипізація; вирівнювання прав, класів, статей» [12, с. 83–84]. Соціально-комунікативна функція університету реалізується також через використання PR-технологій, лобізму як комунікативної технології, спічрайтингу.

6. Функція наукового супроводу розбудови публічного простору територій (поселень). Існують різні трактування поняття «публічний простір», під яким найчастіше розуміють місце, де здійснюється обговорення і навіть вироблення актуальних рішень, не пов'язаних безпосередньо з приватними інтересами окремих індивідів, а таких, що зачіпають колективні (суспільні) потреби та інтереси (Ю. Хабермас, Х. Арндт, З. Бауман і ін.); місце (сцена), де протікає публічне життя, здійснюється соціальна взаємодія (І. Гоффман, Ш. Зукін, Д. Джекобс, Л. Лофланд, Р. Сеннет, Р. Ольденбург і ін.). Зрештою, множинні публічні взаємодії, що відбуваються

в публічних просторах, можна ідентифікувати за таким набором антонімів: формальні – неформальні, обов'язкові – необов'язкові, заплановані – незаплановані, структуровані – неструктуровані, організовані – неорганізовані, контрольовані – неконтрольовані, бажані – небажані, безпечні – небезпечні, легальні – нелегальні, доступні – недоступні (закриті для широкого загалу). До публічних просторів зазвичай відносять міські площі, вулиці і тротуари, парки і сквери, дворові території, кав'ярні, паби, клуби за інтересами тощо. Паркові зони – особливий публічний простір міста, покликаний відображати культурну спадщину та особливості його культури. Внаслідок суспільних змін змінюються і назви парків. Наприклад, Центральний парк культури та відпочинку ім. Максима Горького, що відкритий у Харкові ще в імперську добу (1890-ті роки), пройшов чимало реконструкцій і зміни назви (Миколаївський або Загородний парк від заснування до 1919 р.; Комунальний парк або Парк комунальників).

Публічні простори сприяють формуванню територіальної ідентичності, розширенню кола соціальних контактів, об'єднанню поколінь. Вони, як правило, багатофункціональні, тобто використовуються різними індивідами, групами, інституціями для різних цілей (самопрезентації, рекламної презентації, інформування громадськості і т. ін.). У публічному просторі відбувається публічна комунікація, поширюється публічна інформація, реалізується публічна політика, у т.ч. культурна.

Безпечна організація публічного простору міста має базуватися на науковому дослідженні його реального стану і проблем, що дозволить тою чи іншою мірою на рівні міста забезпечувати не тільки формальне (заплановані офіційні публічні заходи), а й неформальне суспільне життя (у т.ч. неформальне, неструктуроване і необов'язкове спілкування індивідів і груп, навіть різнорідних). Сама по собі наявність вуличних кафе, зручних лавок, прогулянкових зон, подієва наповненість вулиць, парків (виступи вуличних музикантів, робота вуличних художників та ін.), у т.ч. завдяки використанню технологій івент-менеджменту, не може свідчити про успішність організації міського публічного простору без оцінки задоволеності мешканців цим простором, його культурним оформленням. Культурно-дозвіллевий і рекреаційний потенціал публічного простору міста під час війни використовується не повною мірою. Однак він слугує проведенню мистецьких заходів, благодійних акцій на підтримку армії, волонтерів і всіх, хто чинить опір агресії ворога, у т.ч. культурній.

7. Консолідаційна функція (формування соціальної солідарності). Через усвідомлення індивідами, групами спільних цінностей, інтересів, загроз, бачення образу майбутнього й шляхів руху до нього виникає здатність організованого представлення цих інтересів і їх захисту спільними зусиллями. Тобто мова йде про запуск механізмів соціальної солідарності, згуртованості перед суспільними викликами, одним з яких є захист суверенітету своєї держави і демократичних цінностей. У кризових ситуаціях, під час війни на всіх мікро-, мезо- і макро- рівні актуалізується органічна солідарність (за Е. Дюркгеймом). Крім того, євроінтеграційний вектор розвитку України супроводжує культурна еволюція окремих регіонів, які мають різну історію і, відповідно, складну культурну спадщину [8], що теж потребує розробки та задіяння механізмів консолідації. О. Якубін і О. Казьмірова, розмірковуючи про місію Інституту національної пам'яті, пропонують таке основне його призначення: «... створення політики пам'яті, тобто ідей/концептів, які б об'єднували країну з акцентом на її майбутнє. Політика пам'яті, орієнтована на майбутнє, має об'єднувати суспільство» [20, с. 158].

8. Консалтингова функція. Ця функція реалізується університетом, по-перше, через підготовку фахівців для надання консалтингових послуг в різних сферах суспільного життя і для організаційних утворень різного рівня (підприємство, установа, галузь, регіон тощо); по-друге, через надання науковцями університету консалтингових послуг державним, приватним інституціям, територіальним громадам, органам місцевого самоврядування; по-третє, евалюація (оцінювання) пам'яткоохоронної діяльності влади, фахових спільнот (музеїв, архівів, бібліотек тощо), активістів, громад міст в умовах війни). Наразі сформувався ринок консалтингових послуг, на якому конкурують за надання консалтингових послуг національні й міжнародні консалтингові агенції, представлені як «спеціалісти», що спеціалізуються на вивченні окремих

проблем сфери культури, так і «дженералісти», здатні комплексно дослідити стан, проблеми та шляхи удосконалення функціонування конкретного культурного осередку, об'єкту (запропонувати вирішити завдання на виправлення ситуації, на удосконалення, на створення нового).

9. Функція наукового супроводу культурної політики. Під час російсько-української війни нагальним напрямком культурної політики стають 1) спростування міфів минулого, на які реально впливають і можуть вплинути надалі науковці (у т.ч. університету), громадські діячі, журналісти; 2) підтримка різних мистецьких проєктів, які здатні впливати на творення національних образів і культурної пам'яті; 3) подальші зміни міського символічного простору, у якому як частині культурної пам'яті міста недостатньо назв вулиць з українською історією та національною українською культурою; назв об'єктів (кафе, ресторани, супермаркети, галереї тощо) українською мовою; реклами українською мовою; репертуару театрів з творами українських митців; національно орієнтованих видів туризму і відповідних туристичних маршрутів історичними місцями міста. На українське національне відродження і зрушення в історичній пам'яті мешканців українських міст впливають такі заходи культурної політики: встановлення меморіальних дошок на будівлях, пов'язаних з життям українських митців минулого (особливо репресованих радянською владою); проведення наукових досліджень до культурної спадщини міста й оприлюднення їх результатів; встановлення нових пам'ятників з метою вшанування українських національних митців і геїв російсько-української війни. В. Бакальчук на прикладі шкоди, завданій культурній спадщині тимчасово окупованого Криму, виділяє основні виклики, які доцільно враховувати в культурній політиці інших регіонів і міст (особливо деокупованих), а саме: «руйнування низки об'єктів, що відбулося з часу окупації ...; незаконні археологічні розкопки на території ...; незадовільний рівень обліку та збереження археологічних експонатів; переповненість кримських музейних сховищ; вивезення на територію РФ культурних цінностей з півострова; втрата автентичного вигляду об'єктами історичної спадщини внаслідок проведення неякісних «реставраційних та протиаварійних робіт»... » [2, с. 51].

10. Функція наукового супроводу розробки та впровадження й оцінювання креативних культурних індустрій. Культурні індустрії представлені як традиційними формами, так і новими. Р. Флорида показав, як деякі міста в сучасному світі долають кризу урбанізму, оскільки «... спромоглися підвищити загальні переваги креативності, додавши інноваційність та високотехнологічну індустрію у їхні економіки» [22, с. 58]. Сприяття цьому повною мірою може університет, який поєднує освітньо-наукову і практичну взаємодію з бізнесом на засадах соціального партнерства.

Висновки. Університет своєю освітньо-науковою роботою оберігає суспільство від суспільно небезпечного історичного безпам'ятства, формуючи історичну свідомість як складову колективної соціальної свідомості. Оскільки остання є об'єктом інформаційного впливу, особливо в умовах гібридної війни, то зростає роль університету в медійній сфері, а також презентація результатів наукової діяльності щодо міської культурної спадщини в публічному комунікативному просторі.

Творення університетом комунікативного простору культури відбувається у реальному, віртуальному і змішаному світах, що потребує подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. Що означає «опрацювання минулого». *Філософія освіти*. 2018. № 1. С. 6–24.
2. Бакальчук В. О. Збереження та охорона культурної спадщини в Криму: актуальні виклики та проблеми. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 50 (2). С. 46–52.
3. Бакіров В., Посохов С. Класичний університет як культурний хаб. *Universitates*. 2020. № 1. С. 54–69.
4. Бакіров В. Університетські культурні практики: проблеми евалюації. *Український соціологічний журнал*. 2021. Вип. 24. Березень. С. 7–13.
5. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. 2011. № 1. С. 41–49.

6. Гончарова К. Досвід США у залученні громади до збереження культурної спадщини. 2015. URL: https://www.slideshare.net/citizens_participation/c-54379801
7. Гончарова К. У пошуках нових підходів до збереження культурної спадщини: приватно-громадське партнерство. 2018. URL: <https://uccs.org.ua/detsentralizatsiia/statti/u-poshukakh-povukh-pidkhodiv-do-zberezhennia-kulturnoi-spadshchyny-pryvavno-hromadske-parterstvo/>
8. Інформаційно-культурне забезпечення інтеграції регіонів України : монографія / О. Онищенко, В. Горовий, Л. Дубровіна та ін. Київ, 2018. 224 с.
9. Калашньова Д. В., Ташенко А. Ю. Соціально-структурні відмінності ставлення до культурної пам'яті. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. Вип. 90. С. 18–28.
10. Киридон А. М. Студії пам'яті в Україні: діапазон предметного поля. *Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті* : збірник наукових праць / за заг. ред. Кудряченка А. І. Київ, 2019. С. 76–89.
11. Коцюрба М. К., Пятницькова І. В. Діяльність громадських організацій зі збереження традиційної культури гуцулів. 2021. file://C:/Users/user/Downloads/12065-Текст%20статті-23939-1-10-20220427%20(1).pdf
12. Петрушкевич М. Сучасна людина в комунікативному полі культури. *Людина і культура*. Острого, 2019. С. 67–85.
13. Поліщук Я. Пошуки Східної Європи. Тіні минулого, міражі майбутнього. Чернівці, 2020. 192 с.
14. Рейтинг під час війни. Два харківських університети увійшли до десятки кращих в Україні. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/reutynh-pid-chas-viyny-dva-kharkivskykh-universytety-uviyshly-do-desyatky-krashchykh-v>
15. Ручка А. О., Танчер В. В. Багатокультурність: чинники, проблеми, нові перспективи суспільного розвитку. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1-2. С. 9–16.
16. Склярова В. Про вуличні культури на мапі України. <https://uaculture.org/texts/pravo-namisto/>
17. Хардель Р., Виздрик В. Історична свідомість як об'єкт інформаційного впливу в нових медіа під час протистояння Російської Федерації з Україною. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 100–107.
18. Шморгун О. О. Історична пам'ять: традиція та сучасність. *Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті* : збірник наукових праць / за заг. ред. Кудряченка А. І. Київ, 2019. С. 19–42.
19. Якуба В. В. Наративи історичної пам'яті – розподільча лінія в конфлікті між Україною та Росією. *Проблеми війни і миру в історії країн світу* : збірник наукових праць / за заг. ред. С. В. Толстова. Київ, 2021. С. 122–131.
20. Якубін О. Л., Казьмірова О. М. Яка політика пам'яті потрібна Україні в 20-х роках ХХІ століття: 12 пропозицій. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3(43). 2019. С. 158–162.
21. Connerton Paul. *How Societies Remember Themes in the Social Sciences*. Publisher Cambridge University Press, 2002. 121 p.
22. Florida Richard. *The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class*. Basic Books, 2017. 336 p.
23. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. (2020). United Nations. 26 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3874571?>

REFERENCES

1. Adorno T. Shcho oznachaie "opratsiuvannia mynuloho" [What does "processing the past" mean]. *Filosofia osvity*. 2018. № 1. S. 6–24 [in Ukrainian].
2. Bakalchuk V. O. Zberezhennia ta okhorona kulturnoi spadshchyny v Krymu: aktualni vyklyky ta problemy [Preservation and protection of cultural heritage in Crimea: current challenges and problems]. *Stratehichni priorityty*. 2019. № 50 (2). S. 46–52 [in Ukrainian].
3. Bakirov V., Posokhov S. Klasychnyi universytet yak kulturnyi khab [Classical University as a cultural hub]. *Universitates*. 2020. № 1. С. 54–69 [in Ukrainian].

4. Bakirov V. Universytetski kulturni praktyky: problemy evaliuatsii [University cultural practices: problems of evaluation]. *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*. 2021. Vyp. 24. Berezen. S. 7–13 [in Ukrainian].
5. Bebyk V. M. Hlobalne informatsiine suspilstvo: poniattia, struktura, komunikatsii [Global information society: concepts, structure, communications]. *Informatsiia i pravo*. 2011. № 1. S. 41–49 [in Ukrainian].
6. Honcharova K. (2015). Dosvid SShA u zaluchenni hromady do zberezhenia kulturnoi spadshchyny [The US experience in community involvement in cultural heritage preservation]. [in Ukrainian]. https://www.slideshare.net/citizens_participation/c-54379801
7. Honcharova K. U. (2018). poshukakh novykh pidkhodiv do zberezhenia kulturnoi spadshchyny: pryvatno-hromadske partnerstvo [In search of new approaches to the preservation of cultural heritage: private-public partnership]. [in Ukrainian]. <https://uccs.org.ua/detsentralizatsiia/statti/u-poshukakh-novykh-pidkhodiv-do-zberezhenia-kulturnoi-spadshchyny-pryvatno-hromadske-parterstvo/>
8. Onyshchenko O., Horovyi V., Dubrovina L. [ta in.] Informatsiino-kulturne zabezpechennia intehratsii rehioniv Ukrainy: [monohrafiia] [Informational and cultural support for the integration of the regions of Ukraine]. Kyiv, 2018. 224 s [in Ukrainian].
9. Kalashnova D. V., Tashchenko A. Yu. Sotsialno-strukturni vidminnosti stavlennia do kulturnoi pamiaty [Socio-structural differences in attitude to cultural memory]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*. 2021. Vyp. 90. S. 18–28 [in Ukrainian].
10. Kyrydon A. M. (2019). Studii pamiaty v Ukraini: diapazon predmetnoho polia [Memory studios in Ukraine: the scope of the subject field] // *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia istorychnoi pamiaty: zbirnyk naukovykh prats / Za zah. red. Kudriachenka A. I.* Kyiv. S. 76–89 [in Ukrainian].
11. Kotsiuruba M. K., Piatnytskova I. V. (2021). Diialnist hromadskykh orhanizatsii zi zberezhenia tradytsiinoi kultury hutsuliv [Activities of non-governmental organizations to preserve traditional Hutsul culture]. [in Ukrainian]. [file:///C:/Users/user/Downloads/12065-Tekst%20statti-23939-1-10-20220427%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/12065-Tekst%20statti-23939-1-10-20220427%20(1).pdf)
12. Petrushkevych M. Suchasna liudyna v komunikatyvnomu poli kultury [Modern man in the communicative field of culture] // *Liudyna i kultura*. Ostroh, 2019. S. 67–85 [in Ukrainian].
13. Polishchuk Ya. Poshuky Skhidnoi Yevropy. Tini mynuloho, mirazhi maibutnoho [Searches of Eastern Europe. Shadows of the past, mirages of the future]. Chernivtsi, 2020. 192 s. [in Ukrainian].
14. Reitynh pid chas viiny (2022). Dva kharkivskykh universytety uviyshly do desiatky krashchykh v Ukraini [Rating during the war. Two Kharkiv universities entered the top ten in Ukraine]. [in Ukrainian]. <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/reitynh-pid-chas-viiny-dva-kharkivskykh-universytety-uviyshly-do-desyatky-krashchykh-v>
15. Ruchka A. O., Tancher V. V. Bahatokulturnist: chynnyky, problemy, novi perspektyvy suspilnoho rozvytku [Multiculturalism: factors, problems, new perspectives of social development]. *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*. 2017. № 1–2. S. 9–16 [in Ukrainian].
16. Skliarova V. (2020). Pro vulychni kultury na mapi Ukrainy [About street cultures on the map of Ukraine]. [in Ukrainian]. <https://uaculture.org/texts/pravo-na-misto/>
17. Khardel R., Vyzdryk V. Istorychna svidomist yak obiekt informatsiinoho vplyvu v novykh media pid chas protystoiannia Rosiiskoi Federatsii z Ukrainoiu [Historical consciousness as an object of information influence in new media during the confrontation between the Russian Federation and Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Zhurnalistyka*. 2019. Vyp. 45. S. 100–107 [in Ukrainian].
18. Shmorhun O. O. (2019). Istorychna pamiat: tradytsiia ta suchasnist [Historical memory: tradition and modernity] // *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia istorychnoi pamiaty: zbirnyk naukovykh prats / Za zah. red. Kudriachenka A.I.* Kyiv. S. 19–42 [in Ukrainian].
19. Yakuba V. V. (2021) Naratyvy istorychnoi pamiaty – rozpodilcha liniia v konflikti mizh Ukrainoiu ta Rosiieiu [Narratives of historical memory are a dividing line in the conflict between Ukraine and Russia] // *Problemy viiny i myru v istorii krain svitu: zbirnyk naukovykh prats / Za zah. red. S.V. Tolstova*. Kyiv. S. 122–131 [in Ukrainian].
20. Yakubin O. L., Kazmirova O. M. Yaka polityka pamiaty potribna Ukraini v 20-kh rokakh KhKhI stolittia: 12 propozytsii [What memory policy does Ukraine need in the 20s of the 21st century: 12 proposals]. *Visnyk NTUU "KPI" Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo*. 2019. № 3(43). S. 158–162 [in Ukrainian].

21. Connerton Paul. How Societies Remember Themes in the Social Sciences. Publisher Cambridge University Press, 2002. 121 p.

22. Florida Richard. The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation and Failing the Middle Class. Basic Books, 2017. 336 p.

23. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond (2020). United Nations. 26 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3874571?>

Khyzhniak Larysa Mykhailivna

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Applied Sociology and Social Communication Department
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody square, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4966-3203

TEN FUNCTIONS OF THE UNIVERSITY IN THE DEVELOPMENT AND PRESERVATION OF THE CITY'S CULTURAL HERITAGE DURING THE WAR

The article focuses on the role of culture and cultural heritage during the war. The actualization of the university's participation in the development and preservation of national and city cultural heritage is considered in the context of state formation and development of Ukrainian civil society and in the plane of the European future of independent Ukraine, which is culturally and mentally attached to the European project. The article's novelty is that it expands the search for new approaches to preserving cultural heritage by using the social potential of a modern university. The following research methods were applied: analogies (to distinguish three groups of functions of the university concerning the city's cultural heritage, its preservation, and development); analysis and synthesis (to highlight the features of the implementation of the functions of the university in the conditions of war); descriptive (to characterize the functions of the university in the preservation and development of cultural heritage). The author defines and illustrates the functions of the university in developing and preserving the city's cultural heritage during the war. Three groups of such functions are proposed and disclosed: translational, selective, and innovative. The broadcast group includes such functions as educational, educational; the selection group consists of such functions as research; historical memory, and historical consciousness; creating a communicative environment; the third group consists of active, innovative cultural practices, in which practical-transformative functions are implemented: scientific support for the development of the public space of territories (settlements); consolidation (formation of social solidarity); consulting; scientific support of the cultural policy; scientific support for the development, implementation, and evaluation of creative cultural industries. The issues mentioned in the article are trending for socio-humanitarian studies of university functionality in wartime conditions.

Key words: culture, urban culture, cultural heritage, university, functions of the university in the preservation and development of cultural heritage, cultural policy.

УДК 316.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2.14>**Хомерікі Олена Андріївна**

доктор соціологічних наук, професор,
факультет міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
пр. Любомира Гузара, 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3702-0390

Стригуль Марина Василівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
факультет міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
пр. Любомира Гузара, 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6086-4017

Ташенко Анна Юріївна

кандидат соціологічних наук,
асистентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин
факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6038-7337

ПАСАЖИРОЗНАВСТВО У СТРУКТУРІ СОЦІОЛОГІЇ ТРАНСПОРТУ В ЕПОХУ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВ РИЗИКІВ

Стаття присвячена розкриттю визначення напрямків подальшої модернізації структури соціологічного знання в Україні, оскільки в соціологи перманентно визнають актуальною проблему щодо фіксації та подолання протиріч поміж пропозиціями щодо шляхів диверсифікації спеціальних та галузевих соціологій, зокрема, соціології транспорту. Мета статті полягає у спробі авторів закласти основи пасажирознавства як соціо-культурного розуміння багатогранності проявів такого роду руху як подорожі пасажирів, що є комплексним явищем у суспільстві ризиків. Досягнути це можна завдяки результатам, що отримано внаслідок використання таких методів як логіко-історичний, контент-аналіз, системний. Самі ж результати полягають в тому, що модернізація структури соціологічного знання – це не хаотичний, а закономірний процес, бо соціологи шукають обґрунтовані логікою способи, щоб бути затребуваними суб'єктами влади та відповідати на ті чи інші виклики часу. Сучасна соціологія, згідно міркувань У.Бека, є наукою не стільки як про суспільство загалом, а як про суспільство ризиків, що люди утворюють своєю діяльністю (не тільки воєнною, терористичною чи кримінальною), а ще й техногенною, зокрема, в транспортній галузі, прагнучі задовольнити потреби самореалізації. Соціологія транспорту потребує такої своєї розбудови, що мають здійснити науковці шляхом розробки теоретико-методологічних засад, відповідного понятійно-категоріального апарату та систематизації знань про безпеку пасажирів, тобто розбудови пасажирознавства. Автори дійшли висновку, що оскільки сучасні завдання щодо забезпечення безпеки людського розвитку спонукають функції соціальної політики повинні реалізовуватися виходячи із конкретних умов життя і рівня розвитку суспільства, економічних ресурсів, історично обумовлених матеріальних, культурних запитів населення, розповсюдженості, масштабності та гостроти соціальних протиріч, то на основі гасла «через терні до зірок» пропонуємо актуальне гасло для ризикознавців: «через пасажирознавство до безпеки пасажирів на будь-якому рівні здійснення їх перевезень».

Ключові слова: пасажирознавство, соціологія транспорту, суспільство ризиків, соціальна політики.

Вступ. Розвиток транспорту в Україні сприяє зростанню престижу нашої держави у світі, самої праці у цій сфері економіки та популярності набуття освіти у ЗВО цього профілю. Україна за роки з дня проголошення Акту про незалежність перебудувала не тільки економіку на ринкові засади, а й суспільні відносини, що відкрило нові можливості для розвитку людського капіталу як індикатора потужності суверенної держави. Динамічність розвитку транспорту в Україні та неухильне прагнення України на входження до світової та європейської спільнот підтвердило ключове місце і роль України як мосту між Європою та Азією, сформувало соціальний запит на зростання як вантажних перевезень, так і туристичних подорожей з метою оздоровлення, навчання та іншого змістовного проведення дозвілля. Сучасна ж діяльність у цій сфері характерна перш за все інтернаціоналізацією праці, міжнародними контактами, зокрема в Україні, що потребує відповідної підготовки персоналу, здатних працювати на рівні світових стандартів. При цьому транспорт розглядаємо як поліфункціональне суспільне явище, тобто не тільки як явище технічне, економічне чи екологічне тощо, а ще таке, що призведе в перебігу отримання належних послуг до саморозвитку людини в процесі подорожування в просторі та часі, через що слід ставити концептуальні проблеми оцінки часу подорожі [3].

Метою статті є прагнення авторів закласти основи пасажирознавства як соціо-культурного розуміння багатогранності проявів такого роду руху як подорожі пасажирів, що є комплексним явищем у суспільстві ризиків, що відбувається у контексті взаємодії пасажирів та персоналу транспортного підприємства будь-якого профілю.

Методи дослідження. Оскільки в науці як системі домінуючим елементом дисципліни давно визнано конкретний метод будь-якої дисципліни, то першим назвемо *логіко-історичний метод*. В його основі лежить вивчення реального минулого у його конкретному різноманітті. Тобто, автори таким чином прагнуть виявляти факти про події, що відповідають суті об'єкта вивчення, і на цій основі роблять таке розумове відтворення якогось явища або процесу, при якому розкривають логіку, закономірність його (об'єкта) становлення та розвитку (може бути, і деградації).

Логічний метод допомагає виявити цю закономірність іншим способом: він вимагає безпосереднього розгляду ходу реальної процесу, а розкриває її об'єктивну логіку шляхом вивчення суті окремих етапів процесу, спираючись на знання змісту вищих стадій його розвитку. Об'єктивною основою такого способу дослідження є така риса складних об'єктів, що розвиваються: на вищих стадіях характеристики об'єкта стисло відтворюють у своїй структурі і функціонуванні основні риси своєї еволюції. Ця яскраво простежують, наприклад, насамперед, у природній еволюції, коли високорозвинені організми на стадії ембріонального розвитку повторюють основні риси всього ходу еволюції (онтогенез «повторює» філогенез). Встановлено, що це властиво і соціальній еволюції.

І логічний, і історичний методи виступають як прийоми побудови теоретичного знання, а тому автори уникають ототожнювати історичний метод з емпіричним описом, а статус «теоретичний метод» приписувати лише методу логічному. За будь-якого способу аналізу об'єкта, що розвивається у часі (тобто темпорально), не можна було уникати описати емпіричну основу аналітичної роботи. Тобто факти реального минулого та факти, що фіксують особливості структури та функціонування досліджуваного явища чи процесу на найвищих стадіях розвитку. Часто ці методи розглядають як один метод єдності історичного та логічного (або метод логічної реконструкції об'єктів, що розвиваються). Ось характерний наступний шлях дослідження об'єкта: 1. Виділення істотних ознак, тобто. детермінація об'єкта; 2. Дослідження не повинно залишати поза увагою вищі стадії розвитку об'єкта; 3. Знаходження передумов для генезису об'єкта; 4. Реконструкція розвитку об'єкта. Вивчення «минулого» будь-якого об'єкта дає можливість і прогнозу подальшого його розвитку. Отже, автори текстів з пасажирознавства не повинні займатися «темою взагалі», а мають виокремити чіткий напрямок роботи, поставити конкретну мету та послідовно йти до її досягнення, бо різний транспорт має специфічних пасажирів. В цій справі не ризикувати відволіктися від стрижневого руслу своєї наукової теми, не займатися вивченням побічних для дослідження явищ і фактів, бо це

буде продовжуватися без кінця, а зміст розділу «розпливеться». Наша робота побудована «на плечах попередників» тому необхідно *методом контент-аналізу* вивчити у науковій літературі, що було зроблено у цій галузі попередниками. Важливо як освоїти наукову термінологію минулого, а й побудувати понятійний апарат дослідження конкретної транспортної підсистеми (тезаурус). Справа не тільки в тому, щоб описати науковою мовою відповідні явища, а й показати протиріччя, що виникли у тривалому процесі їх пізнання.

Аналітичний метод показує, що спеціальні та галузеві соціологічні теорії так званого за Р. Мертоном середнього рівня мають головну спільну рису – їх об'єктом є люди, об'єднані в спільноти. Поміж ними має місце взаємовідносини та згодом взаємодія, прагнення до солідарності, до синхронізації дій та взаємного порозуміння чи навпаки – до конфлікту, взаємного знешкодження в боротьбі за ресурси виживання. В такому перебігу є завжди прагнення до об'єднання в групи задля боротьби з іншими чужими спільнотами, до створення формальних організацій зі статутами та присягами, клятвами взаємної відданості, що згодом стають інтегрованими в соціальні інститути та інституціональні матриці. Перелічене слід вважати сегментами предмету кожної окремої соціологічної теорії вказаного гатунку, а *системний метод*, що є обов'язковим для кожного науковця сьогодення, який внаслідок його застосування виявляє зв'язки поміж сегментами та умови утворення емерджентного ефекту – синергії. Виявлення структури в об'єкті є невід'ємним моментом застосування *системного методу*. Можна виявити, як мінімум діади (про тріади тощо напишемо пізніше), а тому в структурі спільноти виявляють керманичів та виконавців, лікарів та пацієнтів, вчителів та учнів тощо.

В транспортній сфері головна за обсягом витрат послуга стосується перевезення вантажів, що потрапляє у фокус уваги такої дисципліни як економіка транспорту. Звісно, ще можна назвати такі спеціалізації як статистика транспорту, психологія транспорту, медицина транспорту, екологія транспорту тощо. Соціологія транспорту увагу зосереджує, по-перше, на пасажирів та, по-друге, на персонал (адміністративному, технічному, обслуговуючому тощо). Тому пасажирознавство є невід'ємною складовою соціології транспорту. Виявлення змісту і форм взаємозв'язку вказаних спеціалізацій з пасажирознавством має скласти одне з провідних завдань для науковців кожного напрямку досліджень, бо отримані рішення дозволять деталізувати об'єкт, розширювати предмет та пізнавальні можливості вже звичних наукових методів, а отже, розбудовувати пасажирознавство як інноваційну соціологічну теорію, що має послугувати підвищенню ефективності управлінської функції соціології по відношенню до практики.

Результати застосування вищезгаданих методів показали, що процес подорожування в просторі та часі є природною потребою людей в перебігу пізнання світу та водночас потребою духовною, Пізнання, що раніше поширювалось на найближче довкілля, на освоєння певного життєвого простору, є складовою механізму адаптації конкретної людини до конкретного довкілля, а етносу – до ландшафтів та, врешті-решт, аж до пізнання Всесвіту, що містять ресурси виживання народу, людства (праці Гумільова Л. М.). Але не тільки це спонукало людей до подорожей. Люди, які залишали звичні умови життя і, ризикуючи, поринали в незвідане, викликали в оточуючих захоплення, подив і повагу. До них, як таких, які більше бачили і мають більший досвід, завжди дослухались, їхню думку цінували. Таке ставлення до мандрів і мандрівників формувалося сторіччями і закріпилась у свідомості людства як героїчні вчинки. Відмінність пасажира від мандрівника полягає в тому, що він є особою, яка користується транспортним засобом і знаходиться в/на ньому, але не причетна до керування ним [4], а тому його безпека залежить від зовнішніх факторів.

Оскільки модернізація структури соціологічного знання – це не хаотичний, а закономірний процес, то соціологи шукають обґрунтовані логікою способи, щоб бути затребуваними суб'єктами влади та відповідати на ті чи інші виклики часу. Актуальний приклад того стосується антитерористичної операції в 2013 р. на сході України. Ініціативні соціологи прагнули бути корисними, і, відповідно до цих обставин, пропонували розбудовувати інноваційні галузі соціологічного знання, що не тільки пов'язані з війною на сході країни, а конкретно в контексті

ризикології, оскільки ризики виникають скрізь, а не тільки на лінії збройного контакту. Це можливо не тільки тому, що структура соціологічного знання в ХХІ столітті вже є вельми розгалуженою хоч би тому, що потужний евристичний потенціал соціології, звернутий на будь-який напрямок людської діяльності, може оформитися як галузева чи спеціальна соціологічна теорія. При цьому соціологія не втрачає своєї цілісності, а, навпаки, набуває більшої потужності, бо накопичується як багатосторонній емпіричний матеріал, так і теоретичні узагальнення щодо всіх сторін суспільного життя [5].

Між тим, наразі головним слід визнати те, що сучасна соціологія, згідно міркувань У. Бека, є наукою не стільки як про суспільство загалом, а як про суспільство ризиків, що люди утворюють своєю діяльністю (не тільки воєнною, терористичною чи кримінальною), а ще й техногенною, зокрема, в транспортній галузі, прагнучі задовольнити потреби самореалізації. Остання означає, що дослідники вивчати мають мотиви та стимули пасажирів до подорожей. Крім суб'єктивних мотивів, що спонукають окремих пасіонарних особистостей до зміни місця буття, існували цілком об'єктивні соціально-економічні передумови, що спираються на коеволюційний, взаємопов'язаний процес розвитку населення та виробництва. Поліпшення умов життя внаслідок розвитку виробництва зумовлює наступний виток розвитку демографічних процесів, що призводять до зростання чисельності населення, подальшого розвитку виробництва, транспорту й торгівлі, що обумовлюють зміни умов життя і т. п. Тобто пошук ресурсів задля розвитку виробництва та пошук ринків збуту, що стимулювали торгівлю, з одного боку, та зростання чисельності населення, з іншого, можна вважати тими об'єктивними передумовами, що стимулювали подорожування і постали «предтечами» розвитку соціології транспорту в подальшому. Саме існування транспорту в Україні та його розвиток суттєво залежить від забезпечення стійкого миру із сусідами.

З появою монографії У. Бека «Суспільство ризику» ([1]), а також праць Е. Гіденса, Н. Лумана, а також і в країнах СНД, соціологи натхненно стали звертати увагу на те, що людей оточують ризики і небезпеки різного походження. Нарешті було визнано доречним вислів У. Бека про те, що ризик став невід'ємною частиною нашого життя. А. Панькова, залучаючи зазначену концепцію «суспільства ризику», так характеризує сучасне українське суспільство: «...якщо нормативними ідеалами минулої радянської епохи були рівність, братство, соціальна справедливість, то для сучасної України та інших держав пострадянського простору, головним нормативним ідеалом стає безпека, а соціальні проекти таких суспільств носять яскраво виражений захисний характер, таке суспільство стає «суспільства ризику» є виникнення на соціальній арені нових акторів – так званих «жертв ризику», їх солідаризації на ґрунті відчуження, безправ'я, тотальної небезпеки і зниження якості їх життєдіяльності. Це на її думку, може послугувати формуванню нової політичної сили, що буде представляти інтереси маргіналізованих «жертв ризику» і цим створюватиме загрози для стабільності існуючій соціальній системі, її внутрішньому порядку («суспільство ризику» відтворює ризики і за принципом бумерангу може від них постраждати). «Суспільство ризику» характеризується затяжною політичною нестабільністю, що супроводжується системними соціальними ризиками, посилюючи дезінтегрованість і аномізацію масової свідомості [1].

А тому актуальним постає питання про роль і напрямки (ефективність) соціальної політики держави щодо конструювання ефективної соціальної безпеки спрямованої на розвиток особистості і сучасного українського суспільства загалом та на транспорті, зокрема?

В контексті пошуку відповідей на дане питання доречним, на нашу думку, буде розгляд соціальної політики щодо забезпечення безпеки в контексті концепції людського розвитку. Так, слід зазначити, що недооцінка цінності людського життя, що властиво суспільствам перехідного типу, призвело до того, що у наукових колах переважно увага зосереджувалася на питаннях щодо забезпечення національної, державної, міжнародної, політичної безпеки, тощо. Але, згідно із концепцією «людського розвитку», слід змінити акценти. Тобто, не людина – заради досягнення економічних цілей, а економіка постати має в інтересах розвитку людини. Не людина – заради охорони державних кордонів, а держава – для охорони інтересів людини,

створення і використання тих переваг розвитку, які досягаються завдяки суспільній солідарності. Згідно концепції «людського розвитку» людську безпеку розуміти слід як можливість використати право вибору в умовах свободи і безпеки, а також упевненість в тому, що ці можливості збережуться і завтра.

У відповідності до чергових вимог часу спостерігаємо зміну парадигми безпеки, зокрема це відображено у переході від раніше існуючих моделей і методів убезпечення, від безпеки держави, що розглядали в ролі головного об'єкта і одночасно головного відповідального суб'єкта, до розгляду проблем безпеки окремих індивідів, соціальних груп, в тому числі пасажирів, як на локальному так і на глобальному рівнях перевезень. Змушені констатувати, що у вітчизняній соціологічній літературі тематизація ролі соціальної політики у забезпеченні соціальної безпеки (людської життєдіяльності) не знайшло достатньо системного відображення, хоча загальні чи вузько спрямовані аспекти деякою мірою вже розглядали. Звісно, соціологам слід перевести це завдання в соціологічну площину.

Соціальна політика розглядається як «особливу функціонально значущу сферу державної діяльності, що має за своїм змістом цілеспрямоване, організоване регулювання соціальних відносин, що здійснюється зацікавленими соціальними суб'єктами у напрямку формування стійкої, збалансованої соціальної структури суспільства» [3, с. 37]. Серед традиційних функцій, що їх виконує держава, проводячи соціальну політику, виділяють наступні: а) соціальне відтворення населення, змістом якої є створення умов для нормальної життєдіяльності людини, задоволення її потреб у таких і галузях суспільного життя, як праця, споживання, сімейні відносини, охорона здоров'я, освіта тощо; б) функція регулятивна, що полягає в намаганні держави стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних регуляторів, внаслідок чого люди стають здатними до самоорганізації та самозахисту; в) соціально-захисна, з якою пов'язані соціальні гарантії держави, забезпечення соціальних прав громадян у разі зниження матеріального рівня життя, втрати роботи, працездатності, старіння, тощо, що супроводжують людину від народження до смерті; г) стабілізаційно-адаптивна, згідно з якою держава повинна дотримуватися принципу соціальної справедливості, враховувати в своїй політиці реакцію окремих груп населення, громадську думку загалом, підтримувати свій авторитет в масовій свідомості населення, впливати на формування ціннісної свідомості суспільства, узгоджувати інтереси, регулювати правовими засобами конфлікти у суспільстві, забезпечуючи його усталений розвиток.

Поділяємо точку зору Є. Головахи, який наголошує на тому, що сучасна соціальна політика повинна базуватися на загальноприйнятих вимогах щодо забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту та підвищення рівня соціальної захищеності різних категорій населення в Україні, та її реалізація можлива на його думку, шляхом розв'язання трьох основних завдань: 1) формування правової культури населення, що передбачає насамперед подолання правового невігластва, правового нігілізму, «правового екстремізму» (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з необхідністю підвищення жорсткості покарань). Для подолання таких негативних проявів передбачають розробку соціальної програми формування правової свідомості населення і представників влади, що включала б як елементи правової просвіти, так і елементи політичної соціалізації, формування громадянської свідомості демократичного типу; 2) здійснення економічних перетворень, необхідних для забезпечення переходу неефективної централізованої економіки до диференційованої багатоукладної економічної моделі, здатної забезпечити гнучке реагування на погіршення становища окремих соціальних верств, категорій населення; 3) розробка програми реалізації конкретних заходів соціального захисту населення, яка матиме актуальну і довгострокову спрямованість на вирішення соціальних завдань відповідно до схвалених міжнародним співтовариством напрямів, які можуть забезпечити прогрес на міжнародному, національному та регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя. Як зазначає Є. Головаха, «з досвіду розвинених демократичних держав відомо, що розробка стандартизованої системи соціальних індикаторів, що характеризують структуру і динаміку соціальної сфери, є необхідною передумовою оцінки

ефективності і коригування соціальної політики. Наприклад, у США офіційна загальнодержавна система «Соціальні показники» включає вісім блоків, у кожному з яких представлені десятки індикаторів, виміри яких потребують узагальнення статистичних даних і проведення соціологічних досліджень на загальнонаціональному і структурно-груповому рівнях. Беручи до уваги світовий досвід і національну специфіку, відповідна система індикаторів в Україні має включати такі блоки: структура населення, сім'я і виховання дітей; умови праці і зайнятість населення; освіта і професійна підготовка; охорона здоров'я і захист довкілля; доходи і матеріальний добробут населення; забезпечення житлом; суспільна безпека; міжнаціональні, відносини і права меншин; соціальне забезпечення; культура дозвілля; міграція населення, транспорт і зв'язок; громадян, суспільна і соціально-політична активність. Поєднання в даній системі статистичних і соціологічних індикаторів дозволить вимірювати не лише об'єктивні зміни соціальної ситуації в тій чи іншій сфері здійснення соціальної політики, а також визначити ступінь впливу цих змін на становище людини в суспільстві, задоволення її потреб, соціальне самопочуття» [3, с. 621–622].

Висновки. В перебігу наших розмірковувань ми дійшли висновку, що сучасні завдання щодо забезпечення безпеки людського розвитку спонукали корегувати традиційні концепції соціальної політики, з тим, щоб вони відповідали запитам суспільної практики та слугували оптимізації соціальної безпеки. Тобто соціальна політика за умов трансформації та впливу глобалізації повинна функціонувати в напрямку підвищення благополуччя людей, їх соціального самопочуття, збалансування всіх компонентів людського потенціалу. З'ясовано, що функції соціальної політики слід реалізовувати, виходячи із конкретних умов життя і рівня розвитку суспільства, економічних ресурсів, у минулому обумовлених матеріальних, культурних запитів населення, розповсюдженості, масштабності та гостроти соціальних протиріч. Виявлено, що функції соціальної політики за умов трансформації суспільства повинні бути спрямовані на запобігання спонтанному падінню людського потенціалу, на сприяння збереження і підвищення соціально-інноваційного потенціалу суспільства, розширення соціальної бази реформ, забезпечення зацікавленості громадян в соціальних перетвореннях. З виникненням глобальної реальності є відповідно суспільна потреба у створенні нового соціального інституту – інституту світової соціальної політики, що передбачає в свою чергу розширення функцій соціальної політики у глобальному просторі для забезпечення безпеки на глобальному рівні. На основі гасла «через терні до зірок» пропонує актуальне гасло для ризикознавців «через пасажирознавство до безпеки пасажирів на будь-якому рівні здійснення їх перевезень».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Beck's Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society. URL: <http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/becks-theory-of-risk>
2. Reichman S. Conceptual problems in evaluation of travel time. *Transp. Res. Rec.* 1991. No 587. P. 73–88.
3. Головаха Є.І. Соціальна політика. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко. За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. С. 621–622.
4. Горлинський В.В. Безпека суспільства: ціннісний дискурс. *Стратегічна панорама*. 2005. №3. URL: http://www.nisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_3.php
5. Пасажир. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 4. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002.

REFERENCES

1. Beck's Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society. URL: <http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/becks-theory-of-risk>
2. Reichman, S. (1991). Conceptual problems in evaluation of travel time. *Transp. Res. Rec.* No 587. P. 73–88.
3. Holovakha, Ye. (2004). *Sotsialna polityka [Social policy]. Politolohichni entsyklopedychni slovnyk*. K.: Heneza. Pp. 621–622 [in Ukrainian].

4. Horlynskyi, V. (2005). Bezpeka suspilstva: tsinnisnyi dyskurs [Security of society: value discourse]. *Stratehichna panorama*. No 3. URL: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_3.php [in Ukrainian].

5. Pasazhyr [Passenger]. *Yurydychna entsyklopediia* (2002). K. T. 4 [in Ukrainian].

Khomeriki Olena Andriivna

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Faculty of International Relations
of National Aviation University
1, Huzara ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3702-0390

Stryhul Maryna Vasylivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
Faculty of International Relations
of National Aviation University
1, Huzara ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6086-4017

Tashchenko Anna Yuriivna

Candidate of Sociological Sciences,
Assistant at the Department of Social Structures and Social Relations
of the Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6038-7337

PASSENGER STUDIES IN THE STRUCTURE OF THE SOCIOLOGY OF TRANSPORT IN THE ERA OF THE FORMATION OF RISK SOCIETIES

The article is devoted to the disclosure of the definition of directions for further modernization of the structure of sociological knowledge in Ukraine, since sociologists permanently recognize the problem of fixing and overcoming contradictions between proposals on ways to diversify special and branch sociologies, in particular, the Sociology of Transport. The aim of the article is to try to lay the foundations of passenger studies as a socio-cultural understanding of the diversity of manifestations of this type of movement as passenger travel, which is a complex phenomenon in the Society of Risks. The results are that the modernization of the structure of sociological knowledge is not a chaotic but a natural process, because sociologists are looking for logically sound ways to be in demand by the authorities and respond to certain challenges of the time. Modern sociology, according to U. Beck's reasoning, is a science not so much about society as a whole, but as the Society of Risks that people form by their activities (not only military, terrorist or criminal), but also man-made, in particular, in the transport industry, seeking to meet the needs of self-realization. The Sociology of Transport needs such a development that scientists should implement by developing theoretical and methodological foundations, an appropriate conceptual and categorical apparatus and systematizing knowledge about passenger safety, that is, the development of passenger science. We came to the conclusion that since modern tasks to ensure the security of human development motivate should be implemented based on specific living conditions and level of society, economic resources, historically determined material and cultural needs of the population, prevalence, scale and severity of social contradictions. based on the slogan «through the thorns to the stars» offers a relevant slogan for risk experts: «through passenger studies to the safety of passengers at any level of their transportation».

Key words: passenger studies, Sociology of Transport, the Risk Society, social policy.

ЗМІСТ

ГНОСЕОЛОГІЯ

Мірошкіна Наталія Валеріївна

ПРИРОДНИЙ ФАКТОР ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ У КЛАСИЧНІЙ, НЕКЛАСИЧНІЙ
ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ.....4

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Білоусова Кіра Олексіївна

АНТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ФІЛОСОФІЮ ЛЮБОВІ
ЧЕРЕЗ ДУМКИ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ..... 15

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Агаманюк Зоя Миколаївна

КУЛЬТУРА ТОЛЕРАНТНОСТІ
В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ..... 23

Борінштейн Євген Русланович

ДЕВІАНТОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ:
СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО КРИЗЬ ПРИЗМУ АГАПЕЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ
ДО БУТТЯ ЛЮДИНИ..... 29

Васильєва Лариса Юріївна

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ
В АКсіОЛОГІЧНОМУ ПОЛІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ..... 37

Маринець Надія Василівна

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДИНИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ..... 44

Поплавська Тетяна Миколаївна

ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ:
ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ..... 50

Соловійова Ірина Іванівна

СІМЕЙНІ ТА ПОЗАСІМЕЙНІ ЦІННОСТІ МЕТАМОДЕРНУ..... 57

Щубелка Наталія Володимирівна, Симоненко Сергій Петрович

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ЕТАПІ ПЕРЕХОДУ ДО СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ..... 65

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Aliyev Araz Yunus

TURKISH IDENTITY AND HISTORY AS A SUBJECT
OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE USA..... 73

Okorokova Vira Viktorivna

SYNERGETICS AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH
TO THE STUDY OF THE PROCESSES OF VIRTUALIZATION OF SOCIETY..... 82

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Гольд Ольга Феліксівна

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНА ПОЛІКОНФЕСІЙНОСТІ
НА ПРИКЛАДІ КОНВЕРГЕНЦІЇ.....89

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Хижняк Лариса Михайлівна

ДЕСЯТЬ ФУНКЦІЙ УНІВЕРСИТЕТУ
У ЗБЕРЕЖЕННІ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....94

Хомерікі Олена Андріївна, Стригуль Марина Василівна, Ташенко Анна Юріївна

ПАСАЖИРОЗНАВСТВО У СТРУКТУРІ СОЦІОЛОГІЇ ТРАНСПОРТУ
В ЕПОХУ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВ РИЗИКІВ.....103

CONTENTS

GNOSEOLOGY

Miroshkina Nataliia Valeriivna

THE NATURAL FACTOR OF HISTORICAL DEVELOPMENT IN CLASSICAL,
NON-CLASSICAL AND POST-CLASSICAL INTERPRETATION..... 4

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Bilousova Kira Oleksiivna

ANCIENT VIEW OF LOVE PHILOSOPHY THROUGH THE THOUGHTS
OF ANCIENT PHILOSOPHERS.....15

SOCIAL PHILOSOPHY

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

CULTURE OF TOLERANCE IN THE SOCIAL SPACE OF MODERN UKRAINE..... 23

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

DEVIANTOLOGICAL SPECIFICS OF THE LEGAL CULTURE
OF THE INDIVIDUAL: MODERN SOCIETY THROUGH THE PRISM
OF AN AGAPELOGICAL APPROACH TO HUMAN EXISTENCE.....29

Vasylieva Larysa Yuriivna

THE FORMATION OF ETHICAL IMPERATIVES
IN THE AXIOLOGICAL FIELD OF PERSONALITY SOCIALIZATION.....37

Marynets Nadiia Vasylivna

FORMATION OF THE LIFE POTENTIAL OF A PERSON
IN MODERN CONDITIONS.....44

Poplavska Tetiana Mykolaivna

REGARDING MONITORING THE NATIONAL MENTALITY:
A VALUABLE ASPECT..... 50

Solovyova Irina Ivanivna

FAMILY AND NON-FAMILY VALUES OF METAMODERN..... 57

Schubelka Natalia Volodymyrivna, Symonenko Serhiy Petrovych

SOCIO-CULTURAL PROBLEMS OF THE INFORMATION SOCIETY
AT THE STAGE OF TRANSITION TO THE KNOWLEDGE SOCIETY.....65

PHILOSOPHY OF HISTORY

Алієв Араз Юнус

ТУРЕЦЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ
ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В США.....73

Окорокова Віра Вікторівна

СИНЕРГЕТИКА ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
ДО ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОЦЕСІВ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....82

PHILOSOPHY OF RELIGION

Gold Olga Felixivna

THE SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT OF THE POLYCONFESSIONALISM
PHENOMENON AS EXEMPLIFIED BY CONVERGENCE.....89

SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Khyzhniak Larysa Mykhailivna

TEN FUNCTIONS OF THE UNIVERSITY IN THE DEVELOPMENT
AND PRESERVATION OF THE CITY'S CULTURAL HERITAGE DURING THE WAR.....94

Khomeriki Olena Andriivna, Stryhul Maryna Vasylivna, Tashchenko Anna Yuriivna

PASSENGER STUDIES IN THE STRUCTURE OF THE SOCIOLOGY
OF TRANSPORT IN THE ERA OF THE FORMATION OF RISK SOCIETIES.....103

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 2, 2023

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл. вид. арк. 14,73. Ум. друк. арк. 13,25. Зам. № 0723/460.

Підписано до друку 14.06.2023. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.